

Trender i norsk landbruk 2018

Hedmark og Oppland

Forord

Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen) er en spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere. Den gjennomføres av Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning (tidligere Norsk senter for Bygdeforskning). Undersøkelsen har vært gjennomført annethvert år siden 2002, og årets undersøkelse er den niende i rekken. Det er dermed etablert en database som gir informasjon om utviklingen innen landbruket over tid. Undersøkelsen finansieres av Ruralis som en del av deres strategiske instituttsatsing. I tillegg har det enkelte år blitt trukket fylkesvise ekstrautvalg, som er finansiert av de respektive fylker. For Oppland ble det gjort fylkesvise datainnsamlinger i 2008 og for Hedmark i 2010.

Formålet med Trendundersøkelsen er å bidra til den generelle kunnskapsproduksjonen om norsk landbruk. I statistisk forstand er landbruket godt kartlagt, men det finnes likevel felt der man mangler gode data. Dette gjelder spesielt ulike sosiokulturelle forhold innen landbruket. Vi spør derfor blant annet om hverdagen som bonde, familien og gårdshusholdet, annen næringsaktivitet, samt bondens investeringslyst og planer for framtida.

Ruralis inngikk i 2017 et samarbeid med Rådhuset Vingelen, for å gjøre resultatene fra Trendundersøkelsen enda mer tilgjengelige. Sammen leverer vi skreddersydde analyser og rapporter ut fra hvilke tema og spørsmål det er ønske om å studere nærmere.

Denne rapporten baserer seg på ekstrautvalg som er gjennomført i Hedmark og Oppland i 2018, med analyser av sammenhenger og utviklingstrekk på flere temaområder. Dette gir dagsaktuell kunnskap om utviklingen i landbruket. Noen av resultatene har vi studert på regionnivå. Vi bruker både dagens inndeling med ti regioner (fire i Hedmark og seks i Oppland) og en inndeling i fire regioner «på tvers» av begge fylkene.

Vi har belyst følgende tema: Økonomi og investeringer, framtidstro og generasjonsskifte (rekruttering), verdiskaping og framtidig landbruksproduksjon, tilleggsnæringer og leiejord.

Rapporten er bestilt av Fylkesmannen i Hedmark og Fylkesmannen i Oppland.

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Figurliste	7
Tabelliste	9
Sammendrag	11
Trendundersøkelsens formål	13
Utvalg og metode	14
Statistiske analyser	15
Inndeling i regioner	15
Landbruket i Hedmark og Oppland	17
En beskrivelse av gårdbrukeren	18
Kjønnfordeling.....	18
Aldersfordeling	19
Høyest fullførte utdanning	20
Økonomi og investeringer	21
Inntekt fra jord- og skogbruk	22
Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt	25
Økonomisk resultat de siste fem årene.....	29
Forventet økonomisk resultat fra gårdsdriften de neste fem årene.....	33
Investeringer de siste fem årene.....	34
Planlagte investeringer de neste fem årene	36
Vurdering av gårdens gjeld	39
Løsdrift og melkerobot.....	42
Framtidstro og generasjonsskifte (rekruttering)	44
Sivilstand og familie	45
Vil gårdbrukeren anbefale barna å ta over gården?.....	45
Er det sannsynlig at noen vil overta gården?	47
Hvilke faktorer har betydning for overtakelse?	49
Hva vil skje med gården om 20 år?	54
Hva påvirker gårdbrukerens tro på gårdens framtid?	55
Verdiskaping og framtidig landbruksproduksjon	60
Standard på brukets driftsbygninger og maskinpark.....	61
Produksjonsutvikling framover	65
Endringer i areal.....	67
Utviklingstrekk.....	69
Hva mener gårdbrukeren at det norske landbruket bør prioritere framover?...	70
Tilleggsnæringer	71
Tilleggsnæringer er utbredt i Innlandet.....	72
Hvilke tilleggsnæringer driver flest med i Innlandet?.....	72
Er det penger å tjene på tilleggsnæringer?	77
Hvorfor startet bonden med tilleggsnæringer?	80

Planer for framtida.....	81
Leiejord.....	83
En oversikt over jordbruksareal - eid jord, drevet jord og leid jord.....	84
Kjørevei	86
Antall bruk det leies fra	88
Grøfting/drenering.....	89
Referanser	90

Kviger på innmarksbeite. Foto: Rådhuset Vingelen

Figurliste

Figur 1: Kjønnfordeling i Trendutvalget 2018	18
Figur 2: Aldersfordeling blant gårdbrukere. SSB, 2016.....	19
Figur 3: Høyest fullførte utdanning i Trendutvalget 2018	20
Figur 4: Netto næringsinntekt fra gårdsbruket. Norge og Innlandet	22
Figur 5: Husstandens samlede nettoinntekt. Norge og Innlandet	22
Figur 6: Netto næringsinntekt fra gårdsbruket. Regionvis fordeling.....	23
Figur 7: Husstandens samlede nettoinntekt. Regionvis fordeling.....	24
Figur 8: Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt. Regionvis fordeling Hedmark.....	26
Figur 9: Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt. Regionvis fordeling Oppland.....	26
Figur 10: Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt i ulike produksjonstyper. Innlandet.....	27
Figur 11: Gårdsdriftens andel av husstandens samlede nettoinntekt i forhold til bruksstørrelse. Innlandet.....	28
Figur 12: Økonomiske endringer i gårdsdriften de siste fem år. Hedmark, Oppland og Norge	29
Figur 13: Økonomiske endringer i gårdsdriften over tid i Innlandet	29
Figur 14: Økonomiske endringer i gårdsdriften regionvis i Innlandet	31
Figur 15: Økonomiske endringer i gårdsdriften fordelt på produksjonstype i Innlandet	32
Figur 16: Økonomiske endringer i gårdsdriften i forhold til bruksstørrelse	32
Figur 17: Forventet endring i gårdens økonomi for Hedmark og Oppland	33
Figur 18: Forventet endring i gårdens økonomi sett over tid (2002-2018). Innlandet	33
Figur 19: Investering i bygninger og maskiner de siste fem årene, Innlandet (n=969)	34
Figur 20: Bygginvesteringer opp mot økonomisk resultat i Innlandet	35
Figur 21: Maskininvesteringer opp mot økonomisk resultat i Innlandet	35
Figur 22: Planlagte bygginvesteringer, regionvis i Hedmark	37
Figur 23: Planlagte bygginvesteringer, regionvis i Oppland	37
Figur 24: Planlagte maskininvesteringer, regionvis i Hedmark.....	38
Figur 25: Planlagte maskininvesteringer, regionvis i Oppland	38
Figur 26: Planlagte bygginvesteringer i ulike produksjonstyper. Innlandet	39
Figur 27: Vurdert gjeldsandel, regionvis i Hedmark	40
Figur 28: Vurdert gjeldsandel, regionvis i Oppland	40
Figur 29: Vurdering av gjeldsandel, fordelt etter produksjonstype	42
Figur 30: Andel løsdrift og båsfjøs i Hedmark, Oppland og Norge	43
Figur 31: Andel bruk med melkerobot i Hedmark, Oppland og Norge.....	43
Figur 32: Andel gårdbrukere med og uten barn, Hedmark og Oppland.....	45

Figur 33: Fordeling av anbefaler/anbefaler ikke barna å ta over gården. Innlandet	46
Figur 34: Fordeling av anbefaler/anbefaler ikke barna å ta over gården, regionvis i Hedmark og Oppland.....	47
Figur 35: Sannsynlighet for familieovertakelse, Hedmark og Oppland.....	48
Figur 36: Sannsynlighet for familieovertakelse, regionvis i Hedmark og Oppland.....	49
Figur 37: Sannsynlighet for familieovertakelse sett mot bruksstørrelse, Innlandet	50
Figur 38: Sannsynlighet for familieovertakelse sett mot produksjonstype, Innlandet	51
Figur 39: Sannsynlighet for familieovertakelse sett mot tilfredshet med fagmiljø, Innlandet	52
Figur 40: Sannsynlig drift på gårdsbruket om 20 år, Hedmark og Oppland ...	54
Figur 41: Sannsynlig drift på gårdsbruket om 20 år sett mot forventning til økonomiske endringer, Innlandet.....	56
Figur 42: Sannsynlig drift på gårdsbruket om 20 år sett mot produksjonstype, Innlandet	57
Figur 43: Jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker. Innlandet	58
Figur 44: Vurdering av standard på brukets driftsbygninger og maskinpark, Innlandet	61
Figur 45: Vurdering av standard for brukets driftsbygninger, regionvis i Hedmark.....	62
Figur 46: Vurdering av standard for brukets driftsbygninger, regionvis i Oppland.....	62
Figur 47: Standard på driftsbygninger mot planlagt investering i bygg, Hedmark.....	64
Figur 48: Standard på driftsbygninger mot planlagt investering i bygg, Oppland.....	64
Figur 49: Gårdbrukernes forventede produksjonsutvikling, Hedmark.....	65
Figur 50: Gårdbrukernes forventede produksjonsutvikling, Oppland.....	66
Figur 51: Forventede arealendringer, regionvis i Hedmark.....	67
Figur 52: Forventede arealendringer, regionvis i Oppland.....	67
Figur 53: Forventede arealendringer i ulike produksjonstyper, Hedmark	68
Figur 54: Forventede arealendringer i ulike produksjonstyper, Oppland	68
Figur 55: Gårdbrukerens forventede utvikling for gården de neste fem årene, Hedmark og Oppland	69
Figur 56: Ønskede prioriteringer i landbruket, Innlandet.....	70
Figur 57: Ulike tilleggsnæringer fordelt på produksjonstype, Innlandet.....	74
Figur 58: Aldersfordeling innenfor ulike tilleggsnæringer, Innlandet	75
Figur 59: Fordeling av tilleggsnæring innenfor ulike produksjonstyper, Innlandet	76
Figur 60: Næringsinntekt fra tilleggsnæringene, Innlandet og Norge.....	77
Figur 61: Næringsinntekt fra utvalgte tilleggsnæringer, Innlandet	78
Figur 62: Inntekt fra tilleggsnæring i forhold til bruksstørrelse, Innlandet	79

Figur 63: Inntektsutvikling for tilleggsnæring 2002-2018, Innlandet	79
Figur 64: Viktige faktorer for oppstart av tilleggsnæring, Innlandet	80
Figur 65: Tilleggsnæringer i framtida, Innlandet og Norge.....	81
Figur 66: Tilleggsnæringer i framtida, fordelt på alder, Innlandet	82
Figur 67: Eid og drevet jord, Innlandet	84
Figur 68: Leid jord. Hedmark, Oppland og Norge	85
Figur 69: Lengste kjørevei til eid jord, Innlandet og Norge	86
Figur 70: Lengste kjørevei til leid jord, Innlandet og Norge	86
Figur 71: Lengste kjørevei til eid jord, fordelt regionvis i Hedmark og Oppland	87
Figur 72: Lengste kjørevei til leid jord, regionvis i Hedmark og Oppland	87
Figur 73: Antall bruk det leies jord fra per driftsenhet, Innlandet og Norge...	88
Figur 74: Antall bruk det leies jord fra per driftsenhet, regionvis i Hedmark og Oppland.....	89
Figur 75: Planlagt grøfting og drenering på eid/leid jord, Hedmark, Oppland og Norge.....	89

Tabelliste

Tabell nr 1: Trendundersøkelsens representativitet. Sammenligning av utvalg for Hedmark og Oppland i Trender 2018 med statistikk for fylkene hentet fra SSB. Prosentfordeling.	14
Tabell nr 2: Prosentandel gårdsbruk der hovedbruker eller ektefelle/samboer driver tilleggsnæring. Innlandet og Norge	72
Tabell nr 3: Prosentandel gårdsbruk der hovedbrukers eller ektefelle/samboer driver tilleggsnæring. Regionvis fordeling «på tvers» av fylkene	73

Sammendrag

Innlandslandbruket er preget av optimisme og pågangsmot. De aller fleste gårdbrukerne i Innlandet driver godt og gjør det bra økonomisk. Likevel ser vi at de fleste henter inntekter utenom bruket. Det kan ha flere årsaker. Noen er avhengig av det fordi gårdsdriften er for liten til å leve av. Andre er i en investerings- og utviklingsfase, og kan dermed være avhengig av ekstra inntekter i en periode. For mange kan årsaken være at utviklingen i landbruket har ført til at det bare er arbeidsplass til én på gården.

Det er store variasjoner mellom ulike produksjonstyper i hvor stor andel av husstandens samlede nettoinntekt som kommer fra gårdsdriften. Blant produsentene er det de som driver med melk som får den største andelen av husstandens inntekt fra gården. Melkeprodusentene er også de som satser mest og ser mest positivt på framtida. I den sammenheng blir det spennende å se hvordan løsdriftskravet slår ut i åra framover.

Kravet om at all melkeproduksjon skal skje i løsdriftsfjøs kom i 2003. Fristen for å etterkomme det er satt til år 2034. Det er færre enn 50 prosent av melkeprodusentene i Trendutvalget for Innlandet som tilfredsstillt dette kravet. De resterende bøndene må foreta store investeringer de kommende årene hvis de vil fortsette å produsere melk. Undersøkelsen viser at ikke alle er klare for å gjennomføre denne endringen de neste fem årene.

Vi har fortsatt en form for «mangesysleri» i norsk landbruk. Nesten 70 prosent av alle bruk, både i Innlandet og i Norge, driver med en eller annen form for tilleggsnæring. Aktivitetene varierer naturlig nok stort, både i omfang og økonomi. Er dette noe gårdbrukerne driver med på grunn av økonomiske årsaker, eller for å utnytte ledige ressurser på bruket? Trendundersøkelsen gir oss svar på dette. «Ledige ressurser på bruket», «Ønske om å skape/få til noe» og «Hadde behov for ekstra inntekter» er faktorer som de fleste gårdbrukerne oppgir hadde stor betydning for at de startet med tilleggsnæringer.

Trendundersøkelsen viser at Innlandsbonden over tid har hatt en positiv utvikling, og mange har tro på at den positive trenden vil fortsette. De fleste bøndene ønsker å utvide produksjonen og jordbruksarealet. «Alle» vil vokse, og nesten ingen vil redusere det dyrkede arealet. Om bøndenes ønsker slår til, vil det bli for lite dyrket jord tilgjengelig. Etterspørselen etter leiejord vil være økende, og kan bli en begrensende ressurs. Dette sier oss at det kan bli viktig å legge til rette for nydyrking.

Mange av analysene i rapporten er gjort på regionnivå. Vi ser at det er til dels store forskjeller mellom regionene i Innlandet. Noen regioner har større utfordringer enn andre, spesielt i forhold til rekruttering og framtidstro.

Hele to av tre gårdbrukere i Innlandet vil anbefale barna å ta over gården etter seg. Likevel er det mange som ikke vet om noen av dem kommer til å overta, eller som ikke har noen klare arvtagere. 40 prosent av innlandsbøndene sier at det er «lite sannsynlig» eller «usannsynlig» at noen i familien vil ta over gården.

De siste årene har det gradvis blitt flere gårdbrukere som oppgir at de har investert i brukets bygninger. I årets undersøkelse ser vi at det er mange som investerer, men få som gjør – eller planlegger å gjøre - de store investeringene. Investeringer fører i de aller fleste tilfeller til at det må lånes penger. I Innlandet er det veldig få bønder som mener at de har «alt for stor» gjeld i forhold til driften på bruket. De aller fleste betrakter gjelda som middels eller liten. Dette kan ha sammenheng med forholdsvis lave investeringer hos gjennomsnittsbonden i Innlandet.

Innlandsbonden har perspektiver utover egen gård. Gjennom undersøkelsen ser vi blant annet at bøndene ønsker at norsk landbruk framover i enda større grad skal prioritere trygge, norske matvarer, bosetting i distriktene, sikring av matvareberedskapen og matproduksjon over hele landet.

Trendundersøkelsens formål

«Trender i norsk landbruk» (Trendundersøkelsen) er en spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere. Undersøkelsen gjentas hvert annet år, slik at man fra 2002 har fått etablert en database som gir informasjon om utviklingen innen landbruket over tid. Undersøkelsen gjennomføres av Ruralis – Institutt for rural- og regionalforskning, og er en del av Ruralis sin strategiske instituttsatsing (SIS) «Landbruk og bønder i endring – mellom økonomi, politiske skift og grønne trender». Den nasjonale Trendundersøkelsen finansieres derfor av Ruralis. I tillegg er det jevnlig blitt trukket fylkesvise ekstrautvalg som er finansiert av de respektive fylker.

Formålet med Trender i norsk landbruk er tredelt. For det første ønsker vi å bidra til den generelle kunnskapsproduksjonen om norsk landbruk. Landbruket er generelt sett godt kartlagt som næring, i statistisk forstand, men likevel er det fortsatt en rekke felt der man mangler gode data. Dette gjelder spesielt ulike sosiokulturelle forhold innen landbruket.

For det andre ønsker Ruralis å etablere en ressursdatabase om landbruket innenfor sine prioriterte forskningsområder. En slik database vil ligge til grunn for det løpende forskningsarbeidet ved senteret, og også som utgangspunkt for formidling. Videre vil Trendundersøkelsen bidra til å identifisere nye problemstillinger innen landbruksforskningen.

For det tredje vil databasen gi et godt kunnskapsbasert utgangspunkt for Ruralis sitt bidrag til den løpende, offentlige landbruksdebatten. Ved å inkludere spørsmål utover deskriptiv landbruksstatistikk og over lang tid, bidrar Trender i norsk landbruk til oppdatert kunnskap, analyser og ideer om og for norsk landbruk fra perspektiv og problemstillinger som per i dag ikke nødvendigvis dekkes inn av primærnæringsprogrammet i Forskningsrådet (Bionær). Dette er problemstillinger som ikke har tidsavgrenset relevans, og som det er viktig at vi har løpende oppdatering, vedlikehold og videreutvikling av forskningskompetanse på.

Utvalg og metode

I Hedmark og Oppland ble Trendundersøkelsen 2018 sendt ut til et tilfeldig utvalg bønder (n=2000), fordelt på 1000 bønder i Hedmark og 1000 bønder i Oppland. Undersøkelsen ble sendt ut 50/50 postalt og som epost-undersøkelse, og baserer seg på innrapportert bostedsadresse og epost-adresse som rapporteres inn i forbindelse med søknad om produksjonstilskudd. Etter en hovedutsendelse og en påminnelse svarte 501 bønder fra Hedmark og 521 bønder fra Oppland på undersøkelsen.

Svarprosenten på den postale utsendelsen var noe høyere enn svarprosenten på epostutsendelsen. For Hedmark var svarprosenten henholdsvis 44,2 prosent per post og 26,2 prosent for epostutvalget. For Oppland er tilsvarende tall 38,7 prosent og 24,2 prosent. Samlet sett er dette en tilfredsstillende svarprosent, og gir en god analytisk størrelse på utvalgene.

Tabell nr 1: Trendundersøkelsens representativitet. Sammenligning av utvalg for Hedmark og Oppland i Trender 2018 med statistikk for fylkene hentet fra SSB. Prosentfordeling.

Hedmark og Oppland	SSB 2016	Trendundersøkelsen 2018
Hedmark	41.5	49
Oppland	58.5	51
Andel kvinner	14.9	15.9
Gjennomsnittsalder	52	52.5
Bruk med melkeproduksjon	19.1	18.2
Bruk med sau	26.5	18.8
Bruk med svin	5.7	5
Bruk med korn	32.7	26.2

Ved å sammenligne fordelingen på enkelte sentrale variabler i Trendundersøkelsen med populasjonsdata fra Statistisk Sentralbyrå (SSB, 2018a), kan vi vurdere undersøkelsens representativitet (Tabell nr 1). Etersom undersøkelsen ble sendt ut til en lik andel fra Hedmark og fra Oppland, er naturlig nok Hedmark noe overrepresentert sammenlignet med Oppland, da antall bønder er høyere i Oppland enn i Hedmark. Ifølge SSB kommer 41,5 prosent av bøndene fra Hedmark, mens 49 prosent av respondentene i Trendutvalget kommer fra Hedmark. Vi har justert for dette i analysene når vi har sett på Hedmark og Oppland samlet, ved å vekte utvalgene tilsvarende populasjonsstørrelsen. Alders- og kjønnsfordelingen i Trendutvalget samsvarer godt med fordelingen blant alle gårdbrukere i Hedmark og Oppland. Trendutvalget er også ellers representativt med tanke på svineproduksjon og melkeproduksjon, mens sau og korn er noe underrepresentert. Underrepresentasjonen kan ha sammenheng med at operasjonaliseringen av produksjon avviker noe mellom Trendundersøkelsen og SSB.

Vi kan vanskelig se noen store og systematiske konsekvenser av de avvikene mellom utvalgene og populasjonen som er avdekket. Kjennskap til avvikene er imidlertid nyttig og kan tas inn i vurderingen av resultater fra individuelle analyser. Som generell konklusjon vurderer vi at Trendundersøkelsen gir en god representasjon av bøndene i Hedmark og Oppland.

Dersom ikke annet er nevnt eksplisitt, er kilden til dataene vi analyserer Trendundersøkelsene 2018, og i noen tilfeller Trendundersøkelser for tidligere år som er vist i figurene.

Statistiske analyser

I figurene har vi brukt stjerner* for å markere statistisk signifikante sammenhenger. Det vil si at det er sannsynlig at den forskjellen vi ser i utvalget også gjelder for resten av befolkningen. Stjernene baserer seg på kjiqvadrat-testen. Kjiqvadrat-testen måler forskjeller mellom ulike grupper i forhold til en annen variabel. En stjerne tilsvarer 95 % konfidensintervall ($p < 0,05$) og to stjerner tilsvarer 99 % konfidensintervall ($p < 0,01$). Jo flere stjerner, jo sikrere er vi på at forskjellen også gjelder for resten av befolkningen. Vi har oppgitt n-verdi (antall respondenter) i figuroverskriftene.

I den empiriske analysen bruker vi en tverrsnittsregresjon hvor estimatorene beregnes ved hjelp av minste kvadraters metode (MKM). Denne metoden er en av grunnsteinene i statistisk analyse og velger regresjonskoeffisient ved å minimere summen av kvadrerte avvik, slik at den estimerte regresjonslinjen er nærmest mulig observasjonene, gitt at observasjonene er normalfordelte.

Regresjon benyttes for å finne statistiske årsakssammenhenger, og viser hvordan ulike variabler påvirker hverandre. Med regresjonsanalysen kan vi forutsi hvor mye verdien på en variabel vil øke eller reduseres med utgangspunkt i endringen i en eller flere andre variabler.

Inndeling i regioner

I denne rapporten har vi brukt betegnelsen Innlandet når vi har presentert tall for Hedmark og Oppland samlet, og der det ikke har vært naturlig å skille mellom fylkene.

Når vi har sett på regionnivå har Hedmark hovedsaklig blitt delt inn i følgende fire regioner: 1) Nord-Østerdal (som omfatter kommunene Os, Tolga, Tynset, Folldal, Alvdal og Rendalen), 2) Sør-Østerdal (Elverum, Engerdal, Stor-Elvdal, Trysil, Åmot), 3) Hedmarken (Hamar, Ringsaker, Stange, Løten), og 4) Glåmdalen (Våler, Eidskog, Grue, Kongsvinger, Nord-Odal, Sør-Odal, Åsnes).

Oppland har hovedsaklig blitt delt inn følgende seks regioner: 1) Nord-Gudbrandsdal (Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Dovre, Lesja), 2) Midt-Gudbrandsdal

(Ringebu, Sør-Fron, Nord-Fron), 3) Lillehammerregionen (Øyer, Gausdal, Lillehammer), 4) Valdres (Vang, Øystre Slidre, Vestre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal, Etnedal), 5) Gjøvikregionen (Gjøvik, Østre Toten, Vestre Toten, Nordre Land, Søndre Land) og 6) Hadeland (Jevnaker, Lunner, Gran).

I enkelte framstillinger har vi valgt å dele inn i regioner på tvers av fylkene. Dette har vi blant annet gjort i noen tilfeller der usikkerheten på grunn av lavt antall respondenter har gjort det vanskelig å sammenligne så mange som ti regioner. Da har vi istedenfor delt inn Innlandet i de fire tversgående regionene etter a) Fjellregion, b) Midtregion, c) Mjøsregion og d) Sør-region. I Fjellregion inngår kommunene Os, Tolga, Tynset, Alvdal, Folldal, Rendalen, Lesja, Dovre, Lom, Skjåk, Vågå, Sel, Vang, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal og Etnedal. Midtregion omfattet kommunene Engerdal, Trysil, Elverum, Åmot, Stor-Elvdal, Nord-Fron, Sør-Fron, Ringebu, Øyer og Gausdal. Mjøsregion omfattet Hamar, Ringsaker, Stange, Løten, Gjøvik, Østre Toten, Vestre Toten, Søndre Land, Nordre Land og Lillehammer, mens kommunene Våler, Åsnes, Grue, Kongsvinger, Eidskog, Sør-Odal, Nord-Odal, Gran, Jevnaker og Lunner inngår i Sør-region.

Landbruket i Hedmark og Oppland

Landbruket er en svært viktig næring, både i Hedmark og Oppland. Det er mange likhetstrekk mellom de to fylkene. Begge fylkene har et landbruk som varierer fra fjellandbruk til dalstrøk og flatbygder, med hovedvekt på husdyrproduksjoner i dal- og fjellbygdene, og korn og planteproduksjoner på flatbygda. Til tross for en nedgang i antall bruk de siste årene, har jordbruksarealet i drift holdt seg nokså konstant (SSB, 2018b).

Den samlede verdiskapingen i landbruket er betydelig. Landbruksbaserte verdikjeder tilsvarer 9 prosent av den totale verdiskapingen i Hedmark og 7 prosent i Oppland (Østlandsforskning, 2016a; 2016b). I både Hedmark og Oppland betyr landbruket mye for bosettingen og sysselsettingen i mange kommuner.

Hedmark er landets nest største jordbruksfylke etter Trøndelag, med et jordbruksareal på 1 046 291 daa i aktiv drift i 2017 (Landbruksdirektoratet, 2017). Dette tilsvarer 10,7 prosent av jordbruksarealet i hele landet, og 3,8 prosent av fylkets totalareal (Landbruksdirektoratet, 2017). Det var 2 990 brukere som søkte produksjonstilskudd i 2017. Melk er den største og viktigste produksjonen, men Hedmark står også for 40 prosent av landets potetproduksjon. Av det totale jordbruksarealet i Hedmark er 51 prosent kornareal, 44 prosent grovfôr, fire prosent potet og en prosent frukt, bær og grønnsaker.

Oppland er landets tredje største jordbruksfylke, med et jordbruksareal på 993 572 daa i aktiv drift i 2017 (Landbruksdirektoratet, 2017). Dette tilsvarer 10,1 prosent av jordbruksarealet i hele landet, og 3,9 prosent av fylkets totalareal. Det var 4 326 brukere som søkte produksjonstilskudd i 2017 (Landbruksdirektoratet, 2017). Som i Hedmark er melk den største og viktigste produksjonen. Oppland er landets største seterfylke og har flest dyr på utmarksbeite. Av det totale jordbruksarealet i Oppland er 79 prosent grovfôr, 19 prosent kornareal og to prosent er potet, grønnsaker og bær.

Hedmark og Oppland ligger jevnt over «midt på treet» i bruksstørrelse i husdyrproduksjon sammenlignet med andre fylker (SSB, 2018c). Hedmark ligger på fylkestoppen i ammekubesetninger, med et gjennomsnittlig antall på 25,5 ammekyr, mens Oppland har 20,5 ammekyr. Hedmark har 321,7 slaktegriser per produsent, noe som plasserer Hedmark på topp blant fylkene. I kategoriene melkekyr, ammekyr, mjølkegeiter, avlssvin, slaktesvin og høner ligger Hedmark over Oppland i snittstørrelse, mens Oppland har flere sauer over 1 år (78,9 i snitt per besetning) enn Hedmark (72,9 i snitt).

En beskrivelse av gårdbrukeren

I denne rapporten definerer vi gårdbrukeren som den som har hovedansvaret for driften av gården. De fleste gårdbrukere i Hedmark og Oppland er middelaldrende. Over 90 prosent av bøndene i Trendutvalget i Innlandet har vokst opp på bygda, og over 80 prosent har vokst opp på gård.

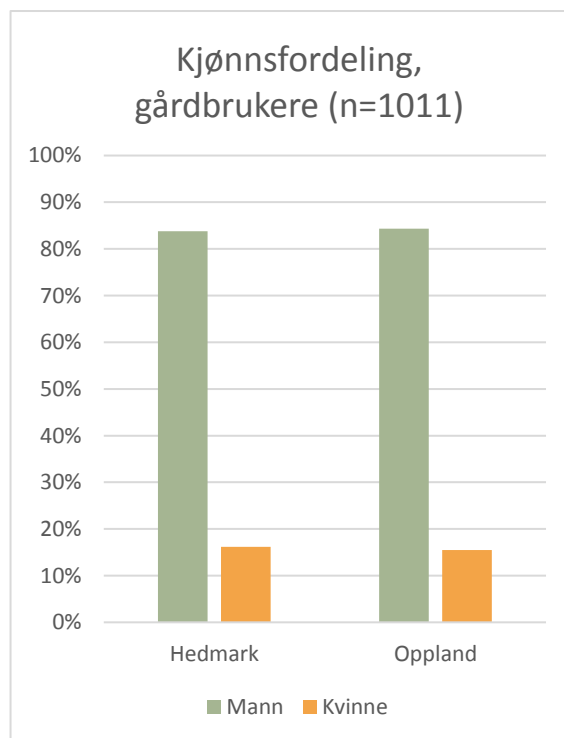
Landbruksinteresse og interesse for et liv på bygda har størst betydning for at gårdbrukeryrket ble valgt i utgangspunktet. Omtrent halvparten tenker på seg selv først og fremst som gårdbrukere. En av fem har et annet hovedyrke, men driver gård i tillegg.

Kjønnsfordeling

Kjønnsfordelingen mellom kvinnelige og mannlige gårdbrukere i utvalget er svært lik i Hedmark og Oppland (Figur 1), og er også tilsvarende snittet for Norge. Omlag 84 prosent av gårdbrukerne er menn og 16 prosent er kvinner.

Selv om andelen kvinnelige gårdbrukere er lav, ser vi likevel at kvinneandelen er noe høyere blant yngre gårdbrukere, og den er svakt økende (SSB, 2018d).

Odelstven ga fram til 1974 brødre fortrinnsrett framfor søstre til å ta over gården. Siden endringen i 1974 har kvinner født i 1965 eller senere samme rett som sine brødre til å overta. Kvinneandelen blant yngre og middelaldrende gårdbrukere vil derfor kunne øke noe i tida framover, selv om økningen er lavere enn en kunne forventet. Tallene fra SSB viser at prosentandelen kvinnelige bønder økte i perioden 1999 til 2016 fra 14 til 16 prosent i Hedmark og fra 12 til 14 prosent i Oppland. Samtidig går naturligvis også antallet kvinner i landbruket totalt sett ned, i takt med at antallet bønder stadig reduseres.

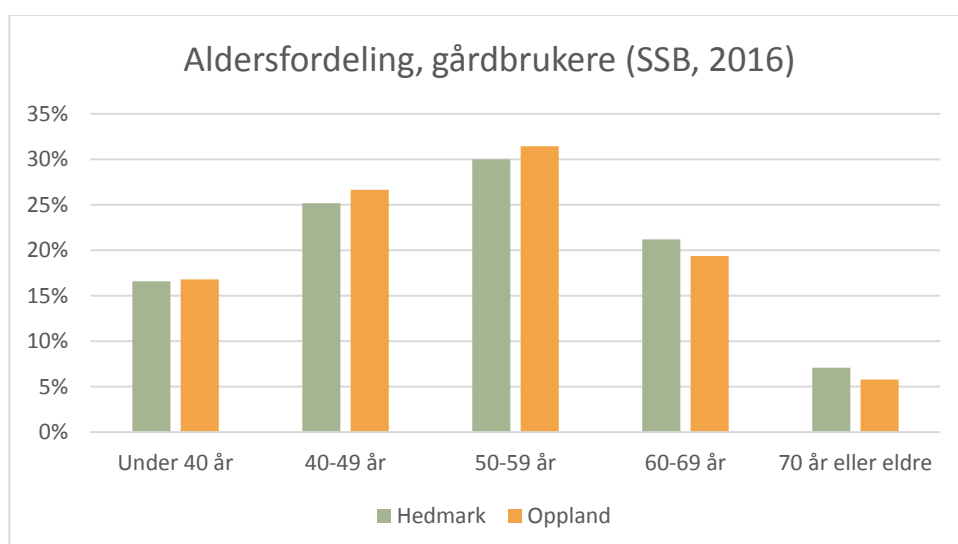
Figur 1: Kjønnsfordeling i Trendutvalget 2018

Studier viser også at kvinner har en tendens til å overta og drive mindre bruk (Heggem og Bjørkhaug, 2006). Ettersom et stort flertall av de registrerte gårdbrukerne er menn, har også undersøkelsen en sterk overvekt av mannlige respondenter. Dermed er det først og fremst den mannlige delen av landbruksbefolkningen som kommer til uttrykk i Trendundersøkelsen. Selv om hovedgårdbrukeren stort sett er en mann, bidrar nesten 90 prosent av ektefellene/ samboerne inn i gårdsdriften i en eller annen form. Over 40 prosent av partnerne i Innlandet deltar «ofte» eller «alltid» i daglige beslutninger og ledelse av gårdsarbeidet, og arbeider mer enn 200 timer i året på gårdsbruket. Over halvparten av partnerne deltar også i langsiktig planlegging og investeringsbeslutninger, mens drøyt 20 prosent deltar i regnskapsføring.

Aldersfordeling

Tall fra SSB viser at gjennomsnittsalderen på gårdbrukerne i Hedmark og Oppland har økt med 3 år siden år 2000. Snittalderen er nå 52 år i Hedmark og 51 år i Oppland (SSB, 2018e).

Tallene fra SSB viser videre at 17 prosent av dagens aktive gårdbrukere i Innlandet er under 40 år (Figur 2). Drøyt halvparten av gårdbrukerne (55 prosent i Hedmark og 58 prosent i Oppland) er i 40- eller 50-årene. Samtidig er en fjerdedel av bøndene over 60 år (28 prosent i Hedmark og 25 prosent i Oppland). Aldersfordelingen blant bøndene i Innlandet er svært lik aldersfordelingen blant bøndene i hele Norge.

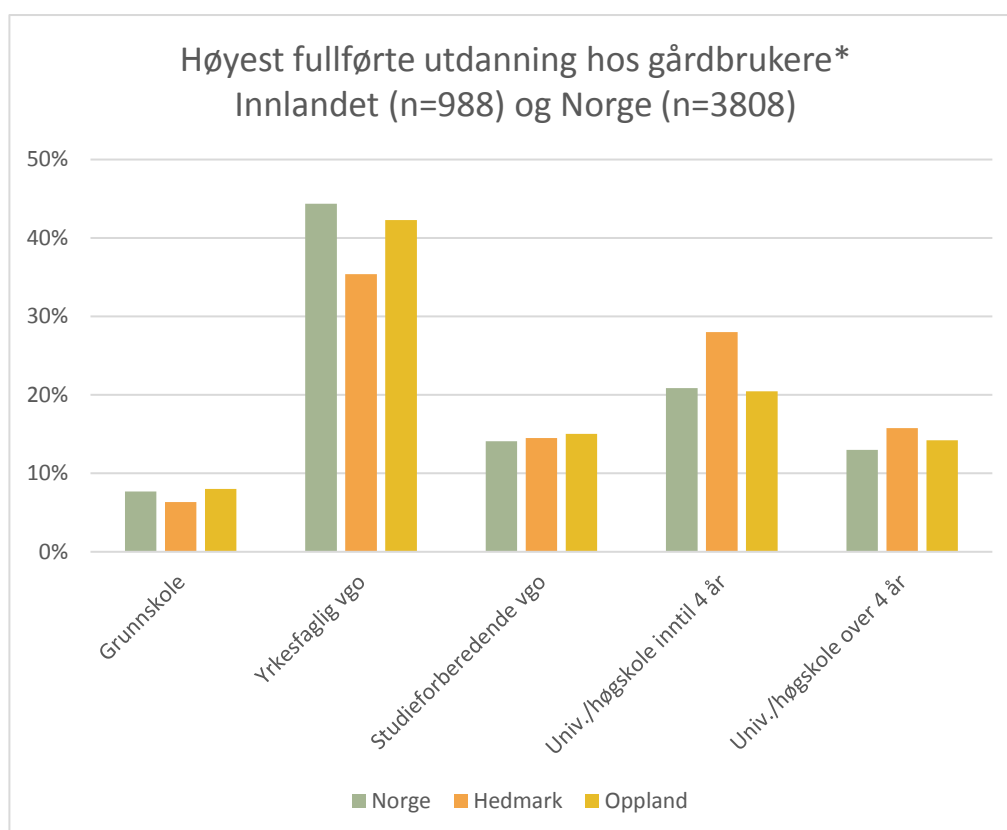

Figur 2: Aldersfordeling blant gårdbrukere. SSB, 2016.

Høyest fullførte utdanning

Gårdbrukerne ble spurt om høyest fullførte utdanning (Figur 3). Utdanningen ble delt inn i kategoriene grunnskole, yrkesfaglig videregående opplæring, studieforberedende videregående opplæring, universitet/høgskole inntil fire år og universitet/høgskole over fire år. Gårdbrukere i Oppland ligger nokså likt med landsgjennomsnittet når det gjelder utdanningsnivå, mens gårdbrukerne i Hedmark generelt er noe høyere utdannet. I Hedmark er det litt færre enn i Oppland som kun har grunnskole eller yrkesfaglig videregående opplæring, mens det er flere som har utdanning på universitet eller høgskole.

Gårdbrukerne oppga også om de hadde landbruksfaglig utdanning (på videregående skole, høgskole, universitet eller tilsvarende). Her er det nokså store forskjeller mellom Hedmark og Oppland. Totalt 60 prosent av bøndene i Hedmark har landbruksfaglig utdanning, mens 47 prosent av bøndene i Oppland har det samme. Oppland ligger tett opp til det nasjonale gjennomsnittet, som er 49 prosent.

Figur 3: Høyest fullførte utdanning i Trendutvalget 2018

Økonomi og investeringer

OPPSUMMERING:

Økonomi og investeringer er et omfattende og viktig tema i denne rapporten. Vi har sett på hvordan bøndene i Innlandet har opplevd den økonomiske utviklingen i landbruket, hva de tenker om utviklingen framover og hvordan de opplever egen gjeld. Det er en generell tendens til at det er stadig flere som opplever at den økonomiske utviklingen har gått i positiv retning.

Det ser ut til at det er de største som er mest fornøyde. Det er de største brukene som i størst grad har opplevd positiv økonomisk utvikling de siste fem årene. Det er også de som har den høyeste nettoinntekten fra landbruket og de har den høyeste andelen av husstandens samlede nettoinntekt.

Det er melkeprodusentene som har gjort de største investeringene de siste fem årene. Melkeprodusentene er også de som har de største investeringsplanene framover.

De fleste bønder opplever at de må satse og investere for å holde tritt med utviklingen, og for ikke å være blant de som på sikt må avvikle. Kravet om at melke- og storfeproduksjon skal foregå i løsdrift trer i kraft i 2034 (Forskrift om hold av storfe, 2004). Dette utløser et spesielt stort investeringsbehov i landbruket.

FAKTA:

Innovasjon Norge bevilget i 2017 totalt 101 millioner kroner i landbrukstilskudd til Innlandet, og 66 millioner kroner til lavrisikolån.

Hedmark fikk 48 millioner i tilskudd og 62 millioner i lavrisikolån. Oppland fikk 53 millioner i tilskudd og 4 millioner i lavrisikolån (Innovasjon Norge, 2018).

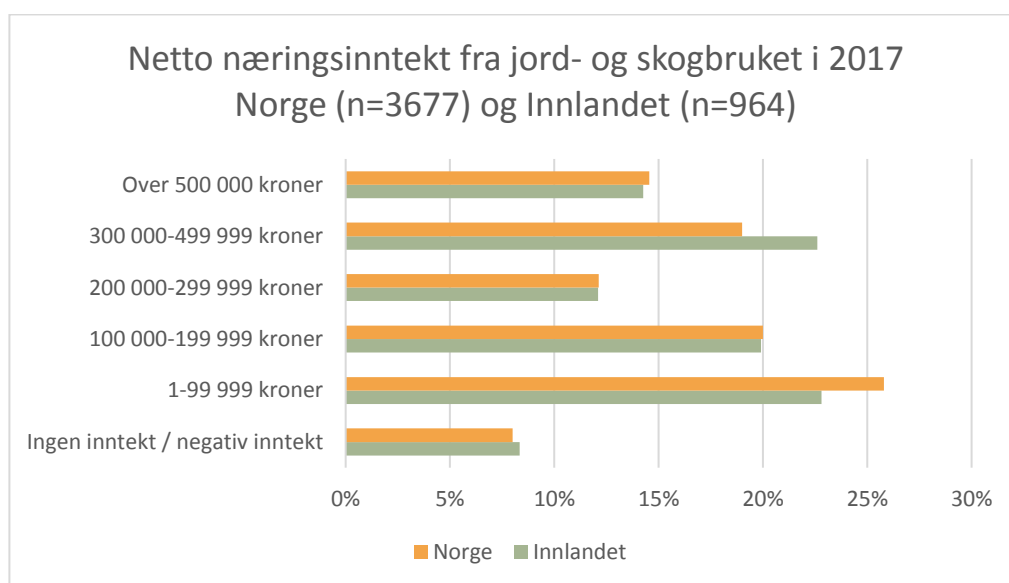
Mange står i den situasjon at det er stor risiko knyttet til en investering – og risiko som oppleves sterkere dersom de ikke er sikre på at barn eller andre i familien vil ta over gården.

I dette kapitlet skal vi se nærmere på næringsinntekt, gårdsdriftens andel av husstandens inntekt, økonomisk resultat i fortid og framtid, investeringer, vurdering av gårdens gjeld i forhold til omfang av driften, investeringer i bygninger og maskiner, og andel bruk med løsdrift og melkerobot.

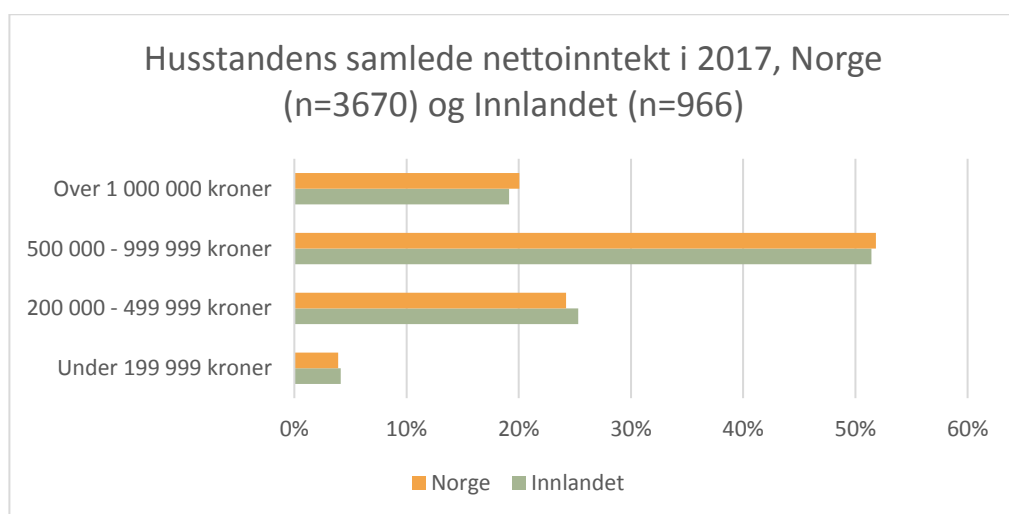
Inntekt fra jord- og skogbruk

Gårdbrukerne ble bedt om å oppgi samlet netto næringsinntekt fra jord- og skogbruk, og husstandens samlede nettoinntekt. Både i Innlandet og i Norge sier over halvparten at netto næringsinntekt fra gården er mindre enn 200 000 kroner. Den andre halvparten tar ut over 200 000. 15 prosent i Innlandet sier de tar ut over 500 000 kroner (Figur 4).

Når det gjelder husstandens samlede nettoinntekt, sier over halvparten av gårdbrukerne at inntekten er over 500 000 kroner. Omlag 20 prosent sier at den samlede inntekten er på over en million kroner (Figur 5).

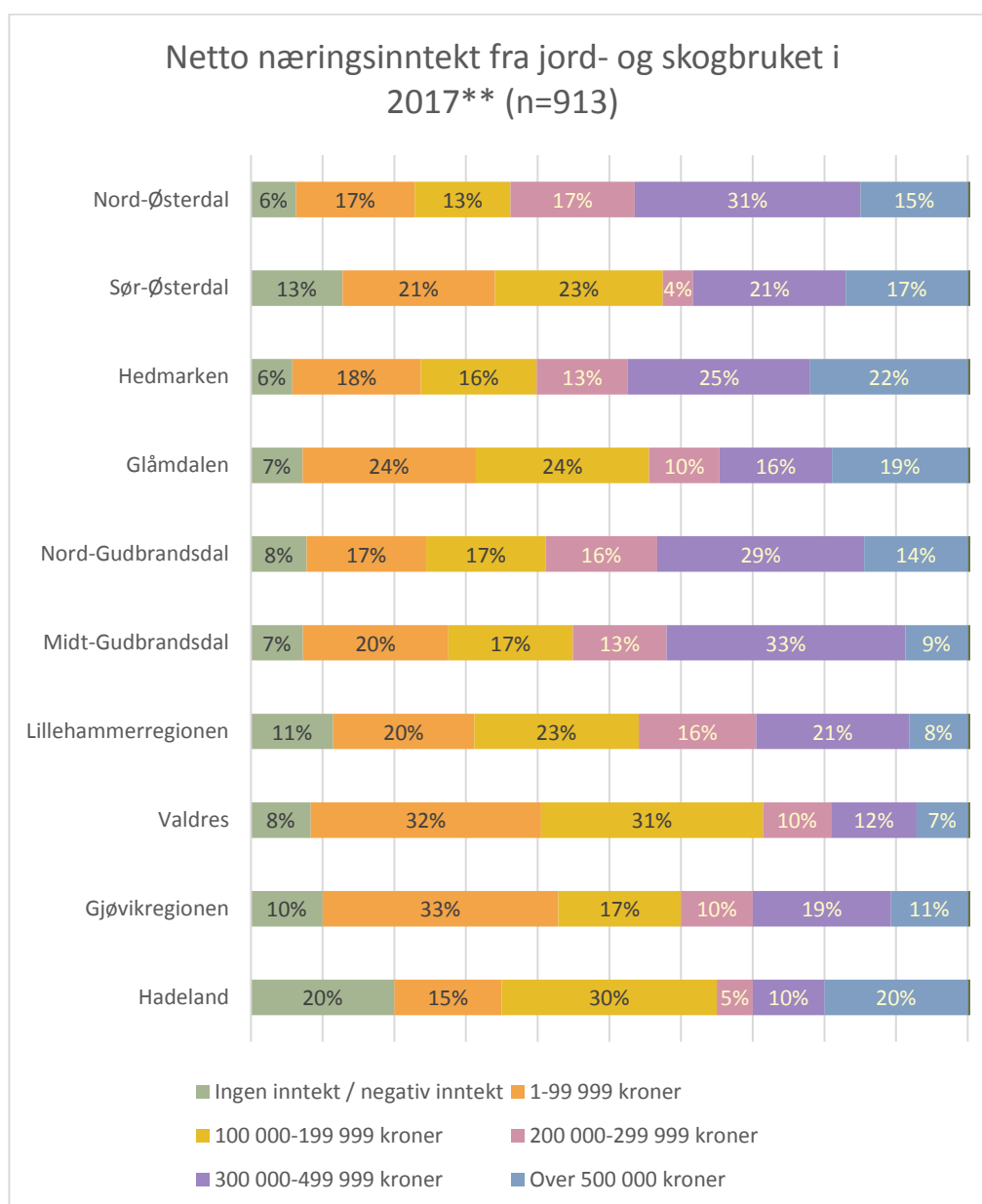
Figur 4: Netto næringsinntekt fra gårdsbruket. Norge og Innlandet

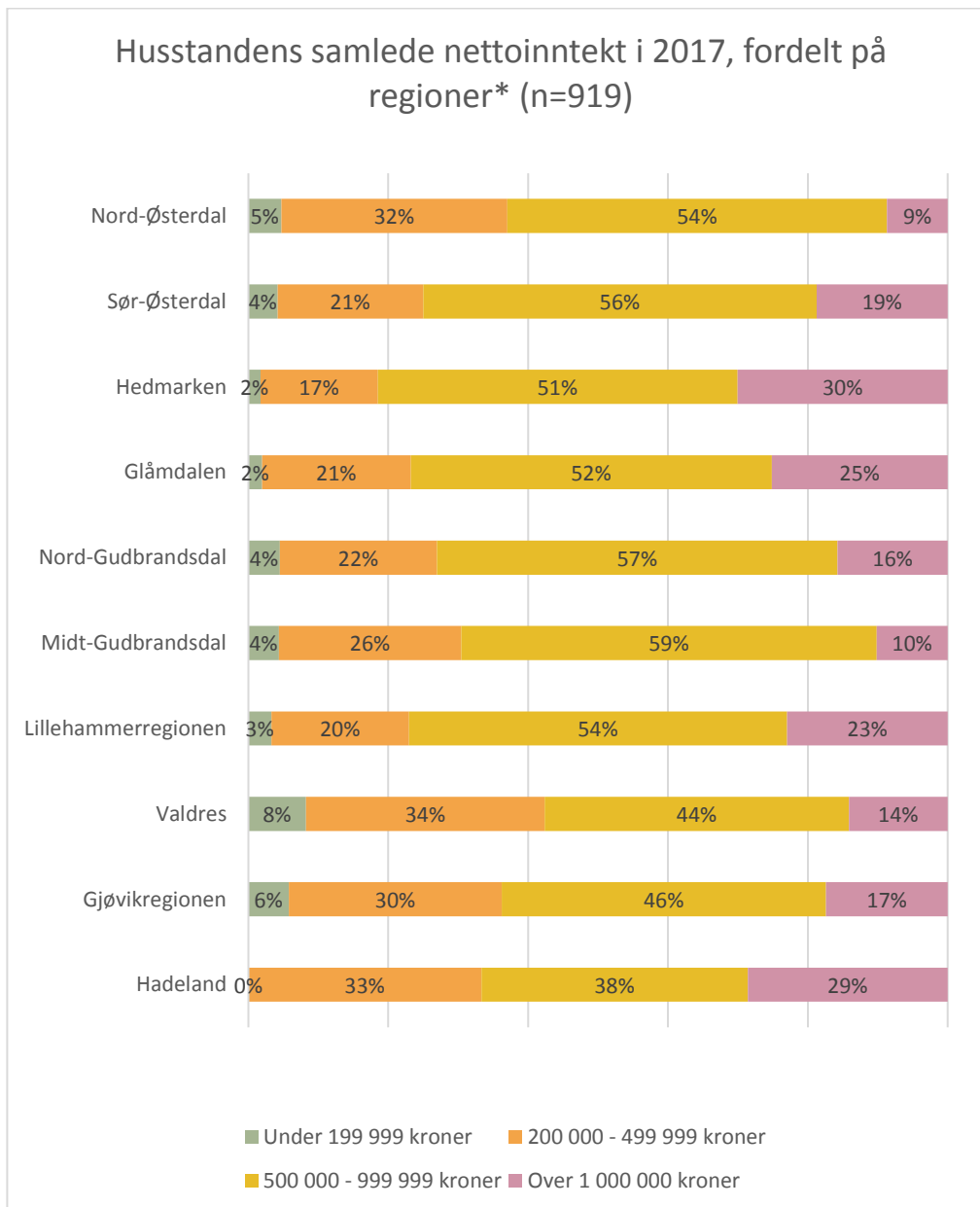
Figur 5: Husstandens samlede nettoinntekt. Norge og Innlandet

Det er variasjoner mellom regionene både når det gjelder inntekten fra jord- og skogbruket og husstandens samlede inntekt. Nord-Østerdal, Hedmarken, Midt- og Nord-Gudbrandsdal har den største andelen av de som tar ut mer enn 300 000 kroner i nettoinntekt fra næringa. Hadelandregionen skiller seg ut ved at 20 prosent sier at de har «ingen inntekt/negativ inntekt» (Figur 6).

Når det gjelder husstandens samlede inntekt ser vi helt andre tall i alle regioner, og disse tallene viser at så godt som alle har inntekter de henter utenfor landbrukseiendommen (Figur 7).

Figur 6: Netto næringsinntekt fra gårdsbruket. Regionvis fordeling

Figur 7: Husstandens samlede nettoinntekt. Regionvis fordeling

Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt

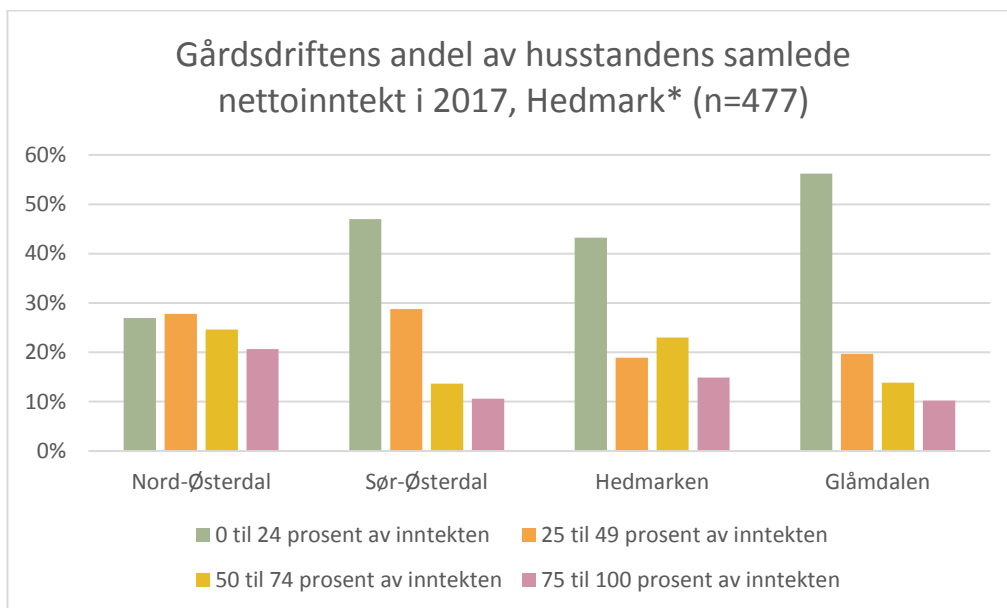
For de langt fleste av gårdbrukerne i Innlandet (70 prosent) utgjør inntekten fra gårdsdriften mindre enn halvparten av husstandens totale nettoinntekt. For Norge som helhet er ligger andelen på samme nivå. Det er imidlertid i overkant av fem prosent av gårdbrukerne i Innlandet som oppgir at 100 prosent av husstandens totale nettoinntekt kommer fra landbruket.

Figurene viser at det er i Østerdalen og Gudbrandsdalen at landbruket har størst økonomisk betydning for husholdningens inntekt. I de mer bynære områdene på Hedmarken, Glåmdalen og Gjøvikregionen, der tilgangen på annet arbeid er større, ser vi at mange oppgir at landbruket utgjør under 25 prosent av husstandens samlede nettoinntekt (Figur 8). I Oppland sier de fleste at gårdsdriftens andelen av husstandens samlede nettoinntekt var på under 50 prosent (Figur 9). Nord-Gudbrandsdal skiller seg ut. Her er det flere som tar ut en andel over 50 prosent av husstandens inntekt fra gårdsdriften.

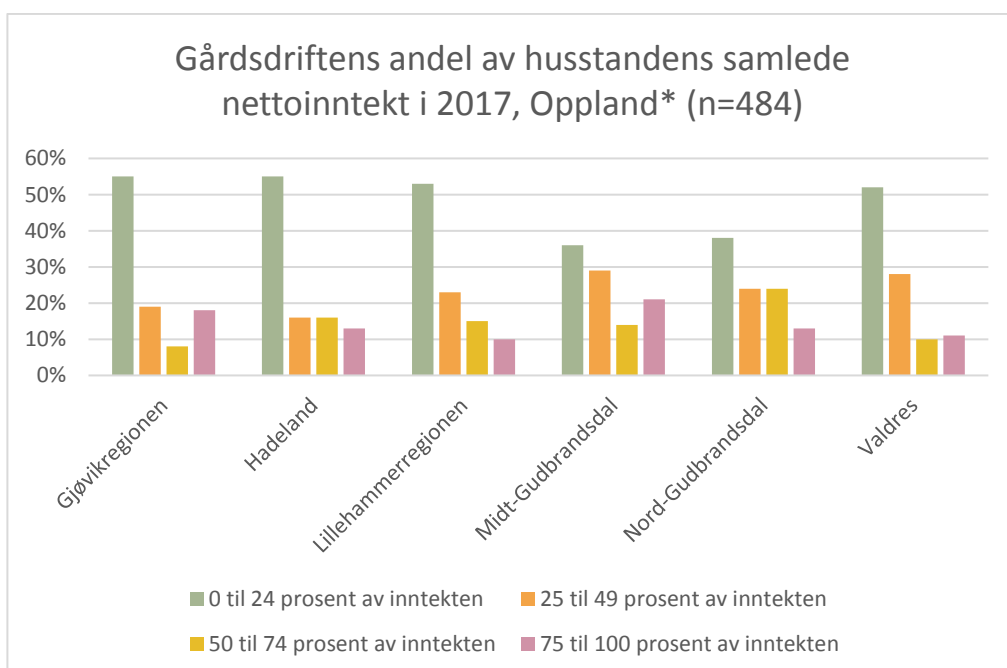
Tendensen er den samme for alle regionene i Innlandet; det er i de bynære regionene at landbruket betyr minst for husstandens samlede nettoinntekt. Unntaket her er Valdres, hvor 80 prosent oppgir at inntekten fra gårdsdriften utgjør mindre enn halvparten av husstandens totale inntekt (Figur 9).

Det er sauebøndene som i størst grad opplever at økonomien har «endret seg i negativ retning» de siste fem årene. Foto: Rådhuset Vingelen

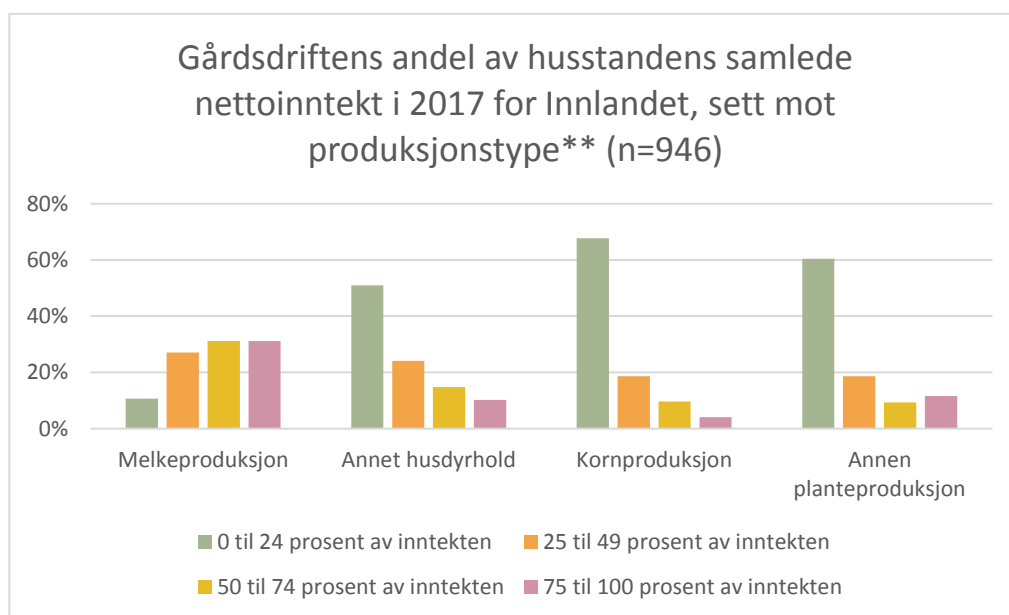
Figur 8: Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt. Regionvis fordeling Hedmark

Figur 9: Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt. Regionvis fordeling Oppland

Andelen av inntekten fra gårdsdriften til husstandens inntekt har ikke endret seg stort de siste 14 årene, fra 2004 til 2018. Innlandet skiller seg ikke ut fra Norge samlet.

Noen produksjoner i landbruket har større betydning for husstandens inntekt enn andre (Figur 10). Hos mer enn 60 prosent av melkeprodusentene kommer mer enn halvparten av husstandens totale inntekt fra gårdsdriften. Blant de andre produksjonstypene ser vi at inntekten fra gårdsdriften utgjør en langt lavere andel.

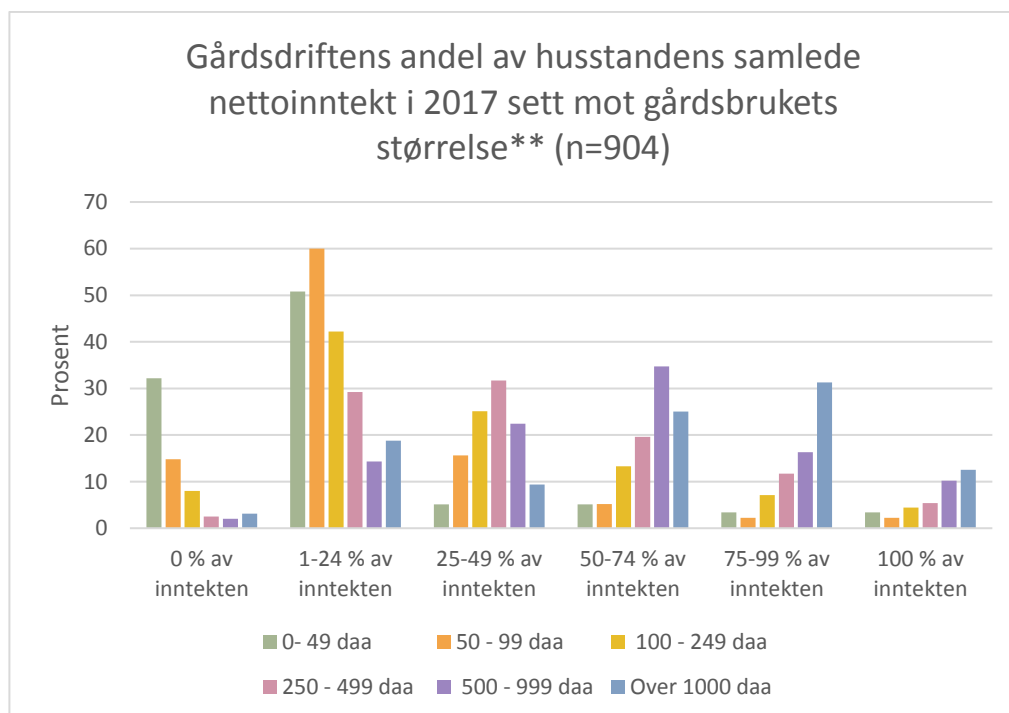

Figur 10: Gårdsdriftens andel av husstandens inntekt i ulike produksjonstyper. Innlandet

Foto: Andreas Karlsen

Hvor stor andel av husstandens inntekt som kommer fra gården har også sammenheng med gårdens størrelse (Figur 11). På de minste brukene har inntekten fra gårdsdriften en mindre betydning for husstandens samlede inntekt, enn den har på større bruk. Der inntekten fra gården utgjør mer enn halvparten av husstandens inntekt (fra 50 til 100 prosent), er det de større brukene på 500 dekar og oppover som dominerer.

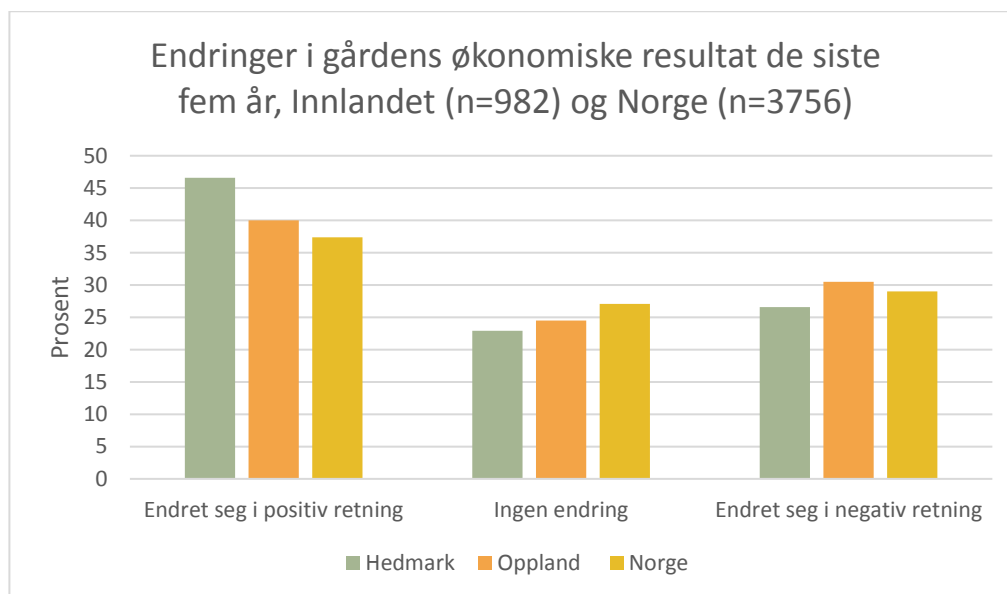
Figur 11: Gårdsdriftens andel av husstandens samlede nettoinntekt i forhold til bruksstørrelse. Innlandet

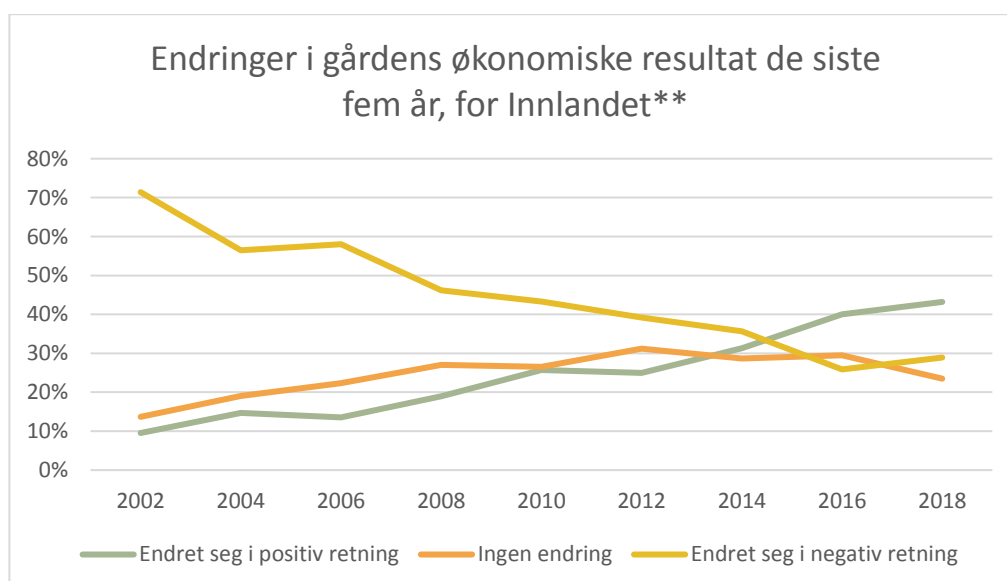
Foto: Rådhuset Vingelen

Økonomisk resultat de siste fem årene

Gårdbrukerne i utvalget ble spurt om det økonomiske resultatet fra gårdsdriften hadde endret seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene. Det er en noe større andel bønder i Hedmark (47 prosent) enn i Oppland (40 prosent) og landet samlet (37 prosent) som mener at gårdens økonomi har endret seg i positiv retning (Figur 12).

Figur 12: Økonomiske endringer i gårdsdriften de siste fem år. Hedmark, Oppland og Norge

Figur 13: Økonomiske endringer i gårdsdriften over tid i Innlandet

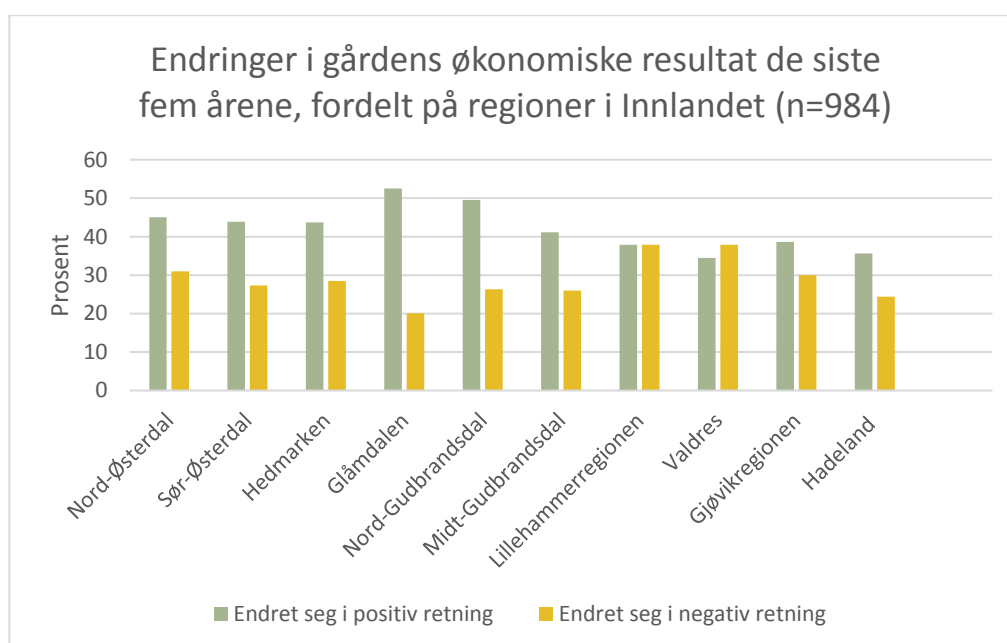
Ser vi på den langsiktige utviklingen, fra 2002 og fram til i dag, er trenden at landbruket i Innlandet har endret seg i positiv retning (Figur 13). Det er en markert nedgang av andelen bønder som sier av det økonomiske resultatet har endret seg i negativ retning; fra en andel på 71 prosent i 2002 til bare 23 prosent i 2018. Andelen bønder som sier at den økonomiske utviklingen har endret seg i positiv retning har hatt en tilsvarende økning. I 2002 var det 10 prosent som sa at økonomien hadde endret seg positivt de siste fem årene. I dag har disse økt til 43 prosent (Figur 13). Utviklingen er lik for Innlandet og Norge samlet.

Årsaken til at flere og flere oppgir at økonomien de siste årene har endret seg i positiv retning er nok sammensatt (Ruralis, 2017). Den opplagte forklaringen bak denne utviklingen kan være at bøndernes økonomi faktisk har blitt bedre. Samtidig kan det være at de mest misfornøyde bøndene slutter først, og at bedringen med det viser en endring i landbruksbefolkningen, like mye som en bedring av selve økonomien. Det kan også tenkes at noen av de minst lønnsomme brukene forsvinner, mens de som er igjen tjener bedre, noe som i sum gir utslag på opplevd økonomisk utvikling for gårdbrukerne.

Sau på vårbeite. Foto: Rådhuset Vingelen

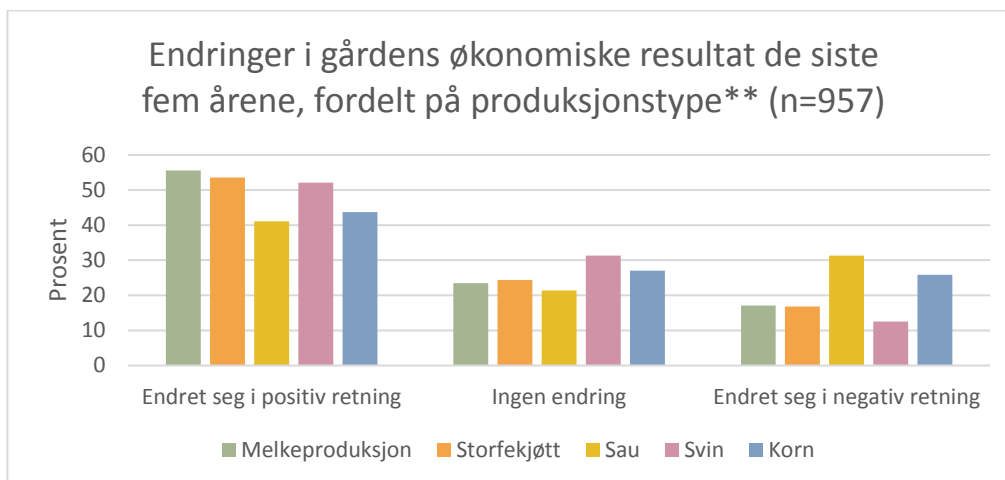
Det er ingen betydelige forskjeller mellom regionene når det gjelder opplevd økonomisk utvikling (Figur 14). I de fleste regionene er det en høyere andel som sier at den økonomiske utviklingen har gått i positiv retning, enn motsatt. Glåmdalen ligger høyest. Der sier over halvparten av gårdbrukerne i Trendutvalget at økonomien har endret seg i positiv retning de siste fem årene, mens bare 20 prosent sier at den har endret seg i negativ retning. I alle regionene, med unntak av Hadeland, oppgir om lag 20 prosent av gårdbrukerne at det er «ingen endring» i økonomien. Det eneste unntaket er Hadeland, der bortimot 40 prosent oppgir at økonomien ikke har endret seg. Kategorien «ingen endring» er ikke tatt med i Figur 14.

Figur 14: Økonomiske endringer i gårdsdriften regionvis i Innlandet

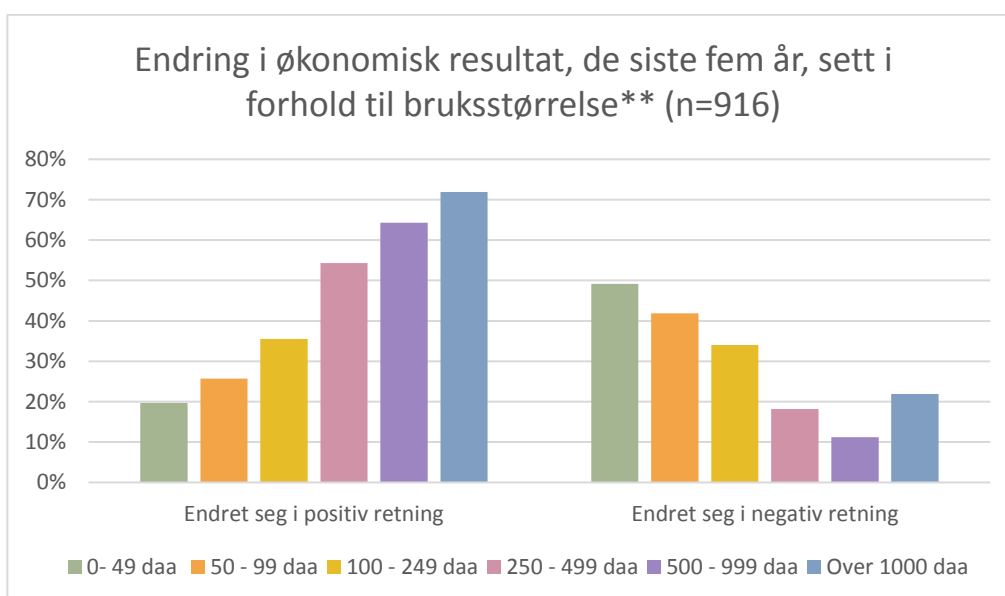
I alle hovedproduksjonstypene melkeproduksjon, storfekjøtt, sau, svin og korn mener over 40 prosent av bøndene i Innlandet at økonomien har «endret seg i positiv retning». Den laveste andelen finner vi blant bønder som driver med sau. Det er også sauebøndene som i størst grad opplever at økonomien har «endret seg i negativ retning de siste fem årene». Denne utviklingen skyldes nok at det har vært stor overproduksjon av lammekjøtt de siste årene (Figur 15).

Tendensen til at det er flere som har opplevd positiv utvikling de siste fem årene i Hedmark enn i Oppland, gjør seg gjeldende innenfor alle produksjonstyper.

Figur 15: Økonomiske endringer i gårdsdriften fordelt på produksjonstype i Innlandet

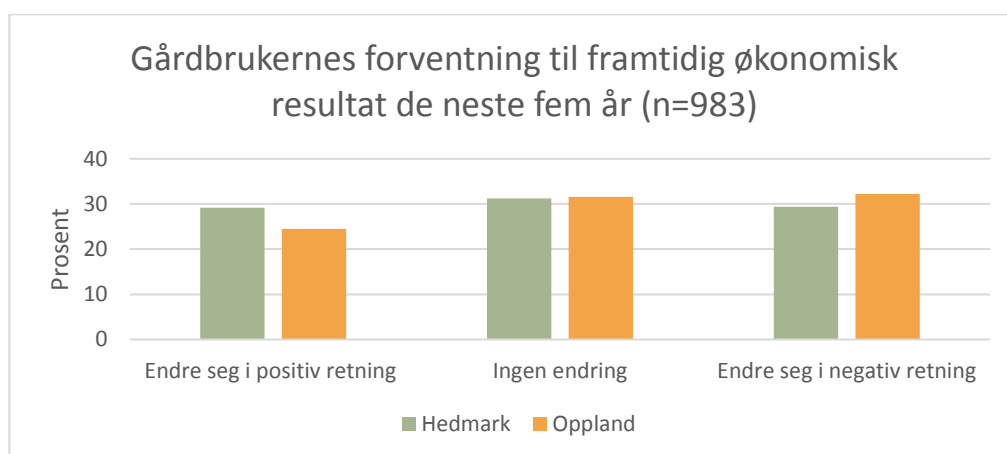
Endringen i økonomisk resultat de siste fem årene i positiv eller negativ retning har sammenheng med brukets størrelse, målt i areal (Figur 16). Det er de største brukene som i størst grad har opplevd positiv økonomisk utvikling de siste fem årene.

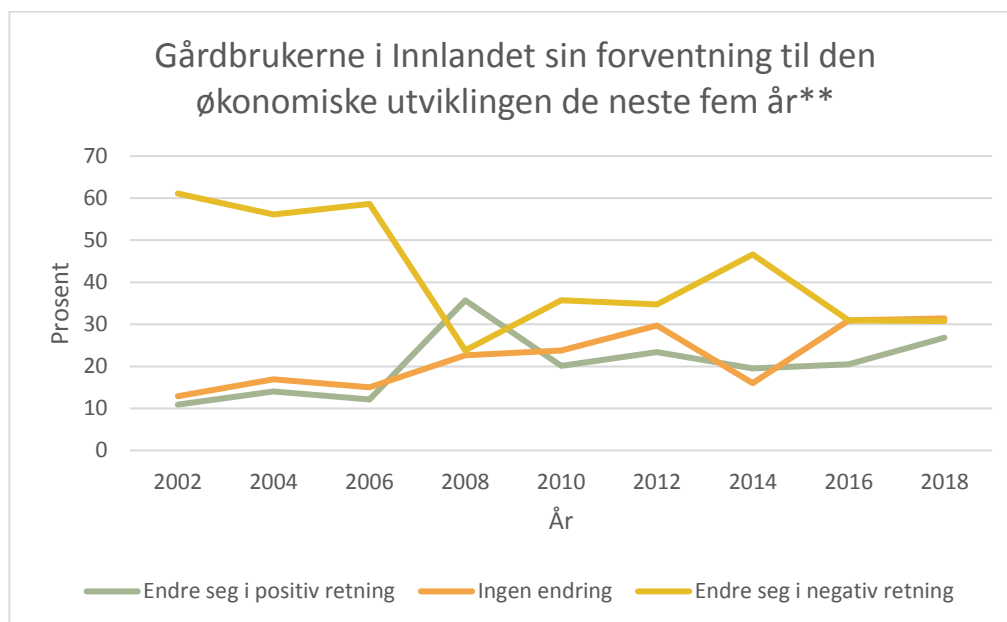
Figur 16: Økonomiske endringer i gårdsdriften i forhold til bruksstørrelse

Forventet økonomisk resultat fra gårdsdriften de neste fem årene

Det er omtrent like store andeler av bøndene i Innlandet som tror at det økonomiske resultatet fra gårdsdriften de neste fem årene vil endre seg i henholdsvis positiv retning, negativ retning eller ikke endre seg. Bøndene i Hedmark og Oppland svarer nokså likt på dette spørsmålet (Figur 17). Tallene for Norge ligger på nivå med gjennomsnittet for Innlandet. Det var ingen store forskjeller mellom regionene med hensyn til forventet økonomisk resultat i framtida, hverken i Hedmark eller Oppland.

Figur 17: Forventet endring i gårdens økonomi for Hedmark og Oppland

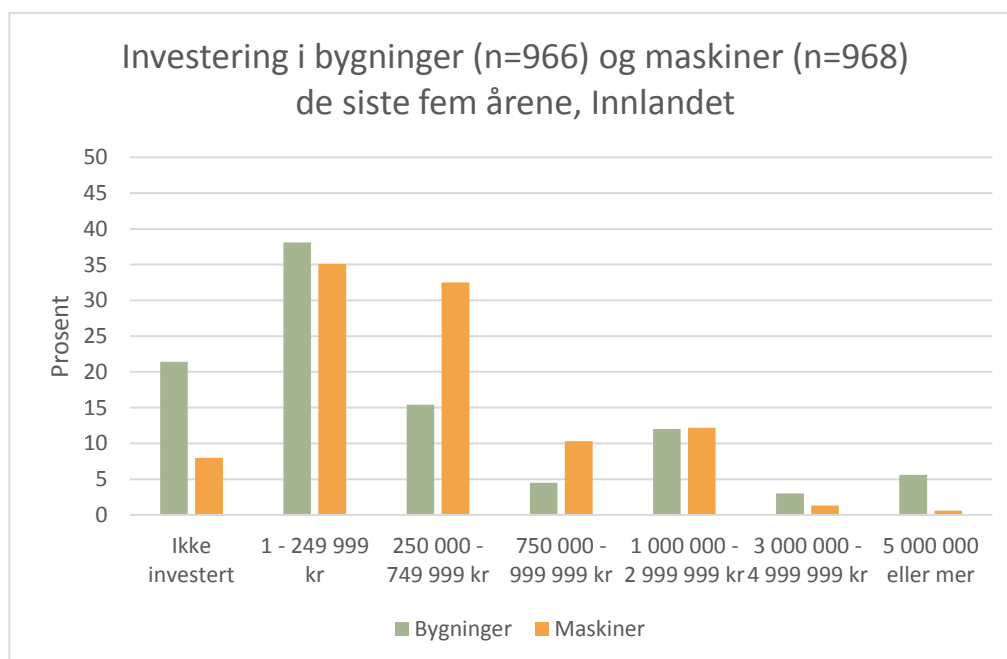
Figur 18: Forventet endring i gårdens økonomi sett over tid (2002-2018). Innlandet

Når vi ser på svarene på dette spørsmålet over tid, har trenden de siste årene vært at flere og flere ser positivt på framtida når det gjelder det økonomiske resultatet fra gårdsdriften. I 2002 var det en stor overvekt av de som

forventet at økonomien ville endre seg i negativ retning, mens det i dag er en nesten like stor andel som forventer det økonomiske resultatet vil utvikle seg i positiv retning, som i negativ retning (Figur 18). Dette henger også sammen med at det er en stadig økende andel som også har opplevd at det økonomiske resultatet har endret seg i positiv retning de siste årene¹.

Investeringer de siste fem årene

Nesten 80 prosent av bøndene i Innlandet har investert i bygninger de siste fem årene (Figur 19). Hovedandelen (ca 60 prosent) av bøndene har investert mindre enn 250 000 kroner i bygninger. Om lag 15 prosent har investert mellom én og fem millioner, og seks prosent over fem millioner kroner. Når det gjelder maskiner, har bortimot 70 prosent investert opp til 750 000 kroner de siste fem årene (Figur 19).

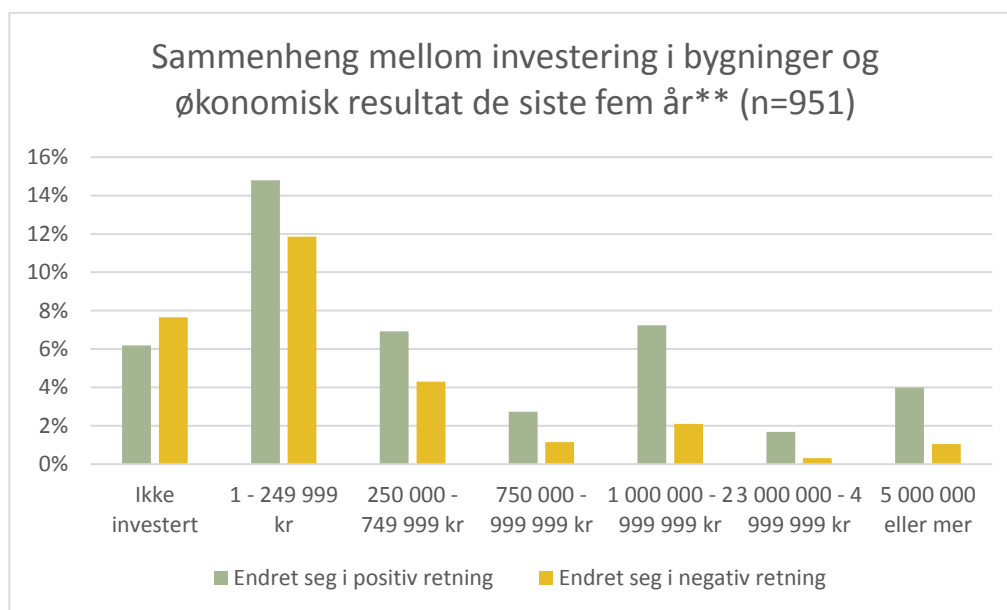

Figur 19: Investering i bygninger og maskiner de siste fem årene, Innlandet (n=969)

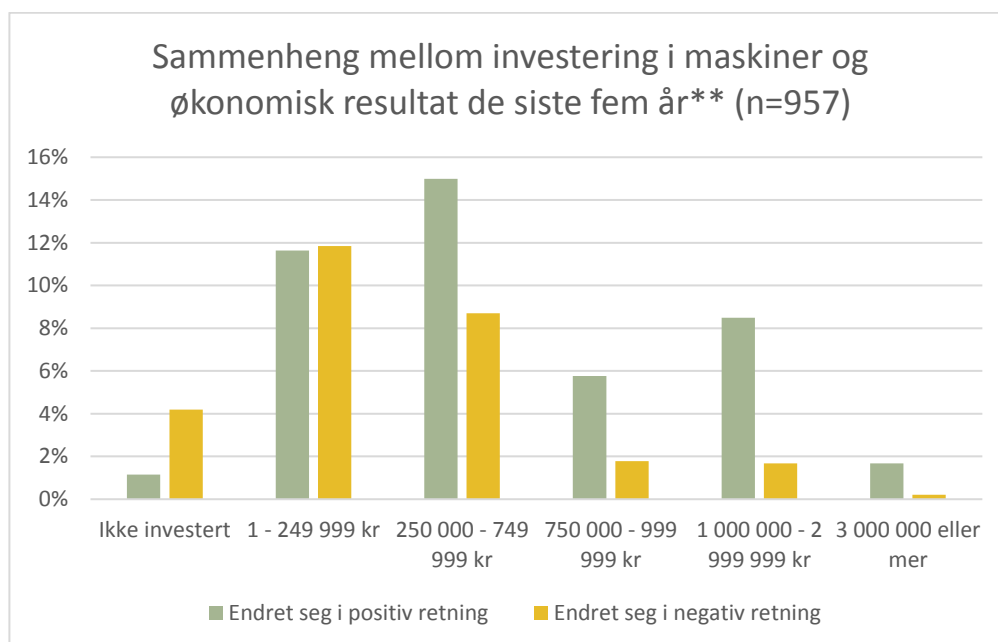
Ser vi på utviklingen over tid, fra 2014 til 2018, ser vi at det gradvis har blitt flere som oppgir at de *har* investert de siste fem årene. I 2014 var det 56 prosent av bøndene i Innlandet som oppga at de hadde investert i bygninger de siste fem årene, i 2016 var det 62 prosent og i 2018 var det 79 prosent. Det er en liknende trend når det gjelder investering i maskiner.

¹ $r=.257$, $N=17575$, $p<.001$

Når vi ser på investeringene i bygninger og maskiner de siste fem årene og kobler mot økonomisk resultat, er det en klar tendens at det er de som sier at det økonomiske resultatet har endret seg i positiv retning, som investerer i bygninger og maskiner. Jo mer det er investert, jo tydeligere er tendensen til at det er de som opplever økonomien som positiv, som investerer (Figur 20, Figur 21).

Figur 20: Bygginvesteringer opp mot økonomisk resultat i Innlandet

Figur 21: Maskininvesteringer opp mot økonomisk resultat i Innlandet

Tid for å få frøene i jorda. Hedmarken. Foto: Anders Karlsen

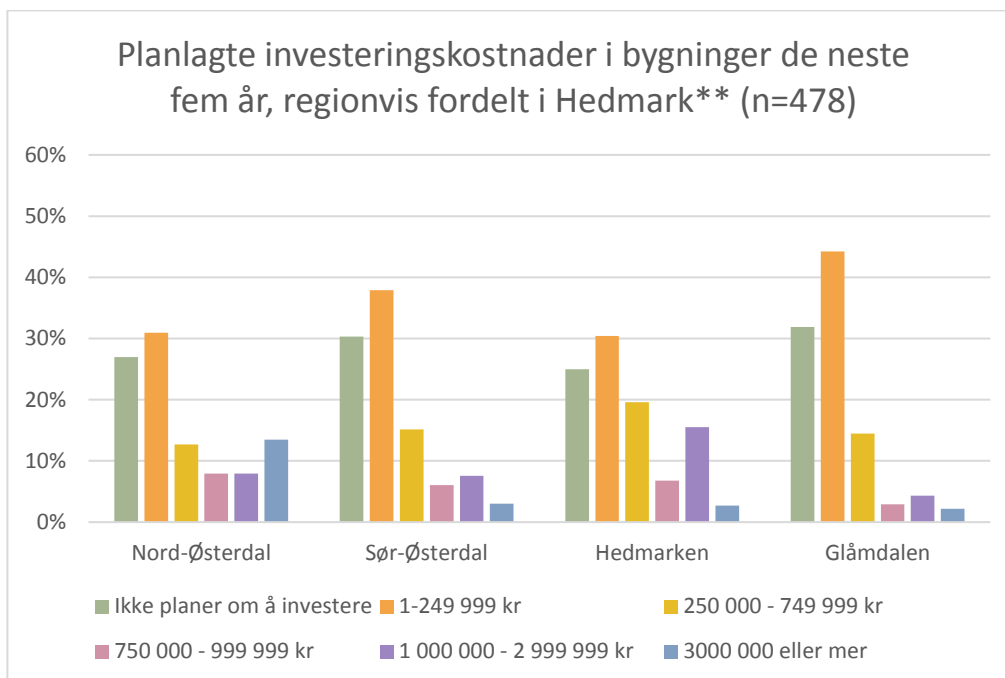
Planlagte investeringer de neste fem årene

Det er relativt få av gårdbrukerne i Hedmark som planlegger å investere mer enn 250 000 kroner i bygninger de neste fem årene, selv om det i Nord-Østerdal og på Hedmarken er en del som planlegger å investere mer enn 750 000 kroner (Figur 22). Også i Oppland er det relativt få som planlegger å investere de neste fem årene. De fleste ligger på under 250 000 kroner. Den

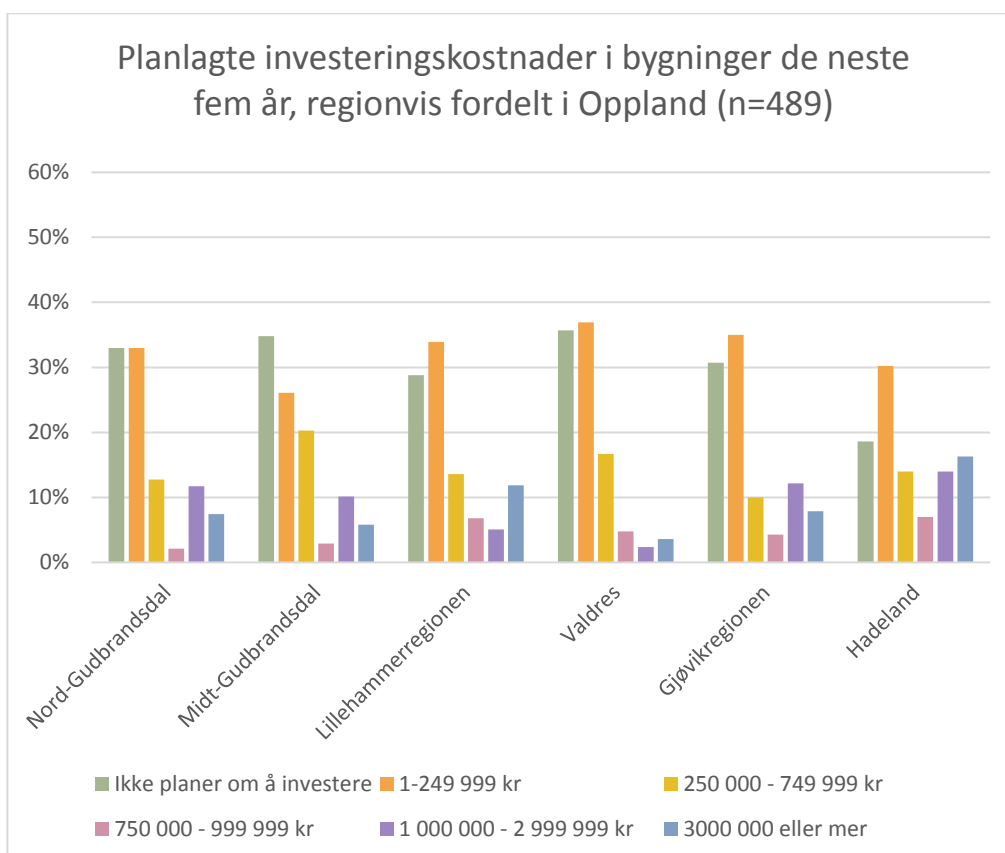

Slaktekyllingproduksjon. Foto: Elin G. Gransletten

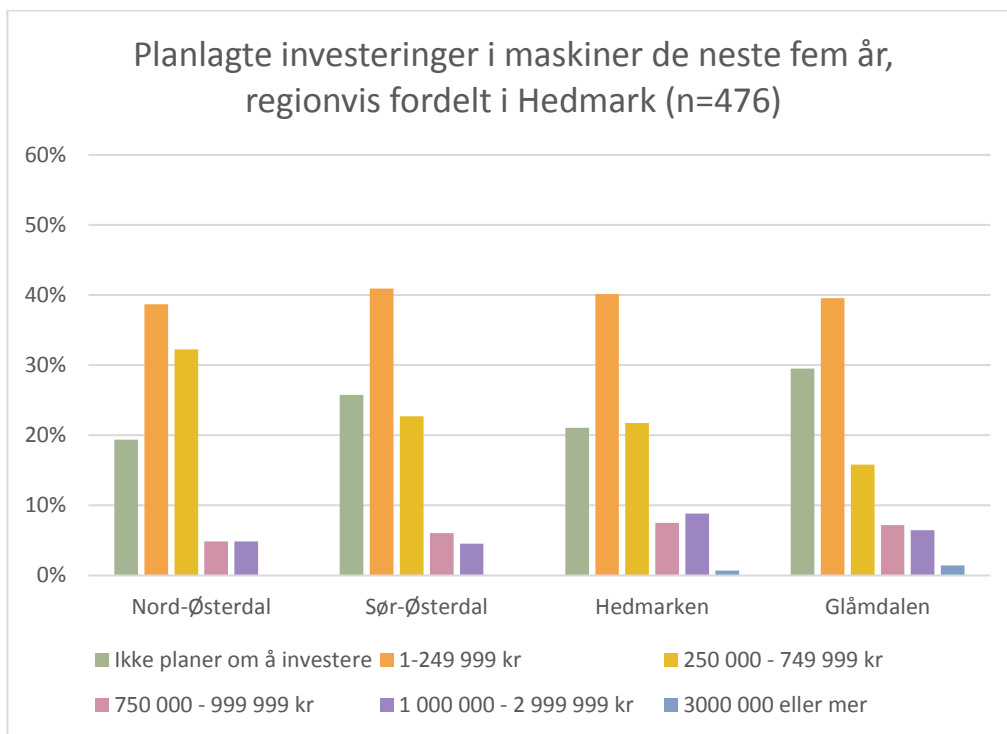
eneste regionen som skiller seg ut er Hadeland; der er det 30 prosent som planlegger investeringer over 1 million (Figur 23). Andelen av de som planlegger større investeringer i maskiner er lav. De fleste planlagte investeringer i maskiner ligger under 250 000 kroner, både i Hedmark (Figur 24) og Oppland (Figur 25).

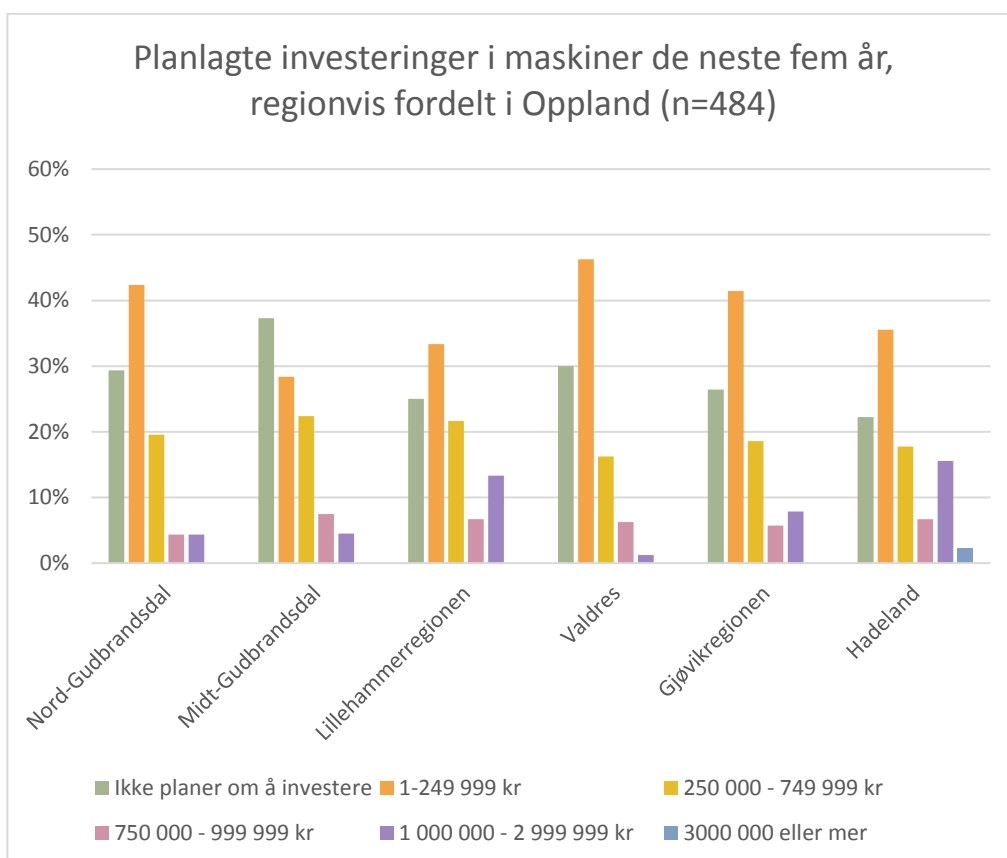
Figur 22: Planlagte bygginvesteringer, regionvis i Hedmark

Figur 23: Planlagte bygginvesteringer, regionvis i Oppland

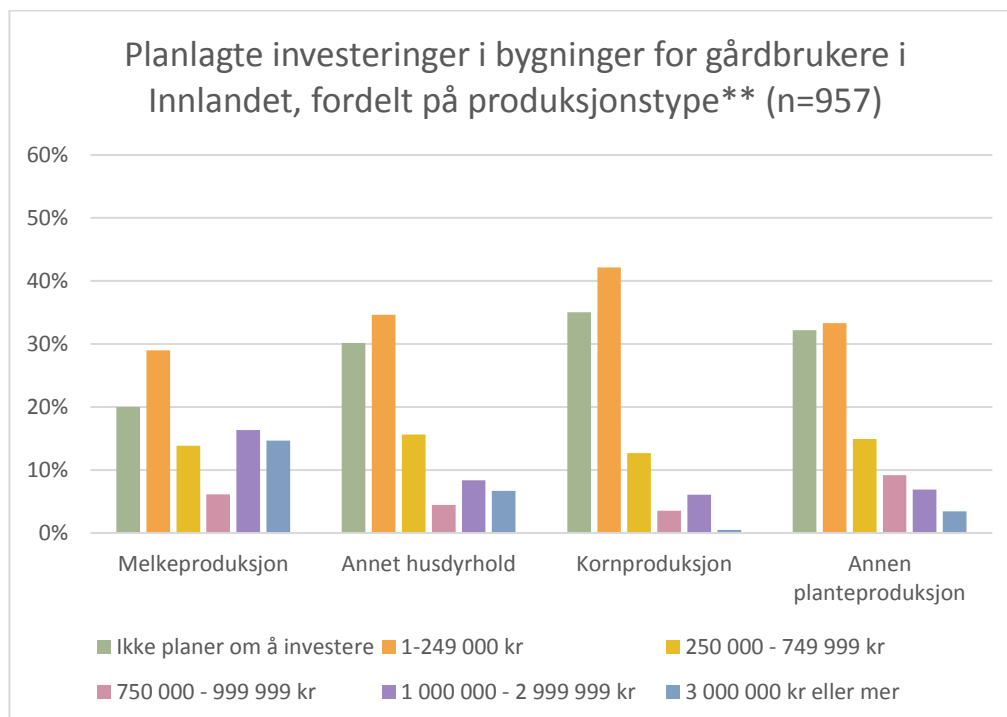

Figur 24: Planlagte maskininvesteringer, regionvis i Hedmark

Figur 25: Planlagte maskininvesteringer, regionvis i Oppland

Investeringsplanene varierer mellom ulike produksjonstyper. Det er først og fremst melkeprodusentene i Innlandet som planlegger å investere i bygninger de neste fem årene. Nær 40 prosent av melkeprodusentene planlegger investeringer på over 750 000 kroner (Figur 26). Undersøkelsen viser også at det er melkeprodusentene som ligger høyest når det gjelder investeringer i maskiner.

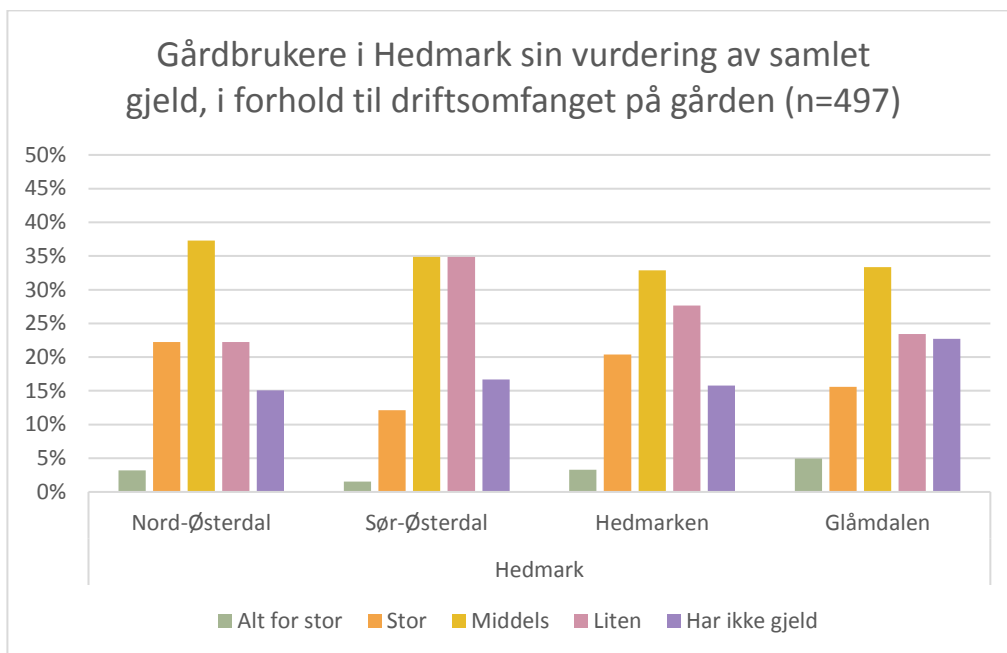

Figur 26: Planlagte bygginvesteringer i ulike produksjonstyper. Innlandet

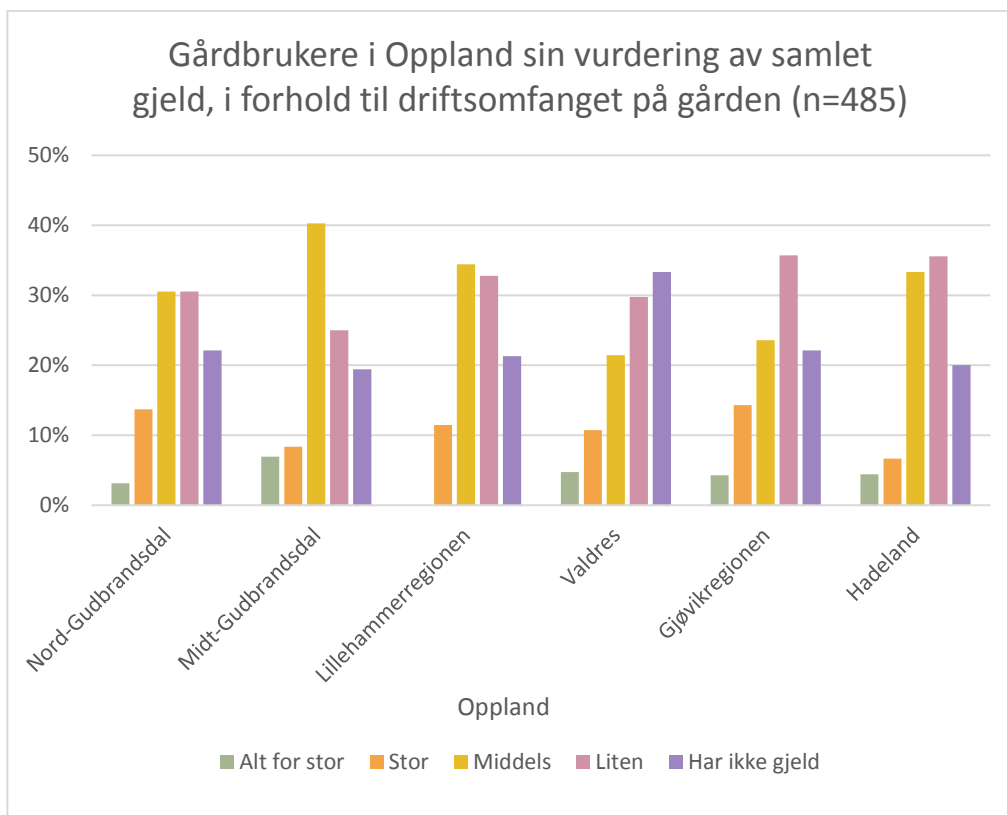
Vurdering av gårdens gjeld

Det er bare en veldig liten andel av bøndene i Hedmark som mener at de har «alt for stor» gjeld på gårdsbruket sett i forhold til omfanget av driften på bruket, men rundt 20 prosent av bøndene i Nord-Østerdal og Hedmarken sier de har stor gjeld. Over 20 prosent av gårdbrukerne i utvalget i Glåmdalen har ikke gjeld (Figur 27).

I Oppland er gjeldsnivået generelt lavt (Figur 28). En stor andel av bøndene, i alle regionene, sier at gjelda er middels eller liten. 33 prosent av bøndene i Trendundersøkelsen i Valdres har ikke gjeld.

Figur 27: Vurdert gjeldsandel, regionvis i Hedmark

Figur 28: Vurdert gjeldsandel, regionvis i Oppland

Vi har sett på flere faktorer som påvirker hvordan gårdbrukerne vurderer egen gjeld. Det er en klar sammenheng mellom bekymring for renteøkning og hvorvidt man vurderer gjelda å være stor eller ikke. Det vil si at de som er redd for at en renteøkning kan velte økonomien, mener de har stor eller alt for stor gjeld. De som er bekymret for avlingssvikt vil også i større grad vurdere gjelda si som stor eller alt for stor. De som er svært tilfredse med inntekten fra gårdsdriften, mener i større grad at den gjelda de har er liten. Jo mer fornøyd gårdbrukeren er med inntekten fra bruket, jo mindre gjeld har han/hun.

Alder har en signifikant påvirkning på hvordan gårdbrukeren i Innlandet vurderer egen gjeld. Med økende alder, øker også sannsynligheten for at gårdbrukeren vurderer egen gjeld som liten, eller at han/hun ikke har gjeld. Dette viser litt forenklet et naturlig livsløp med investeringer i ung alder og etableringsfase, mens inntjening og nedbetaling kommer senere.

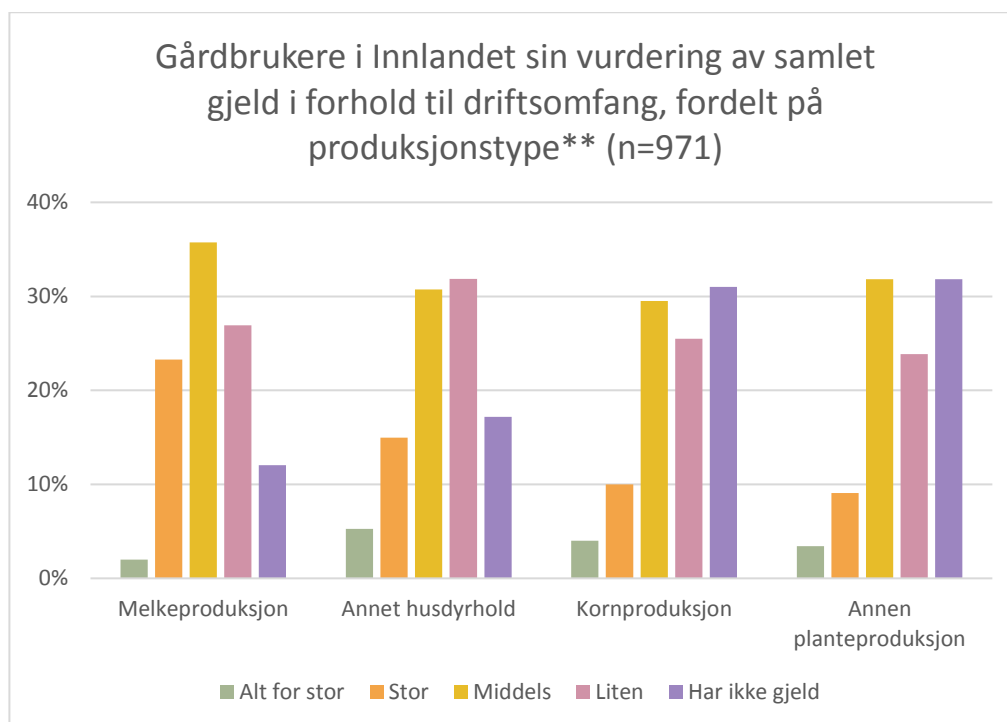
Gårdbrukere med barn vurderer i større grad egen gjeld som stor enn gårdbrukere som ikke har barn. Dette kan også ha en sammenheng med investeringer i etableringsfasen, eller at det totale familieøkonomien er mer sårbar for svingninger når man har barn.

Det er en klar sammenheng mellom hvorvidt gårdbrukeren ofte føler seg ensom, og hvorvidt hun/han vurderer gjelda si som stor eller liten. Jo oftere gårdbrukeren føler seg ensom, jo større vil gjelda vurderes å være.

Vår i Nord-Gudbrandsdal. Foto: Rådhuset Vingelen

Sett i forhold til produksjonstype, er det de som driver med melkeproduksjon som har størst gjeld. Langt færre av de som driver med korn eller annen planteproduksjon har gjeld, og av de som har gjeld er det få som mener at gjelda er stor eller alt for stor (Figur 29).

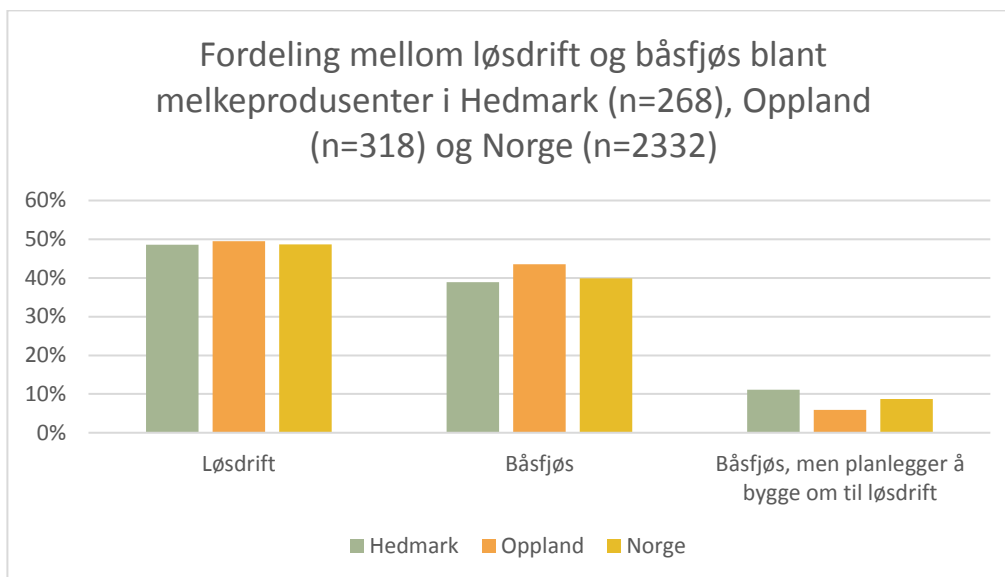

Figur 29: Vurdering av gjeldsandel, fordelt etter produksjonstype

Løsdrift og melkerobot

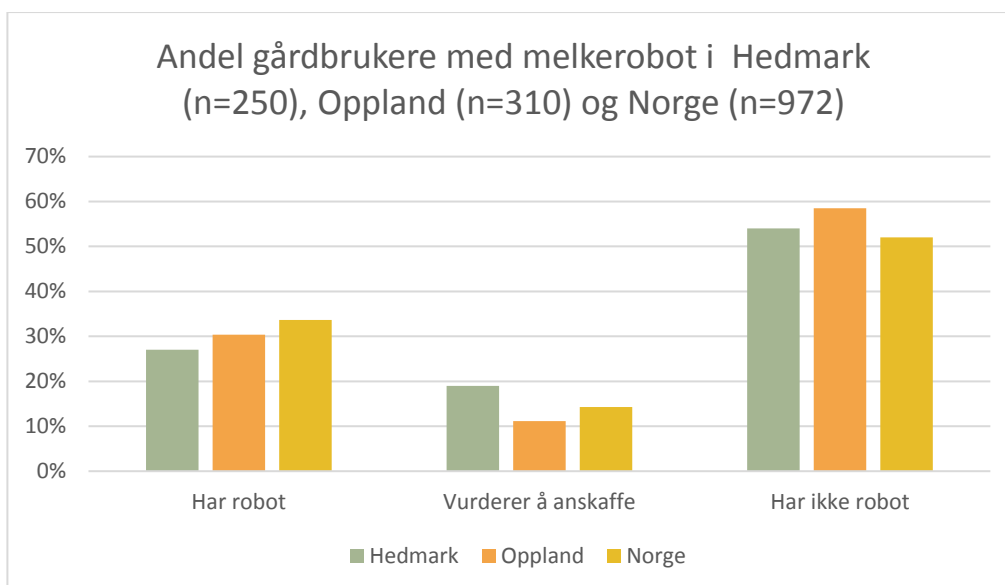
Melkeproduksjon er den største og viktigste produksjonstypen, både i Hedmark og Oppland. I 2003 kom det et krav fra staten om at all melkeproduksjon skal skje i løsdriftsfjøs. Fristen da var innen 2024, men i 2008 ble fristen utsatt til 2034. Bøndene og deres organisasjoner har vært kritiske til kravet, ikke minst fordi det krever store investeringer.

I Hedmark og Oppland er det i 2018 fortsatt bare i underkant av 50 prosent av melkeprodusentene i utvalget som har løsdriftsfjøs (Figur 30). Andelen med løsdrift er den samme på landsbasis. Det vil si at den andre halvparten har båsfjøs. Bare ca 10 prosent av disse sier i dag at de planlegger å bygge nytt eller bygge om for løsdrift. Hva gjør de resterende 40 prosent av bøndene fram mot 2034?

Figur 30: Andel løsdrift og båsfjøs i Hedmark, Oppland og Norge

Mellom 25 og 30 prosent av melkeprodusentene i Innlandet har melkerobot. Andelen i Norge samlet er på over 30 prosent (Figur 31).

Figur 31: Andel bruk med melkerobot i Hedmark, Oppland og Norge

Framtidstro og generasjonsskifte (rekruttering)

OPPSUMMERING:

Det er flere forhold som påvirker framtidstro og rekruttering i landbruket. I alle regionene i Innlandet vil et flertall av gårdbrukerne anbefale barna å ta over gården. Likevel er det mange som ikke vet om de vil anbefale dem å overta, eller om barn eller andre i familien kommer til å overta bruket.

Troen på framtida henger tett sammen med gårdens økonomi. Det er også en sammenheng med hva bonden tror vil skje med gårdbruket i framtida og hvor tilfreds han eller hun er med arbeidsforhold og arbeidsmiljø, samt muligheten for ferie og fritid.

I denne delen vil vi se nærmere på hvorvidt bøndene i Hedmark og Oppland anbefaler barna å ta over gårdsdriften - eller ikke. I tillegg vil vi se nærmere

FAKTA:

De nye gårdbrukerne er som regel godt voksne når de tar over gården. Tall fra SSB (2018f) om overdragelser av landbrukseiendommer viser at i 2016 var gjennomsnittsalderen til den nye brukeren ved gavesalg (typisk familieoverdragelse) 42 år, og gjennomsnittsalderen ved fritt salg var 46 år. Den som overdrar gården vil da som oftest være i 60-åra.

på hva som kjennetegner bønder som tror noen i slekta vil ta over gården, og de som tror at ingen vil ta over.

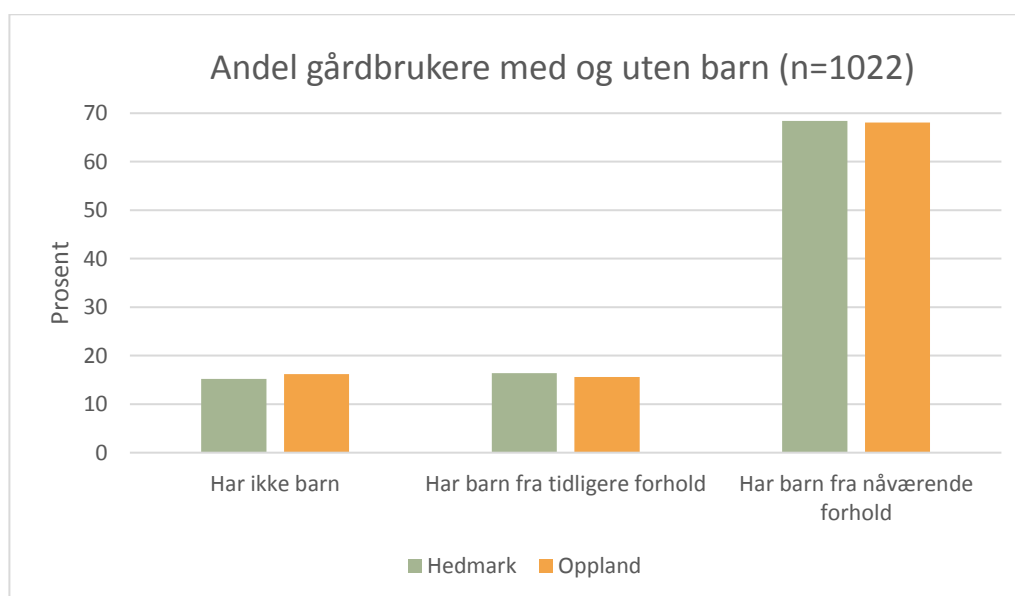
Hva tror bøndene vil skje med gårdsbruket 20 år fram i tid, vil gården fortsatt drives videre, eller tror de gårdsbruket vil bli nedlagt eller ende opp som fritidseiendom?

Denne type rekrutterings spørsmål vil bli analysert og sett i sammenheng med blant annet variasjon i alder, bruksstørrelse, produksjonstype, inntekt og økonomisk resultat, arbeidsmiljø, ferie- og fritidsmuligheter og syn på det landbruksfaglige miljøet i nærområdet.

Sivilstand og familie

81 prosent av gårdbrukerne i både Hedmark og Oppland er gift eller samboende, mens 19 prosent er enslige. Det er bare 16 prosent av gårdbrukerne som *ikke* har barn (Figur 32). Blant de 84 prosentene som har barn, har de aller fleste (68 prosent) barn fra nåværende forhold, mens 16 prosent har barn fra tidligere forhold. Tallene for Hedmark og Oppland er svært lik tallene for Norge som helhet.

Det at en så stor andel av gårdbrukerne har barn, er et godt utgangspunkt for at gården skal kunne bli drevet videre. Likevel vet vi at det ikke lenger er en selvfølge at odelsgutten eller odelsjenta tar over gården. Dagens ungdommer er mer flyttbare enn tidligere, og har flere valg når det gjelder utdannings- og inntektsmuligheter. Et ønske om ferie og fritid, og faren for å oppleve ensomhet i bondeyrket, kan svekke lysten til å ta over gården.

Figur 32: Andel gårdbrukere med og uten barn, Hedmark og Oppland

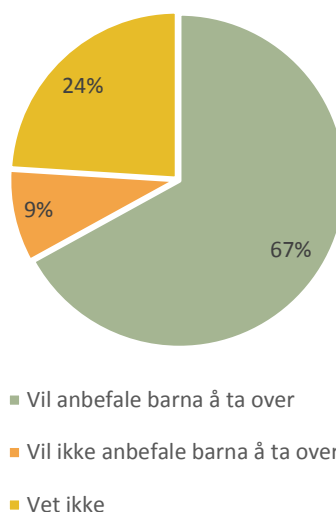
Vil gårdbrukeren anbefale barna å ta over gården?

Et stort flertall av gårdbrukerne synes å ha tro på framtida, dersom vi skal vurdere framtidstro ut fra deres anbefalinger til neste generasjon. Hele to av tre gårdbrukere i Innlandet (67 prosent) vil anbefale barna sine å overta gården etter seg (Figur 33). Svarfordelingen i Innlandet ligger tett opp til landsgjennomsnittet, og det er ingen forskjell mellom Hedmark og Oppland på dette spørsmålet. En fjerdedel (24 prosent) er usikre på om de vil anbefale det, mens ni prosent sier de ikke vil anbefale barna å ta over gården.

Vi finner signifikante forskjeller mellom regionene når det gjelder å anbefale barna å ta over gården (Figur 34). I alle regionene er det flertall for å anbefale barna å ta over, men andelen varierer. Basert på respondentene i Trendundersøkelsen er det færrest i Glåmdalen (58 prosent) og Valdres (61 prosent) som anbefaler barna å ta over, mens Hadeland ligger på topp når det gjelder å anbefale barna å ta over (83 prosent).

Andelen som sier at de *ikke* vil anbefale barna å ta over er størst i Sør-Østerdal, Glåmdalen og Lillehammerregionen. I alle disse tre regionene er det rundt 18 prosent som *ikke* vil anbefale barna sine å ta over (Figur 34).

Fordeling mellom gårdbrukere som anbefaler barna å ta over gårdsbruket og de som ikke anbefaler det, n=845

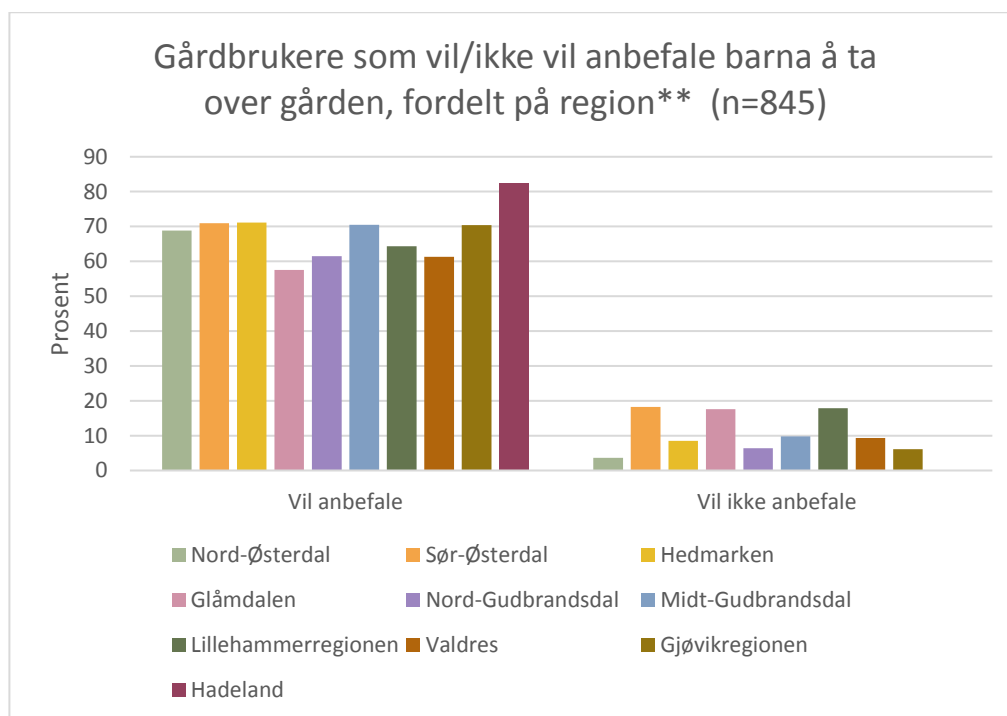

Figur 33: Fordeling av anbefaler/anbefaler ikke barna å ta over gården. Innlandet

Kulturlandskap i Valdres. Foto: Rådhuset Vingelen

Størst usikkerhet vedrørende anbefaling til barna finner vi i Sør-Østerdal, Glåmdalen, Nord-Gudbrandsdal og Valdres. I disse regionene er det omtrent 30 prosent som svarer «vet ikke» på spørsmålet om de vil anbefale barna å ta over gården.

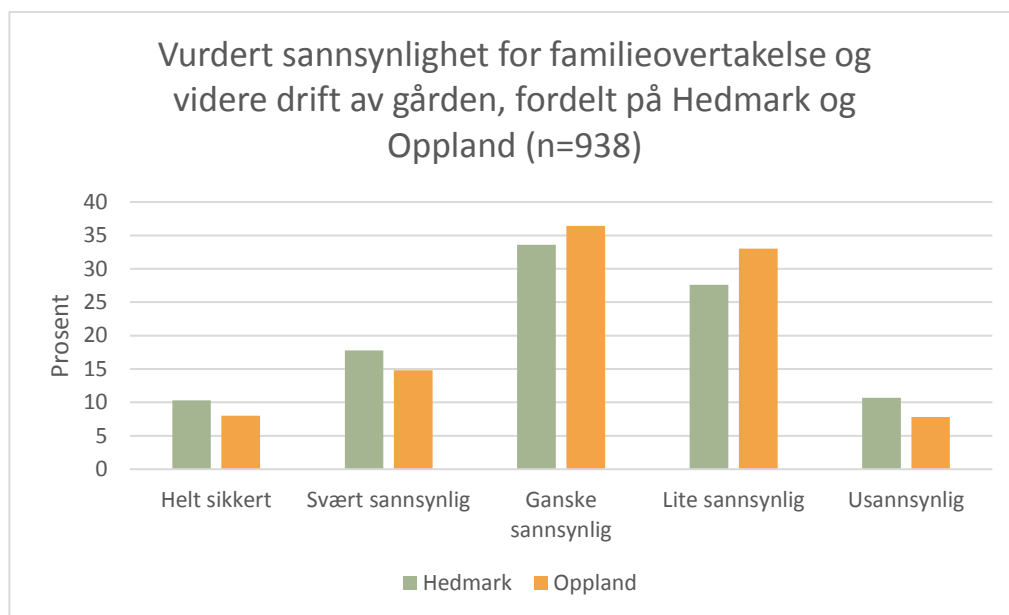
Figur 34: Fordeling av anbefaler/anbefaler ikke barna å ta over gården, regionvis i Hedmark og Oppland

Det er ingen tydelige forskjeller mellom produksjonstypene melkeproduksjon, annet husdyrhold, korn og annen planteproduksjon med hensyn til om bonden vil anbefale barna sine å ta over gården eller ikke.

Er det sannsynlig at noen vil overta gården?

Selv om et flertall av gårdbrukerne vil anbefale barna å ta over, er det mange som likevel ikke vet om noen av dem kommer til å overta. Mange har heller ikke noen klare arvtagere. Bare åtte til ti prosent av gårdbrukerne i Innlandet vet «helt sikkert» at noen i familien vil drive gården aktivt videre (Figur 35). Et liknende resultat finner vi på landsbasis. Et snaut flertall (51 prosent i både Hedmark og Oppland) sier at det er enten «svært» eller «ganske» sannsynlig at gården vil blir drevet videre av barn eller andre familiemedlemmer. Slår vi disse tre kategoriene sammen ser framtida positiv ut for omtrent 60 prosent av gårdsbrukene.

Likevel er det en stor andel som tror at gården ikke kommer til å drives videre av noen i familien i framtida. Så mange som 38 prosent i Hedmark og 41 prosent i Oppland svarer enten at det er «lite sannsynlig» eller «usannsynlig» at gården blir overtatt og drevet videre av familiemedlemmer. Hvor finner vi disse gårdene, og kan vi finne ut mer om hva det er som gjør at ingen tar over?

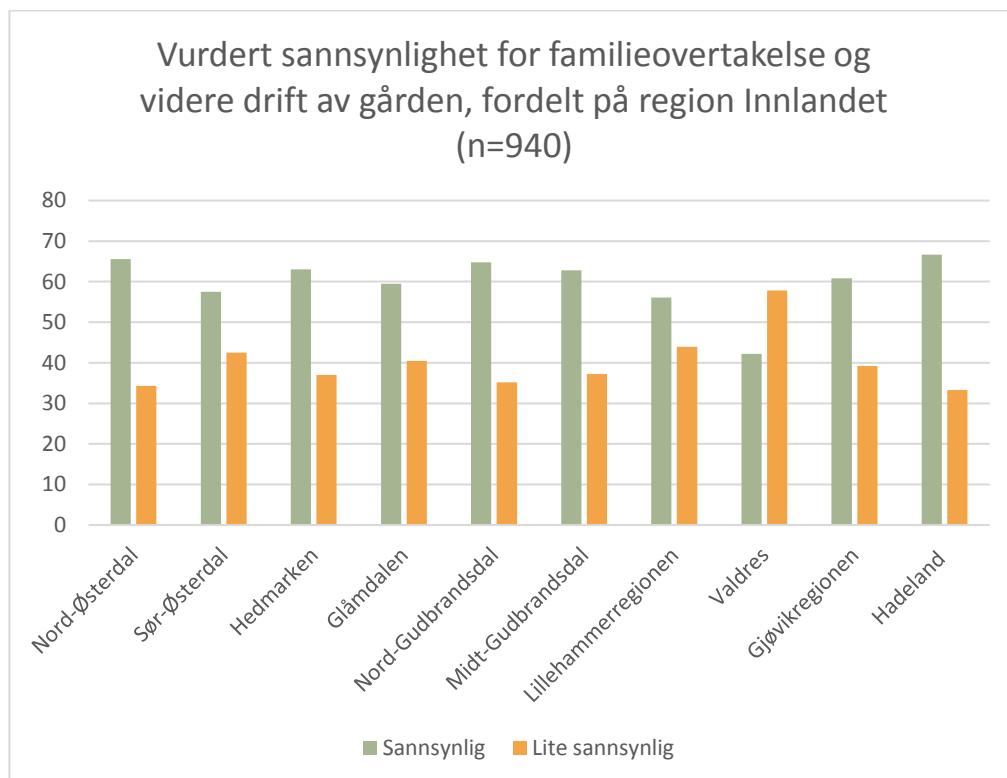

Figur 35: Sannsynlighet for familieovertakelse, Hedmark og Oppland.

Seterflytting. Foto: Rådhuset Vingelen

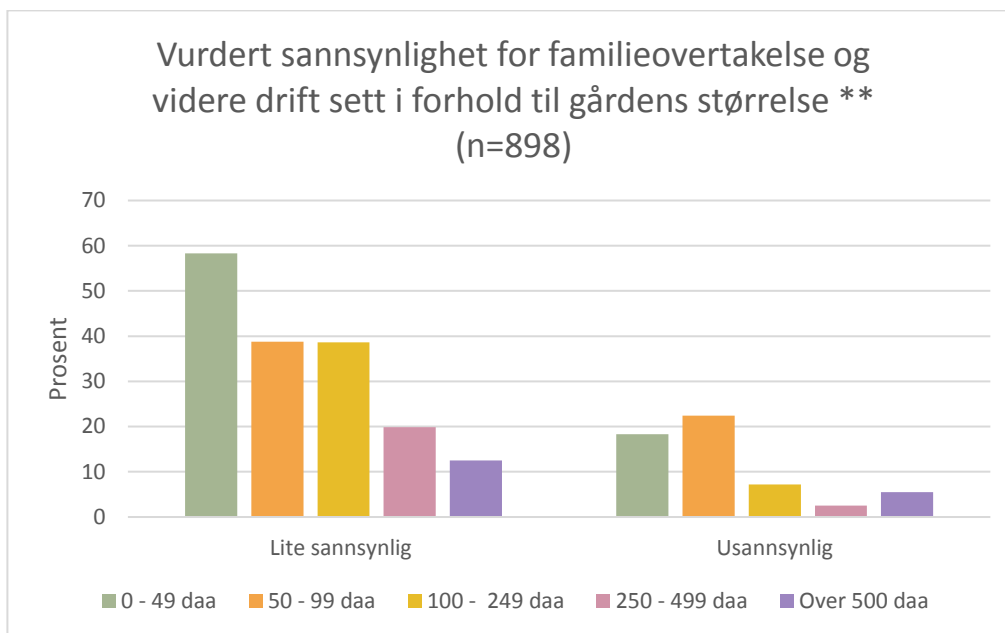
Når vi ser på tallene på regionnivå, er det noen forskjeller mellom regionene, selv om disse er noe usikre statistisk sett (Figur 36). Vi ser at Valdres skiller seg ut med mer pessimisme, ved at bortimot 60 prosent av de som svarer tror det er lite sannsynlig at barn eller andre i familien vil drive gården videre, mens bare 40 prosent tror det er sannsynlig. I de andre regionene er det flere som tror det er sannsynlig at noen tar over, enn det er som tror det er lite sannsynlig.

Figur 36: Sannsynlighet for familieovertakelse, regionvis i Hedmark og Oppland

Hvilke faktorer har betydning for overtakelse?

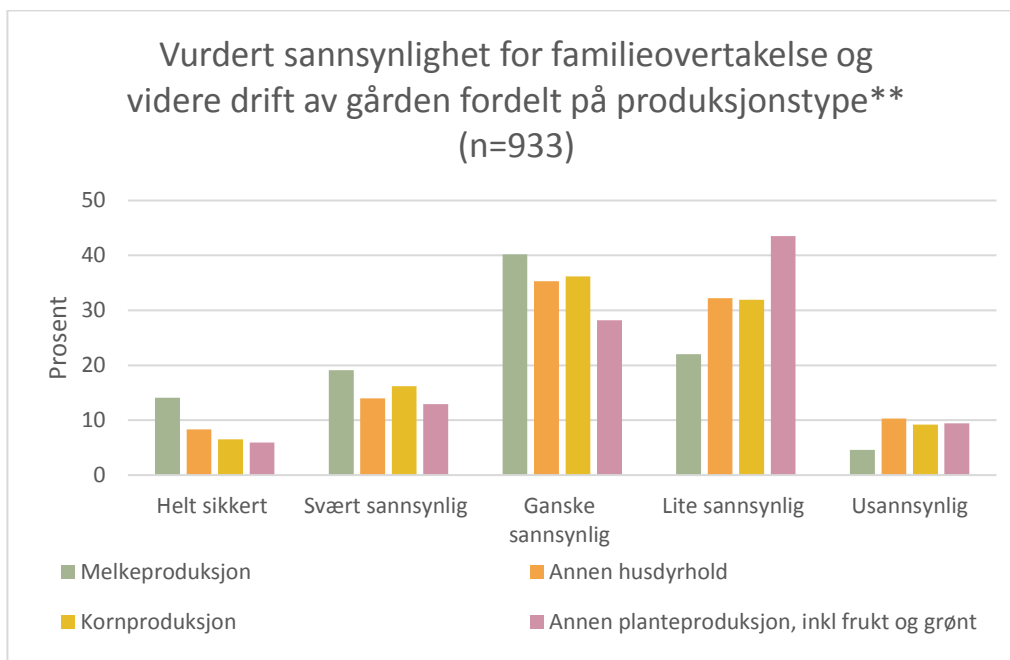
Det er en tydelig sammenheng mellom størrelsen på gårdsbruket (målt i areal) og sannsynligheten for at noen etterkommere vil ta over. Sannsynligheten for at barn eller andre familiemedlemmer vil ta over gårdsdriften er betydelig mindre på mindre gårder, sammenlignet med større gårder. Av bruk under 49 dekar oppgir 77 prosent at det er lite sannsynlig eller usannsynlig at noen vil ta over. Blant de største brukene, over 500 dekar, oppgir 18 prosent at det er enten lite sannsynlig eller usannsynlig at noen vil ta over (Figur 37).

Figur 37: Sannsynlighet for familieovertakelse sett mot bruksstørrelse, Innlandet

Det er også en tydelig sammenheng mellom sannsynligheten for at noen i familien skal ta over gården, og hovedproduksjonen på bruket. Der det drives melkeproduksjon er sannsynligheten størst for at noen vil ta over. Det er 74 prosent av melkeprodusentene som svarer at det er «Helt sikkert», «Svært sannsynlig» eller «Ganske sannsynlig» at barn eller andre familiemedlemmer vil drive gården videre i framtida. Melkeprodusentene har med det den største andelen innen alle disse kategoriene.

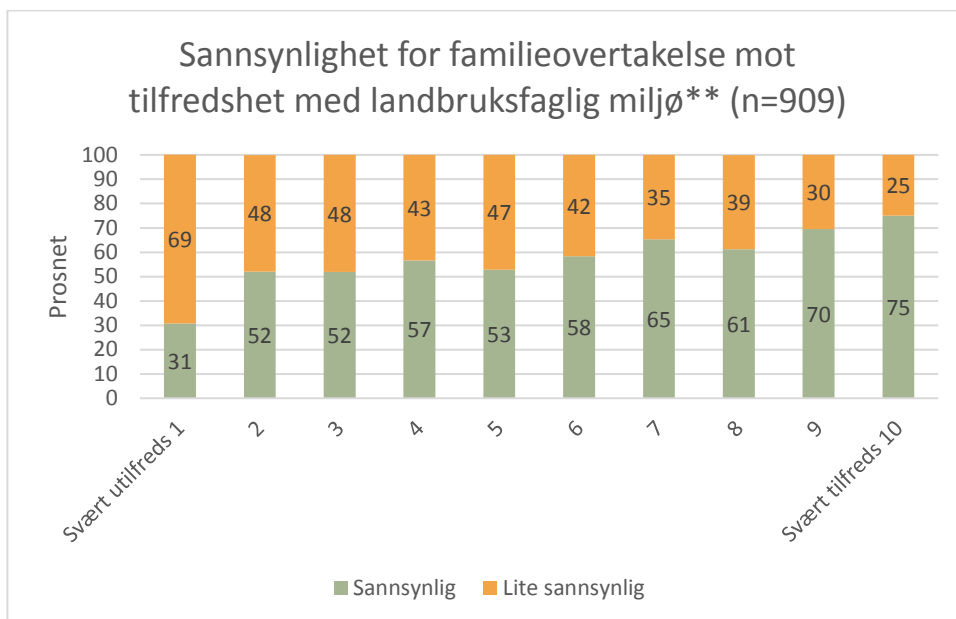
Sannsynligheten for familieovertakelse er lavest i kategorien «annen planteproduksjon», som inkluderer produksjon av frukt og grønnsaker. I denne gruppen sier litt over halvparten (53 prosent) at sjansen for overtakelse er lite sannsynlig eller usannsynlig (Figur 38).

Figur 38: Sannsynlighet for familieovertakelse sett mot produksjonstype, Innlandet

Det er også en tydelig sammenheng mellom sannsynligheten for at noen skal ta over gården, og alder på gårdbrukeren. Gårdene blir ofte overdratt til ny bruker først når bonden er godt oppi åra. Resultatene fra Trendundersøkelsen tyder på at overtakelsen i mange tilfeller skjer nokså sent. 44 prosent av de i aldersgruppa «70 og over» svarer at det er «ganske sannsynlig» at barn eller noen andre i familien kommer til å drive gården videre, så de har fortsatt tro på at det kommer til å skje. For de som ikke tror noen vil ta over, det vil si de som har svart «lite sannsynlig» eller «usannsynlig», blir andelen som ikke tror noen vil ta over, gradvis større ved høyere alder på gårdbrukeren.

Det er også en sammenheng med hvor tilfreds innlandsbonden er med det landbruksfaglige miljøet der vedkommende bor, og sannsynligheten for at gården blir drevet videre (Figur 39). Blant de som har svart at de er svært utilfreds med det landbruksfaglige miljøet, er det 69 prosent som tror det er lite sannsynlig at barn eller andre i familien vil ta over gården. Blant de som er svært tilfreds med det landbruksfaglige miljøet, er det bare 25 prosent som tror det er lite sannsynlig.

Figur 39: Sannsynlighet for familieovertakelse sett mot tilfredshet med fagmiljø, Innlandet

Det er en rekke faktorer som påvirker hvor sannsynlig det er at enten barn eller andre familiemedlemmer vil drive gården som aktive gårdbrukere når dagens drivere ikke lenger kan drive den. De viktigste faktorene som øker sannsynligheten for at noen i familien vil ta over driften er familien. Hvis gårdbrukeren ikke har barn, er det heller ingen barn som kan drive videre.

Positive opplevelser og involvering på gårdsbruket i oppveksten kan bidra til valget om å ta over gården.
Foto: Rådhuset Vingelen

Dersom gårdbrukeren har en partner, er det større sannsynlighet for at bruket vil bli drevet videre av noen i familien, uavhengig av om paret har barn eller ikke. Alder har også en liten, men signifikant påvirkning på hvor sannsynlig det er at noen i familien vil overta. For hvert år alderen øker, reduseres sannsynligheten. Det kan ha sammenheng med at de eldste som fortsatt driver, gjør det nettopp fordi de ikke har noen som kan eller vil ta over driften etter dem. Mens de yngste kan være mer optimistiske med hensyn til framtida, og har god tid på seg til å finne noen som kan overta, eller har barn som allerede viser en sterk interesse for landbruk.

Størrelsen på gårdsbruket påvirker sannsynligheten for at barna eller noen andre familiemedlemmer vil drive gården videre i framtida. De største brukene oppgir størst sannsynlighet for at det vil bli drevet videre av familie i framtida.

Det er videre et skille mellom produksjonstypene med tanke på sannsynligheten for at noen i familien vil drive det videre. Melkeprodusenter slår i størst grad ut i positiv retning, mens sannsynligheten for at noen kommer til å ta over reduseres med de andre produksjonstypene. De produksjonstypene som i størst grad slår ut i negativ retning er «annen husdyrproduksjon», «annen produksjon» og «annen planteproduksjon inkludert frukt og grønnsaker». Kornproduksjon har en noe mindre effekt. Forklaringseffekten til produksjonstypene reduseres imidlertid betraktelig når vi også tar hensyn til bruksstørrelse, inntekt og investeringsplaner.

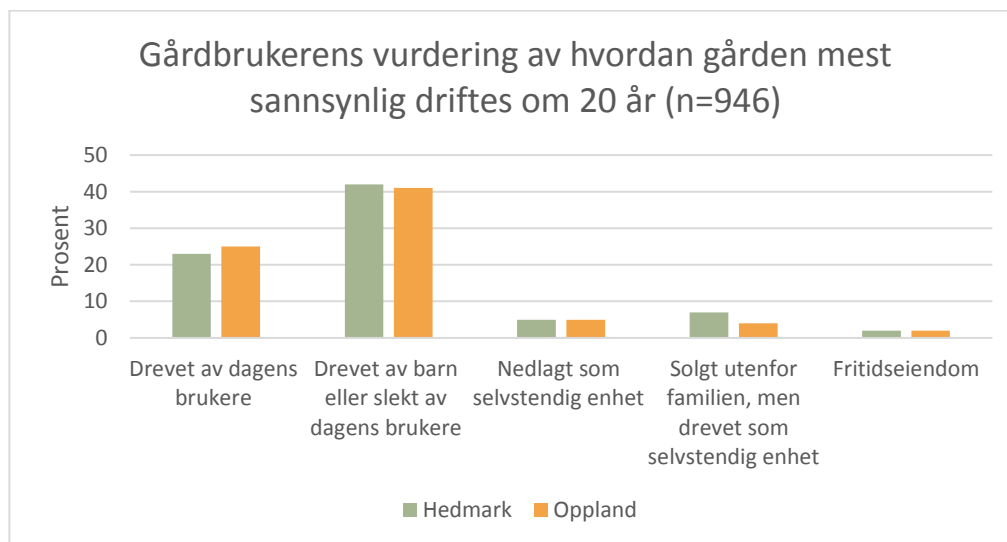
Andre faktorer som øker sannsynligheten for at noen i familien vil ta over drifta er høyere netto næringsinntekt fra jord- og skogbruket og planlagte investeringer. De som har planlagt store investeringer i bygninger regner det som mer sannsynlig at noen i familien kommer til å drive gården videre i framtida. Tilsvarende gjelder også for planlagte investeringer i maskiner. Tilfredshet med det landbruksfaglige miljøet i nærmiljøet i nærområdet virker positivt inn på sannsynligheten for at noen i familien vil drive gården videre, men bare når vi ser på denne faktoren separat. Når vi tar hensyn til andre forklaringsvariabler, forsvinner imidlertid denne effekten.

Dersom det drives en eller annen form for tilleggsnæring på gården bidrar det til å øke sannsynligheten for at noen i familien kommer til å ta over drifta.

Faktorer som påvirker negativt om gårdbrukeren tror at noen i familien vil drive gården videre, er vanskeligheter med å skaffe avløser og opplevd ensomhet. Gårdbrukere som ofte føler seg ensomme tror i mindre grad at noen vil drive gården videre. Dette gjelder uavhengig av om de har barn eller ikke.

Hva vil skje med gården om 20 år?

I undersøkelsen ble gårdbrukeren stilt spørsmål hva han eller hun tror vil være mest sannsynlig utfall for gårdsbruket 20 år fram i tid. Blir det slik gårdbrukerne tror, vil omtrent 65 prosent av gårdsbrukene fortsatt være drevet av gårdbrukeren selv, eller av hans/hennes arvtakere. Videre vil 10 til 14 prosent av brukene fortsatt være i drift, gjennom å være forpaktet bort eller solgt utenfor familien. Bare fem prosent av alle gårdene i Innlandet forventes å være nedlagt om 20 år, og to prosent forventes å ha blitt fritidseiendommer. Det er også en betydelig andel; om lag 13 prosent, som ikke vet, eller som ikke vil «gjette», hva som kommer til å skje med gårdsbruket såpass mange år fram i tid. Svarfordelingen i Hedmark og Oppland (Figur 40) ligger tett opp til landsgjennomsnittet.

Figur 40: Sannsynlig drift på gårdsbruket om 20 år, Hedmark og Oppland

Svarfordelingene i regionene viser tydelige forskjeller med hensyn til hva bonden tror utfallet vil bli for gårdsbruket i framtida. Forskjellene kommer klarest fram når vi ser på de mest «negative» utfallene av gårdsdriften, som at gården blir nedlagt eller ender opp som fritidseiendom. Andelen gårdbrukere som tror at gården om 20 år mest sannsynlig er drevet enten av dagens bruker eller av etterkommerne, altså et «positivt» utfall av gårdsdriften, varierer ikke så mye mellom regionene, men ligger mellom ca 60 og 70 prosent i de fleste regionene. Den laveste andelen gårdbrukere som tror at gården om 20 år er drevet enten av dagens bruker eller av etterkommerne er i Valdres (57 prosent) og Lillehammerregionen (60 prosent). Den høyeste andelen gårdbrukere som tror gården om 20 år er drevet av dagens bruker eller hans etterkommere er i Midt-Gudbrandsdal og Hadeland (73 prosent), samt Sør-Østerdal (72 prosent).

Forskjellene mellom regionene blir som nevnt større når vi ser på nedleggelse av gården som det mest sannsynlige utfallet i framtida. Det er i Valdres vi

finner den høyeste andelen gårdbrukere som tror bruket mest sannsynlig er nedlagt som selvstendig enhet om 20 år. Her tror rundt ti prosent av bøndene i utvalget at bruket er nedlagt, mot bare én prosent i Nord-Gudbrandsdal. I Lillehammerregionen svarer drøyt åtte prosent at de tror bruket om 20 år vil være nedlagt. I de resterende regionene er det mellom tre og seks prosent av bøndene som tror gården mest sannsynlig blir nedlagt.

Valdres skiller seg også ut ved at det er i denne regionen vi finner den høyeste andelen av bøndene i utvalget som tror at gårdsbruket vil være fritidseiendom om 20 år; i underkant av åtte prosent. I Nord-Østerdal er det fire prosent som tror dette, og i Glåmdalen i overkant av to prosent. I de resterende regionene er det ingen eller svært få av gårdbrukerne som tror at det mest sannsynlige utfallet er at gårdsbruket vil være fritidseiendom om 20 år.

Kulturlandskap i Nord-Østerdal. Foto: Rådhuset Vingelen

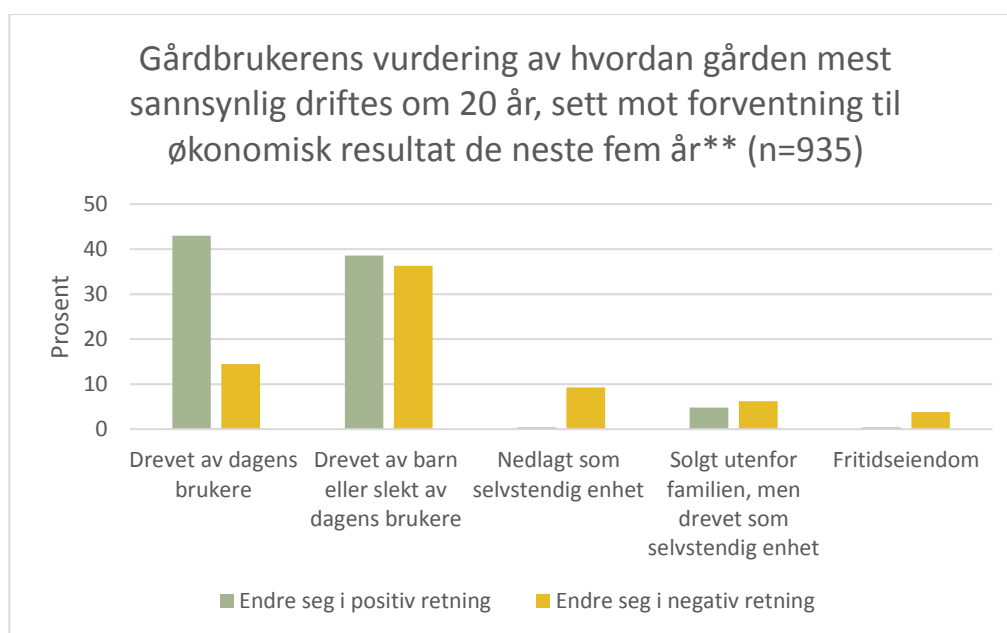
Hva påvirker gårdbrukerens tro på gårdens framtid?

Det er mange faktorer som påvirker hva gårdbrukeren tror vil skje med gården i framtida. Økonomi spiller naturligvis en betydelig rolle. Blant de som tror gårdsbruket om 20 år vil være drevet av brukeren selv eller etterkommerne, er det et flertall som mener at gårdsbrukets økonomi har endret seg i positiv retning de siste fem åra. Blant de som tror at gårdsbruket vil være forpaktet bort til andre, eller ende opp som fritidseiendom, er det et stort flertall som mener økonomien på bruket har endret seg i negativ retning.

Vi har også sett på mulige sammenhenger mellom framtidstro og tilfredshet med inntekten fra gårdsbruket. Vi fant en klar sammenheng med hvor tilfreds innlandsbonden er med inntekten fra gårdsdriften, og hvor sannsynlig utfallet er at gården enten er nedlagt som selvstendig enhet eller blitt fritidseiendom om 20 år. Blant de bøndene som svarte at de var «svært utilfreds» med inntekten fra gårdsdriften, trodde rundt halvparten av bøndene at bruket ville ende som fritidseiendom, mens rundt en av tre trodde det ville være

nedlagt som selvstendig enhet. Blant de som var «svært tilfreds» med inntekten var det ingen som trodde dette.

Hvordan gårdsbruket forventes å ende opp om 20 år har også en sammenheng med hvor stor andel av husstandens inntekt som kommer fra gårdsdriften. I tilfeller hvor inntekta fra gårdsbruket utgjør kun en liten andel av husholdningens samlede inntekt, er det størst sannsynlighet for at gården vil ende opp som fritidseiendom.

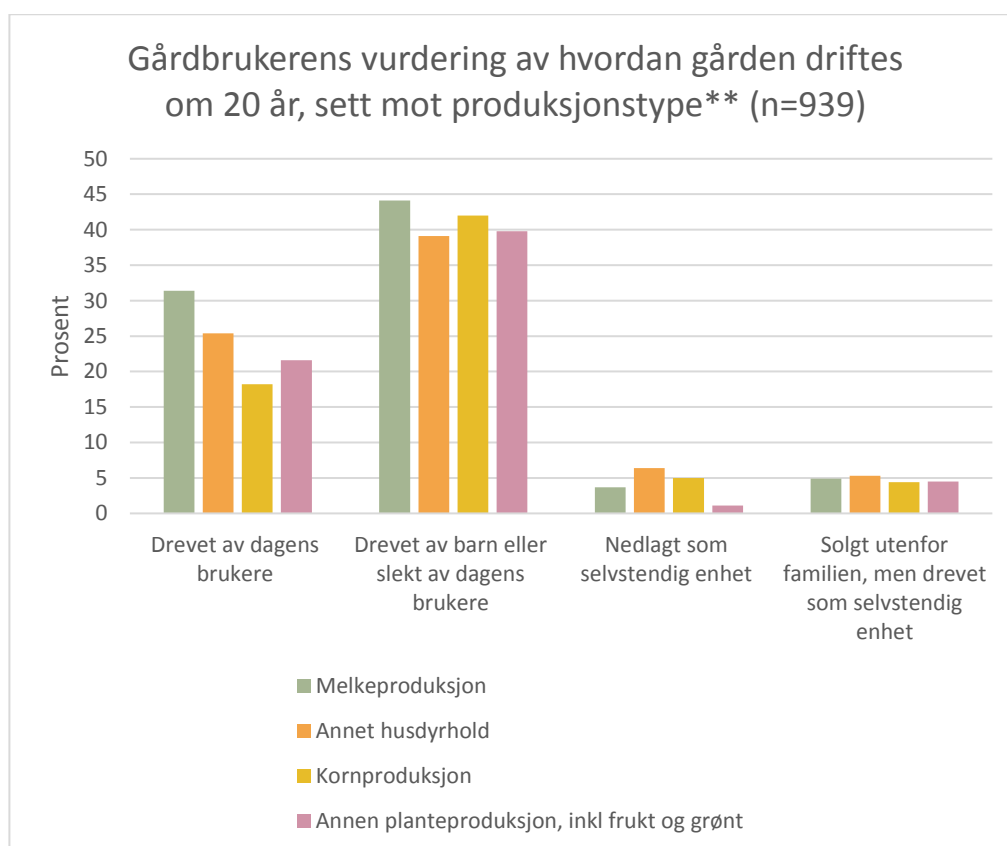

Figur 41: Sannsynlig drift på gårdsbruket om 20 år sett mot forventning til økonomiske endringer, Innlandet

Hvordan økonomien forventes å bli i framtida har også betydning (Figur 41). Dagens brukere som planlegger å drive gården selv mer enn 20 år framover i tid, har stor tro på at økonomien vil forbedre seg de neste fem årene. Der gården i framtida forventes å være forpaktet bort, nedlagt eller gjort om til fritidseiendom, tror brukeren derimot at økonomien vil endre seg i negativ retning.

Hvordan gårdsbruket forventes å ende opp om 20 år varierer mellom type hovedproduksjon på gården (Figur 42). Det er på bruk med melkeproduksjon vi finner den høyeste andelen bønder i utvalget (76 prosent) som tror gården vil drives videre av dagens brukere eller i familien, mens bare 60 prosent av kornbøndene tror det samme.

Vi fant en klar sammenheng mellom lav tilfredshet med arbeidsforhold/arbeidsmiljø og dårlige ferie- og fritidsmuligheter, og høy sannsynlighet for at gården enten er nedlagt som selvstendig enhet eller blitt fritidseiendom om 20 år.

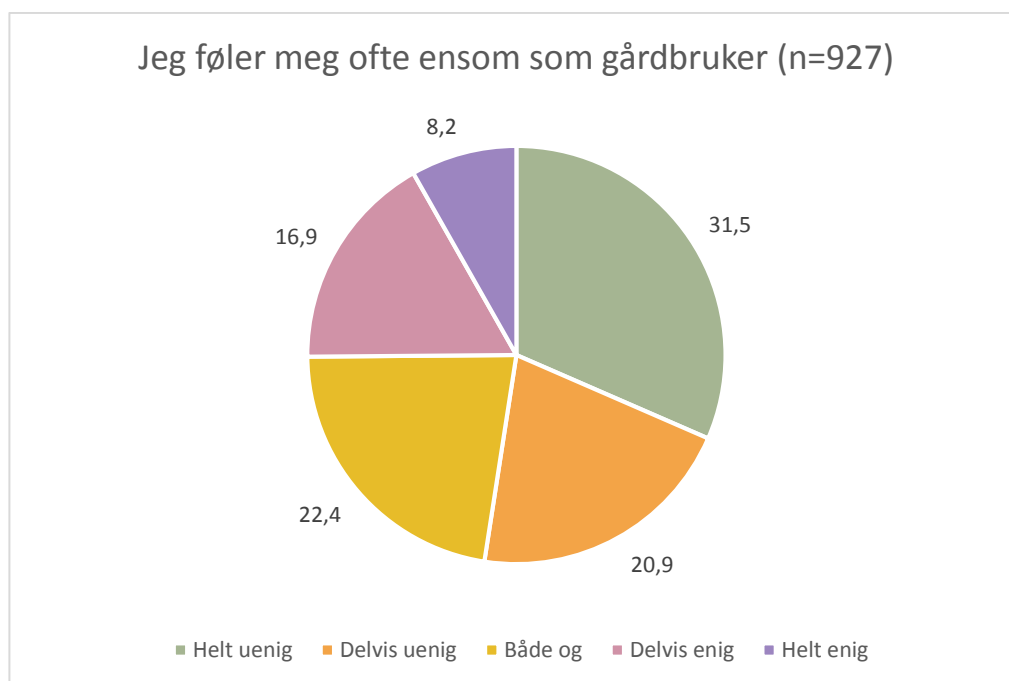

Figur 42: Sannsynlig drift på gårdsbruket om 20 år sett mot produksjonstype, Innlandet

Ensomhet i bondeyrket

Det har i flere år vært en del fokus på ensomhet i bondeyrket (Løwe, 2004). En fjerdedel av innlandsbøndene i Trendutvalget oppgir at de er helt eller delvis enig i at de ofte føler seg ensomme som gårdbrukere. Over halvparten av gårdbrukerne oppgir at de er helt eller delvis uenige i at de ofte føler seg ensomme som gårdbrukere (Figur 43). Tallene for Norge viser den samme tendensen. Flertallet blant gårdbrukerne opplever ikke at de ofte føler seg ensomme, men for de det gjelder kan det få konsekvenser for framtidsutsiktene til bruket.

I dataene fra Trendutvalget fant vi en tydelig sammenheng mellom å føle seg ensom som gårdbruker, og sannsynligheten for at gårdsbruket ender opp som fritidseiendom. Blant de som ofte følte seg ensomme som gårdbrukere var det en klar overvekt av de som ikke trodde noen i slekta vil overta. Vi fant en klar sammenheng mellom spørsmålet «Tror du at noen i familien kommer til å ta over gården etter deg?» og påstanden «Jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker». Blant de som svarer «Nei, tror det er ingen i slekta som vil overta» var 27 prosent helt enig i påstanden «Jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker».

Figur 43: Jeg føler meg ofte ensom som gårdbruker. Innlandet

Høstbeite. Foto: Rådhuset Vingelen

Hva påvirker om gårdsbruket vil bli nedlagt / gjort om til fritidsbolig?

Alder har en sterk signifikant effekt på sannsynligheten for nedleggelse eller omgjøring til fritidsbolig. Her svarer gårdbrukeren enten ja, eller nei, på om nedleggelse eller omgjøring til fritidsbolig er det mest sannsynlige scenariet de neste 5 årene. Om alderen på gårdbrukeren øker med 1 år, virker dette positivt på å svare ja på sannsynligheten for nedleggelse/fritidsbolig. Å ofte føle seg ensom som gårdbruker har også en positiv signifikant effekt, og svarene er målt fra 1 til 5. Øker ensomheten med én enhet, øker også sannsynligheten for å svare ja på nedleggelse eller omgjøring til fritidsbolig.

Utdanningslengde har en signifikant effekt på sannsynligheten for nedleggelse eller omgjøring til fritidsbolig. Om en gårdbruker har utdanning på universitets- eller høyskolenivå fremfor kun videregående, er det mindre sannsynlig at bruket vil bli nedlagt eller gjort om til fritidsbolig. Denne effekten er nesten like sterk som effekt av tilfredsheten med inntekten fra gårdsdriften. Her svarer gårdbrukeren på en skala fra 1 til 10, og en økning i svaret på én enhet tilsvarer en reduksjon i å svare ja på sannsynligheten for nedleggelse/fritidsbolig, og effekten er sterkt signifikant.

Verdiskaping og framtidig landbruksproduksjon

OPPSUMMERING:

Landbruket vil fortsette å være en viktig næring i Hedmark og Oppland i årene framover. Trendundersøkelsen viser at standarden er bra på både driftsbygninger og maskinpark; to viktige innsatsfaktorer for videre verdiskaping.

En stor andel av bøndene i Innlandet planlegger vekst og videreutvikling gjennom å øke produksjonen og ved å utvide landbruksarealet.

Innlandsbonden bidrar også med andre verdier ved å sikre trygg norsk mat, sikre bosetting i distriktene og sikre matvareberedskapen.

FAKTA:

Samlet er verdiskapingen i primærnæringene i Hedmark snaut 3 milliarder kroner. Verdiskapingen i primærnæring og landbruksbasert industri samlet utgjør 5,75 milliarder kroner, eller 9 prosent av samlet verdiskaping i Hedmark (Østlandsforskning, 2016a).

I Oppland er verdiskapingen i primærnæringene 2,5 milliarder kroner. Verdiskapingen i primærnæring og landbruksbasert industri samlet utgjør 4,1 milliarder kroner, eller 7 prosent av samlet verdiskaping i Oppland (Østlandsforskning, 2016b).

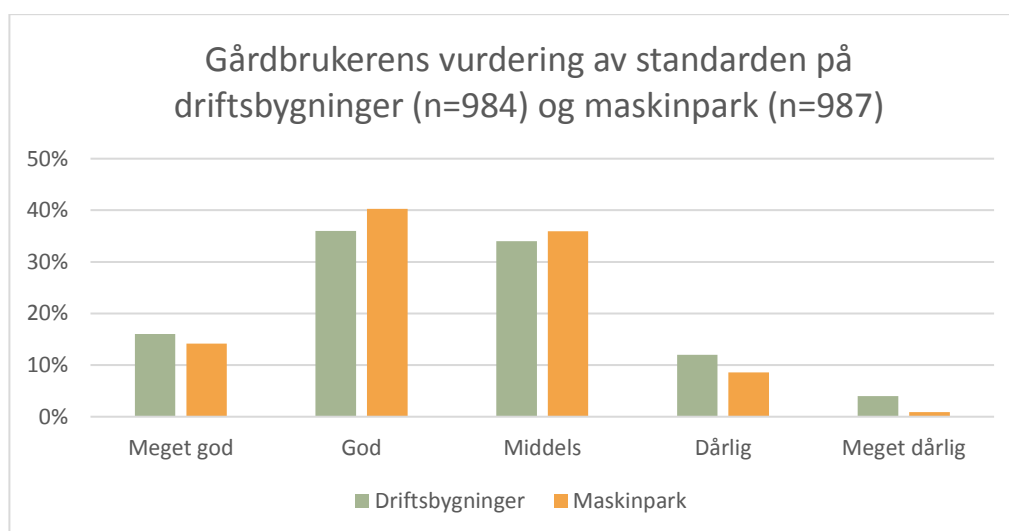
Det skapes verdier i landbruket i Innlandet. Både de små deltidsbrukene til de virkelig store som investerer og satser, skaper verdier. Begge disse gruppene skaper i første omgang verdier for seg selv, men i like stor grad er de med og bygger samfunnet rundt seg. De gjør at det er mulig å opprettholde skoler, barnehager og butikker i små lokalsamfunn, og de legger grunnlaget for bygging og utvikling i større regionsentra. Kort sagt de er med på å opprettholde bosetting i hele Innlandet.

For å gi et bilde av landbruket som verdiskaper, har vi sett på ulike temaer. Vi har startet med å ta for oss standard på gårdens driftsbygninger og maskinpark. Dette for å se på grunnlaget for videre verdiskaping. Vi har også sett på om det er sammenheng mellom dagens standard på driftsbygninger og planlagte investeringer de neste fem årene. Vi har også undersøkt produksjonsutvikling og framtidige endringer i dyrket areal.

Standard på brukets driftsbygninger og maskinpark

Når vi skal se på verdiskapingen landbruket står for i Innlandet, er det interessant å få oversikt over standarden på driftsbygninger og på maskinparken. Standarden sier noe om nåsituasjonen, og om hvilke planer bonden har framover i forhold til framtidig drift.

Gårdbrukeren har selv vurderert standarden på brukets driftsbygninger og maskinpark. Rundt 15 prosent sier at standarden på driftsbygningene er «meget god», og ca. 35 prosent sier at standarden er «god» (Figur 44). Også standarden på bondens maskinpark er god i Innlandet (Figur 44). Godt over halvparten sier at maskinparken er «meget god/god». Kun én prosent sier at den er «meget dårlig». Det er ingen store forskjeller på Innlandet og Norge som helhet med hensyn til standard på driftsbygninger og maskinpark.

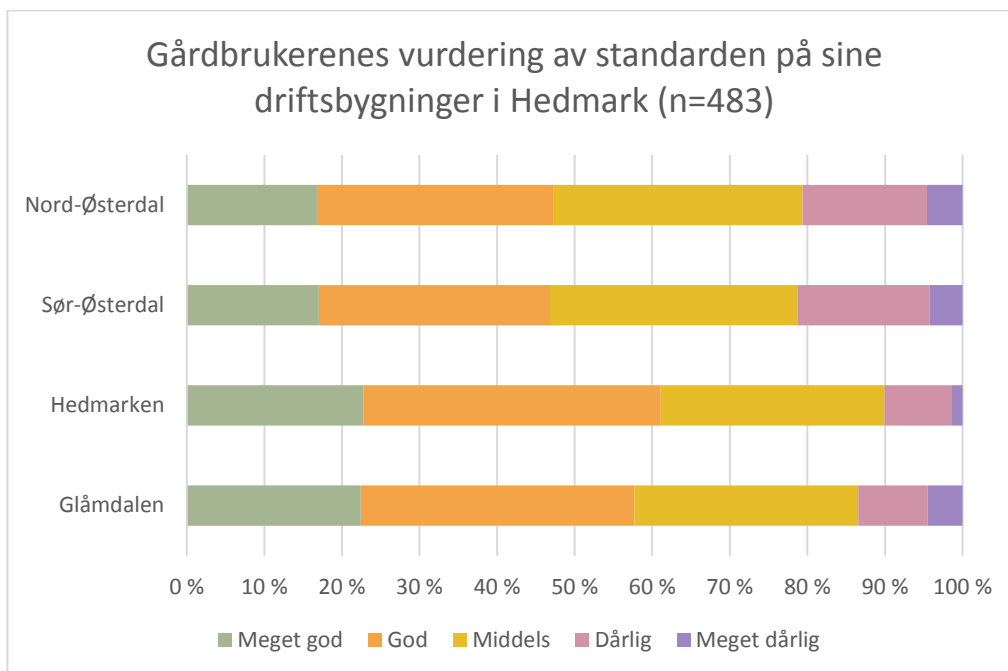

Figur 44: Vurdering av standard på brukets driftsbygninger og maskinpark, Innlandet

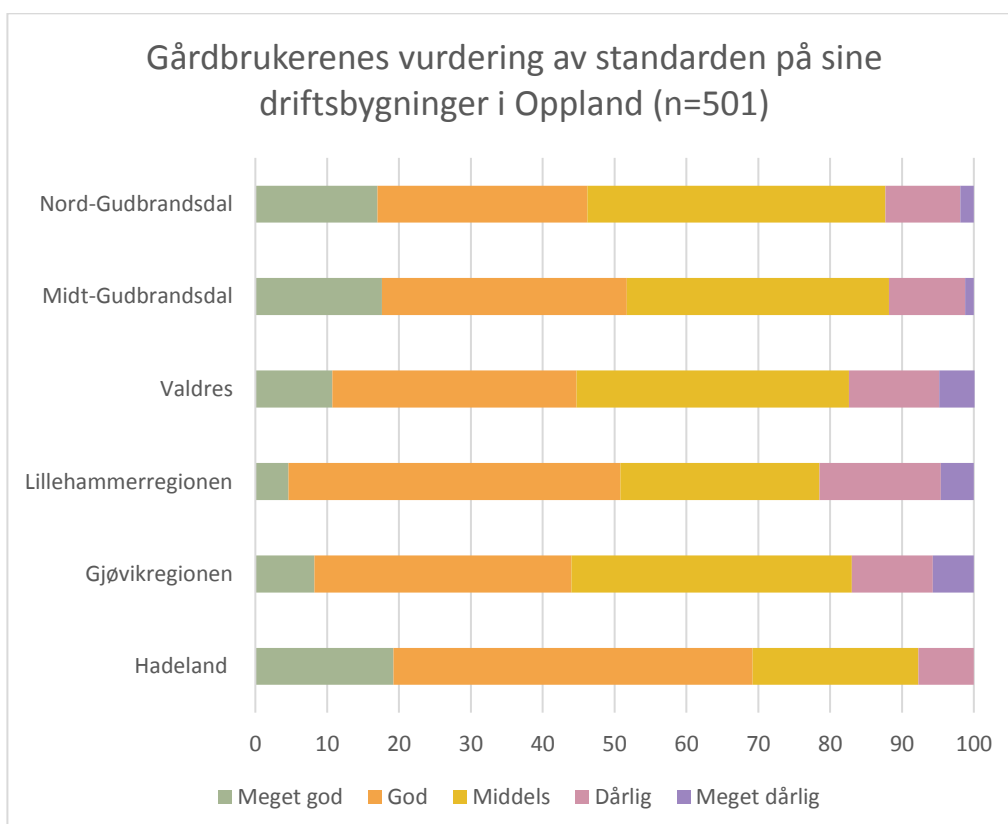
Vi har også sett på vurderingen av standarden på driftsbygninger på regionnivå. I Hedmark ser vi at standarden på driftsbygningene jevnt over er god (Figur 45). Spesielt i Glåmdalen og på Hedmarken, der mellom 85 og 90 prosent sier at de er innenfor kategoriene «middels», «god» og «meget god». I Nord- og Sør-Østerdal er bildet litt annerledes. Der er også standarden jevnt over god, men ca. 20 prosent sier at standarden er «dårlig/meget dårlig».

Også i regionene i Oppland er det god standard på driftsbygningene (Figur 46). Samlet sett ser vi at den er høyere enn i Hedmark. De som skiller seg litt ut er Lillehammerregionen, der sier over 20 prosent at standarden på brukets driftsbygninger er «dårlig/meget dårlig».

Vi så også på standarden på maskinparken i regionene, men det var ingen tydelige forskjeller mellom regionene mht standard av maskinparken.

Figur 45: Vurdering av standard for brukets driftsbygninger, regionvis i Hedmark

Figur 46: Vurdering av standard for brukets driftsbygninger, regionvis i Oppland

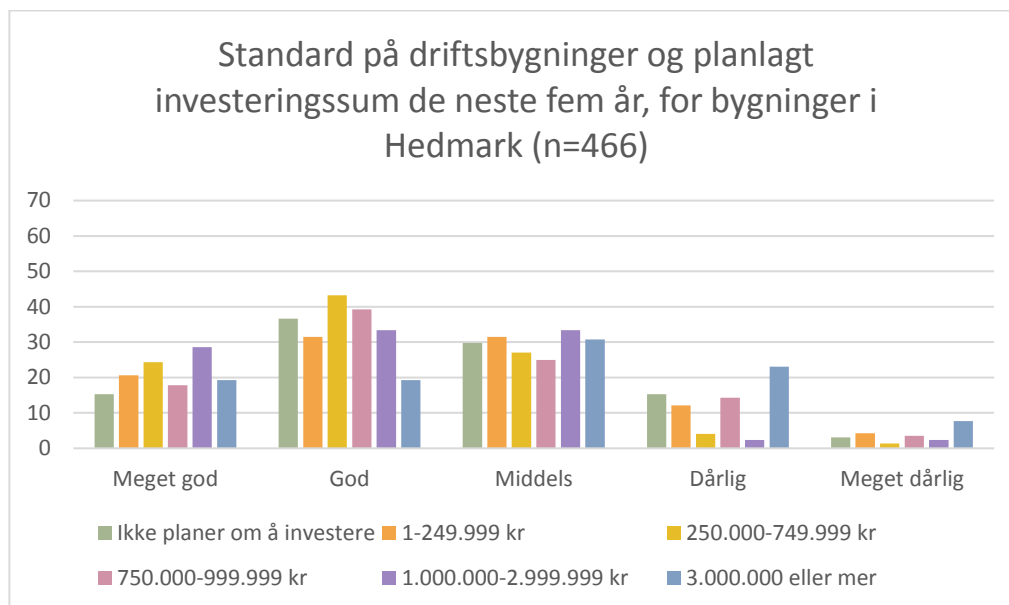
Standarden på driftsbygninger innen hovedproduksjonstypene melkeproduksjon, annet husdyrhold, kornproduksjon og annen planteproduksjon (inkludert frukt og grønnsaker) er god innen alle produksjonstyper. Den største forskjellen mellom de ulike produksjonene finner vi i Oppland. Her er det «annen planteproduksjon» som skiller seg ut, ved at ca. 35 prosent sier at standarden er «dårlig/meget dårlig», mens i andre produksjonstypene ligger andelen under ca 15 prosent.

Standard på maskinparken varierer mellom produksjonstypene, både i Hedmark og Oppland. I Hedmark ser vi at maskinparken er god. Godt over halvparten av bøndene i alle produksjonstyper svarer at standarden er «meget god» eller «god». I Oppland er det melkeprodusentene som har den beste standarden på maskinparken. Blant melkeprodusentene i utvalget oppgir bortimot 70 prosent at maskinparken er «meget god» eller «god», mens andelen ligger litt under 50 prosent for kornproduksjon og annet husdyrhold, og litt under 30 prosent for «annen planteproduksjon».

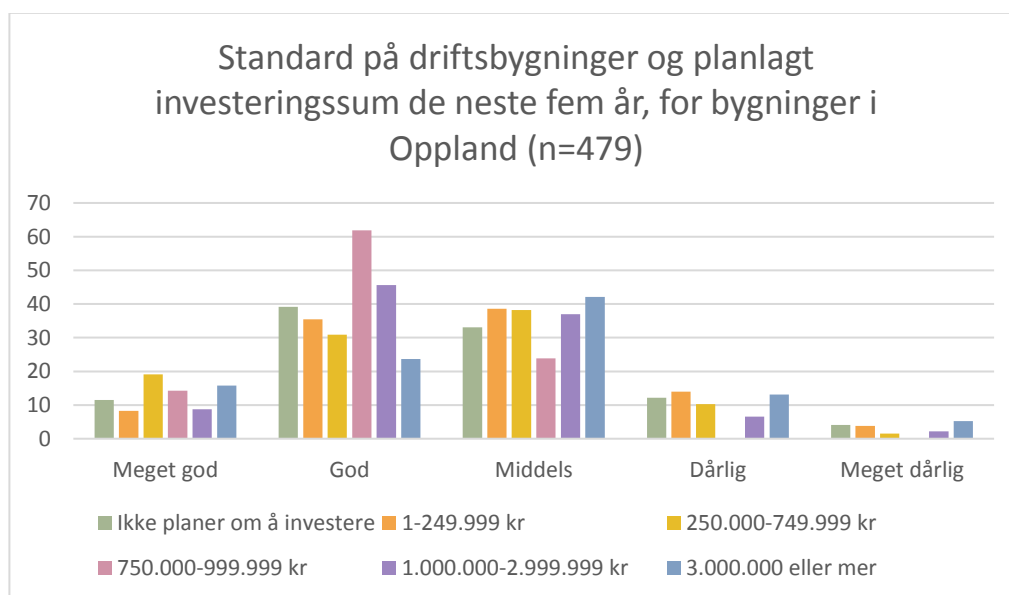

Hovelsrud gård på Hedmarken. Foto: Andreas Karlsen

Vi har sett på to spørsmål som bør henge sammen; standarden på driftsbygninger og planlagte investeringer i bygninger. I Hedmark ser vi at det er flest i kategoriene «god» og «middels» bygningsstandard som vil investere, men også de i kategorien «meget god» standard planlegger å investere (Figur 47). Det at det er så stor andel i denne kategorien viser at gårdbrukerne satser. I Oppland er bildet nesten det samme; forskjellen er at det er færre som vil satse i gruppene «dårlig» og «meget dårlig» standard (Figur 48).

Figur 47: Standard på driftsbygninger mot planlagt investering i bygg, Hedmark

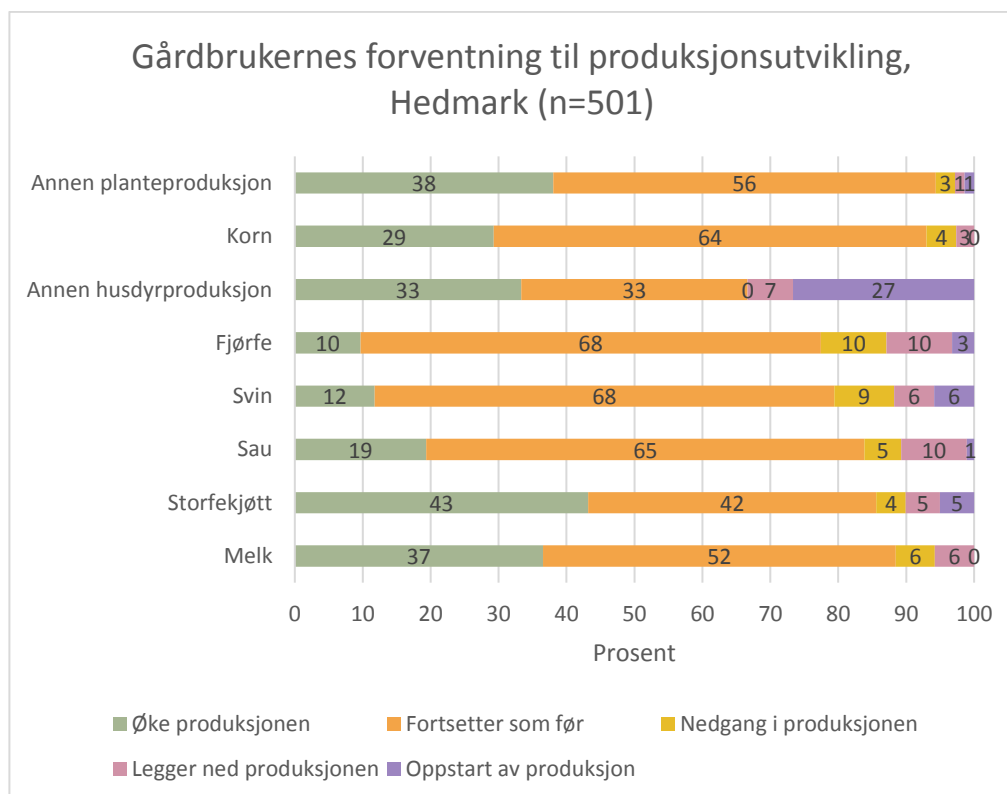
Figur 48: Standard på driftsbygninger mot planlagt investering i bygg, Oppland

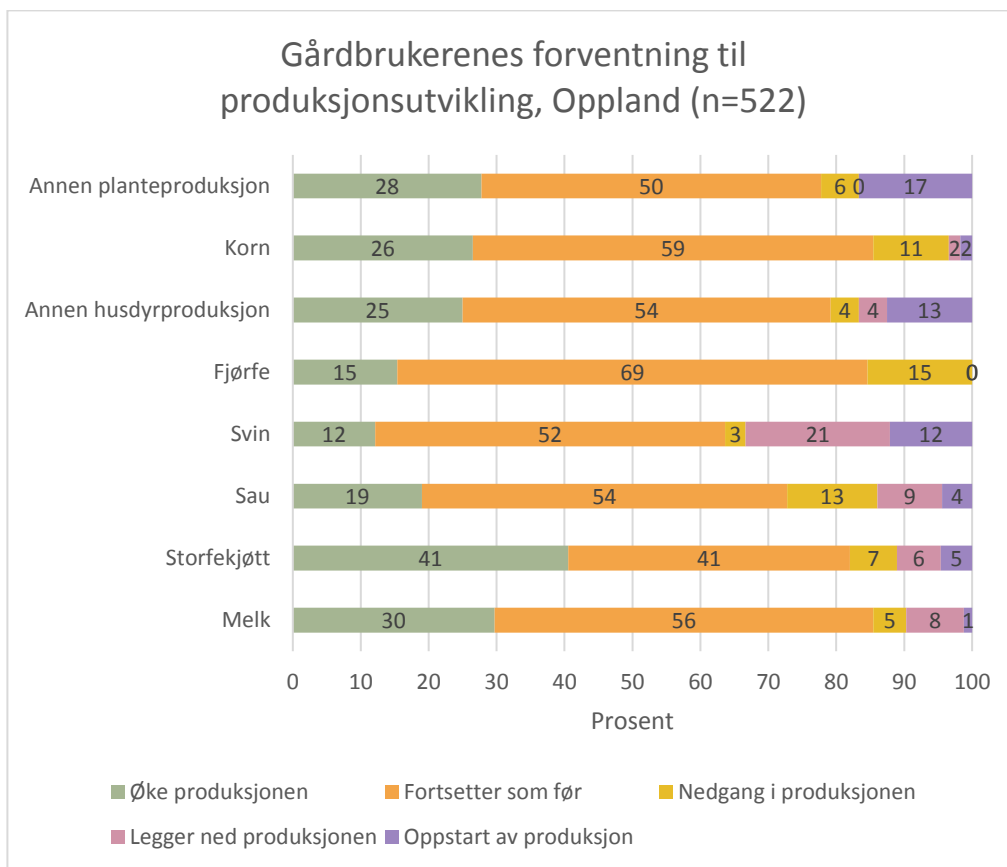
Solbærproduksjon på Helgøya, Hedmarken. Foto: Andreas Karlsen

Produksjonsutvikling framover

Det er optimisme innenfor de fleste produksjonstyper i Hedmark (Figur 49). Mange vil øke produksjonen og skape verdier. Minst optimisme er det innenfor fjørfe, svin og sau. Hovedtrekket innenfor de fleste produksjoner er at de skal øke produksjonen, eller de skal fortsette som de gjør i dag. I Oppland er tendensen nesten den samme som i Hedmark, men ett trekk skiller seg ut; over 20 prosent av svineprodusentene i utvalget vil legge ned produksjonen (Figur 50). I begge fylkene ser vi at det er optimisme når det gjelder storfekjøtt; en produksjon det har vært satset på i Innlandet de siste årene.

Figur 49: Gårdbrukernes forventede produksjonsutvikling, Hedmark

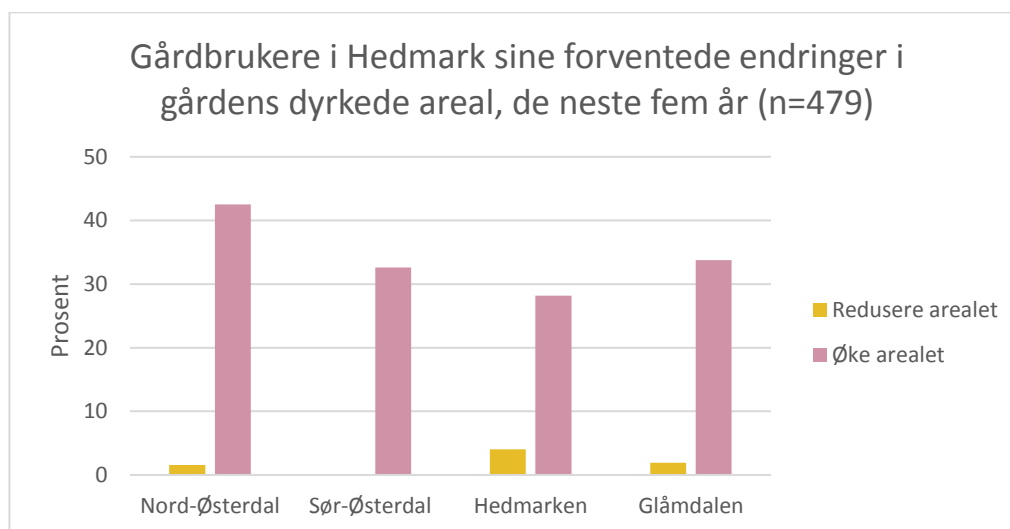
Figur 50: Gårdbrukernes forventede produksjonsutvikling, Oppland

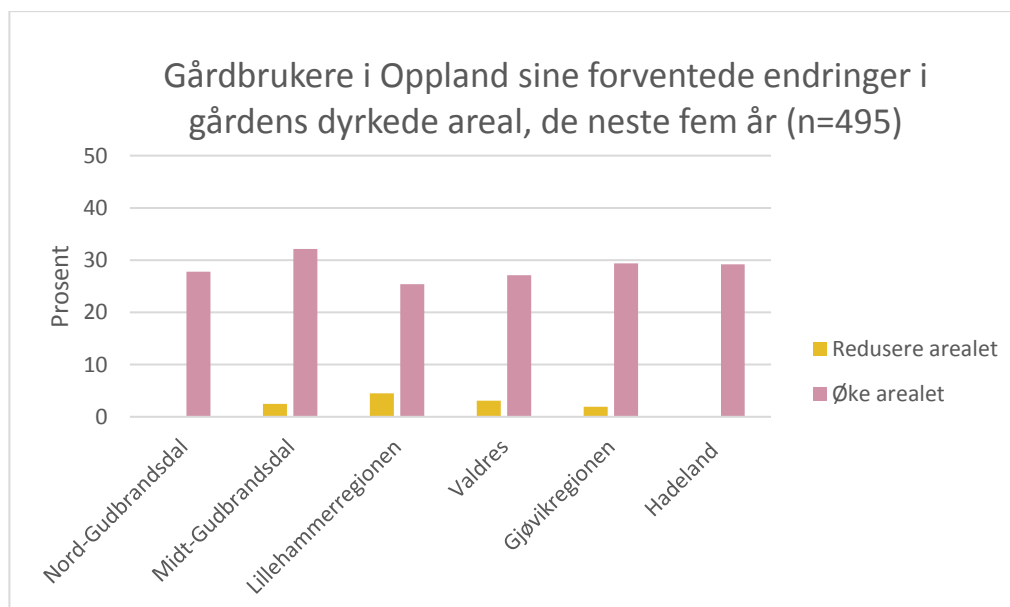
Melk er den største produksjonstypen, både i Hedmark og i Oppland. Foto: Rådhuset Vingelen

Endringer i areal

Det vi ser her, bekrefter det vi har sett tidligere; det er satsingsvilje og optimisme i landbruket i Innlandet. I Nord-Østerdal sier over 40 prosent at de vil øke arealet de neste fem årene. Tendensen er den samme i de andre regionene i Hedmark (Figur 51). I Oppland finner vi den samme optimismen. I alle regioner ligger andelen som vil øke arealet på over 25 prosent (Figur 52). Andelen gårdbrukere som sier de vil redusere det dyrkede arealet i Innlandet er bare på to prosent.

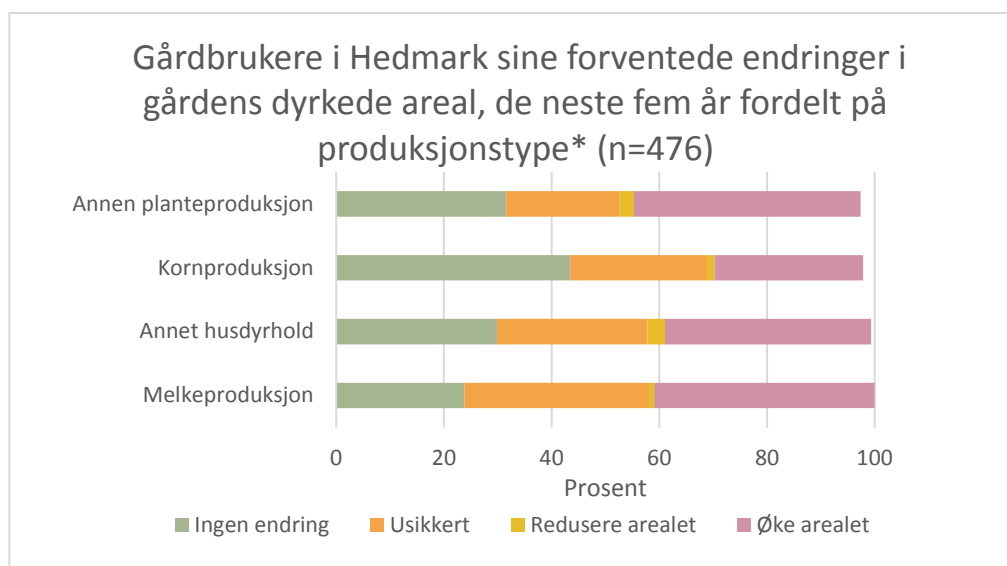

Figur 51: Forventede arealendringer, regionvis i Hedmark

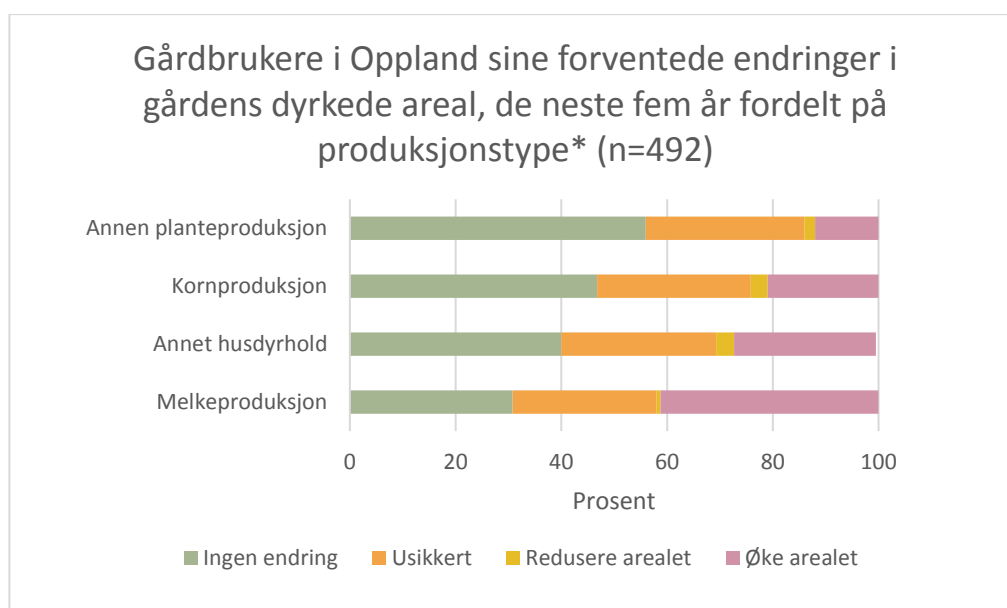

Figur 52: Forventede arealendringer, regionvis i Oppland

Det er tydelige forskjeller mellom ulike produksjoner med hensyn til forventede endringer i dyrka areal. Det er melkeprodusentene som er mest offensive i Innlandet sett under ett. Bøndene innen "annen planteproduksjon" i Hedmark er de som har den høyeste andelen som svarer at de vil øke arealet (Figur 53), mens det i Oppland er motsatt; der er det de i «annen planteproduksjon» som har den laveste andelen som svarer at de vil øke arealet (Figur 54).

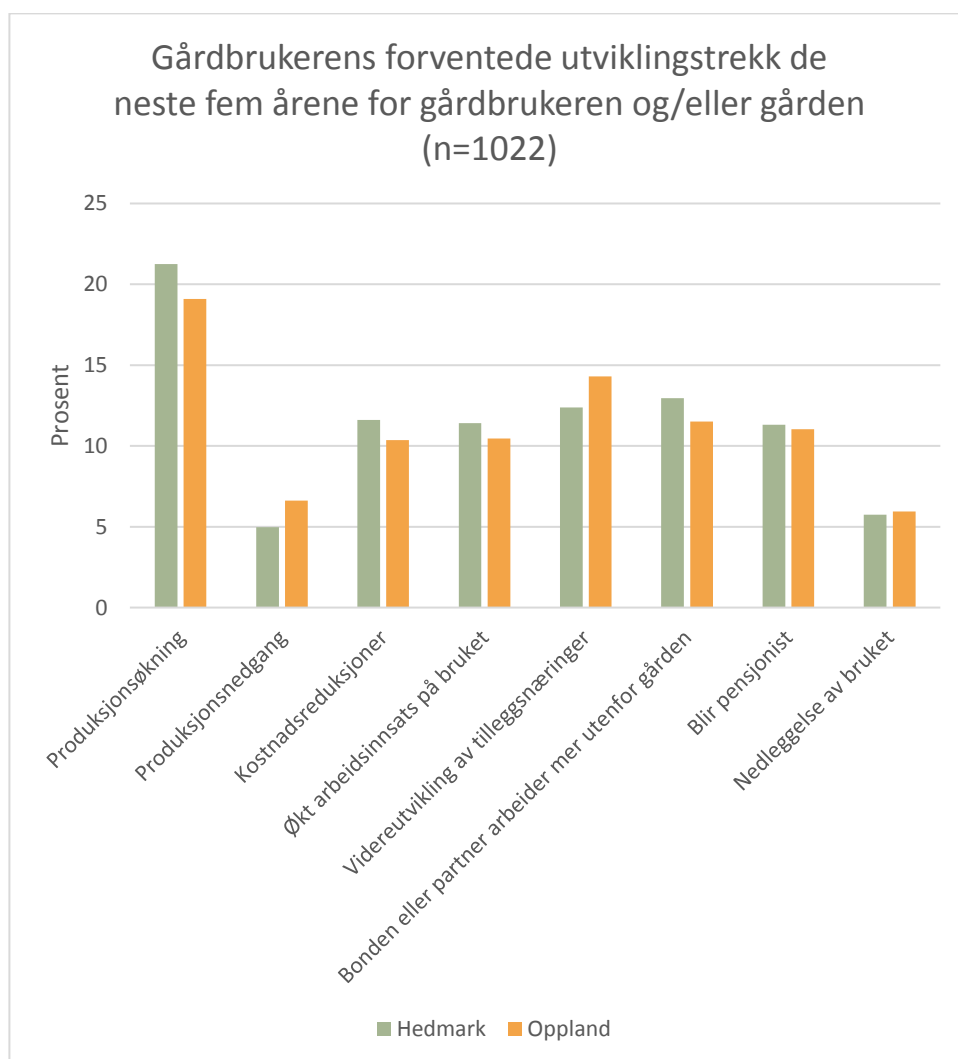
Figur 53: Forventede arealendringer i ulike produksjonstyper, Hedmark

Figur 54: Forventede arealendringer i ulike produksjonstyper, Oppland

Utviklingstrekk

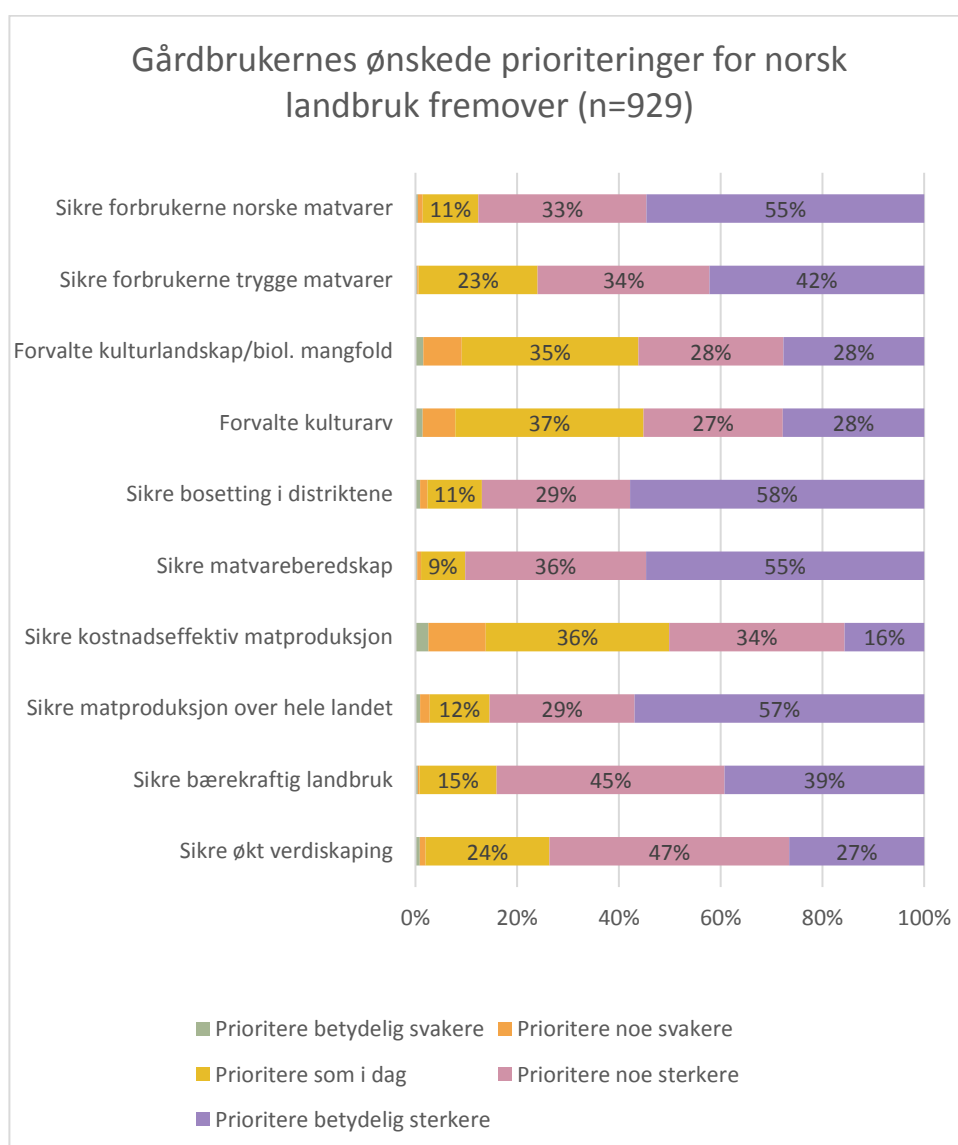
Det er kategorien «produksjonsøkning» som skiller seg mest ut når bonden blir spurt om utviklingstrekk de neste fem årene. Rundt 20 prosent av respondentene i Innlandet sier de vil øke produksjonen. Et annet trekk vi ser er at det er over 10 prosent som blir pensjonister de neste fem årene. På dette spørsmålet var det mulig for gårdbrukeren å velge ingen, ett eller flere alternativer (Figur 55). Det er viktig at mange av disse har noen som vil drive videre. Tendensen innenfor utviklingstrekk er bortimot den samme for Hedmark og Oppland. Den er også den samme på landsbasis.

Figur 55: Gårdbrukerens forventede utvikling for gården de neste fem årene, Hedmark og Oppland

Hva mener gårdbrukeren at det norske landbruket bør prioritere framover?

Verdiskaping dreier seg ikke bare om kroner og øre. Gårdbrukeren i Innlandet er bevisst på landbrukets mange roller og samfunnsoppgaver, som han mener fortsatt bør prioriteres (Figur 56). «Sikre forbrukerne norsk mat», «sikre bosetting i distriktene», «sikre matvareberedskap» og «sikre matproduksjon over hele landet» er de fire kategoriene innlandsbonden prioriterer sterkest når han blir spurt om hva det norske landbruket bør prioritere framover. Over halvparten av bøndene sier at disse oppgavene bør «prioriteres betydelig sterkere» (Figur 56).

Figur 56: Ønskede prioriteringer i landbruket, Innlandet

Tilleggsnæringer

OPPSUMMERING:

Det drives tilleggsnæringer på 67 prosent av gårdene i Hedmark og 68 prosent i Oppland. I både Hedmark og Oppland er leiekjøring, utmarksnæring og vedproduksjon de mest utbredte tilleggsnæringene.

Tilleggsnæringene gir i mange tilfeller et betydelig bidrag til økonomien i gårdsdriften. En av tre gårdbrukere planlegger å ha samme omfang på tilleggsnæringene framover, som det de har i dag. Det er litt flere som vil øke omfanget i framtida enn som vil redusere.

Gårdbrukere i alle aldersgrupper og produksjonstyper driver med tilleggsnæring. Det å drive med noe i tillegg til brukets hovedproduksjon kan være en god utnyttelse av landbrukets mange ressurser.

FAKTA:

Tilleggsnæring i landbruket er næringsvirksomhet som blir drevet i tillegg til jord- og skogbruk, og der ressursene på gården (f.eks. areal, bygninger og maskiner) blir utnyttet. Et annet mye brukt begrep er «annen næringsvirksomhet» på gårdsbruket.

Verdiskapingen fra tilleggsnæringer, regnet som bruttoprodukt, var i 2014 beregnet til 176,8 millioner kroner i Hedmark og 254,9 millioner kroner i Oppland (Østlandsforskning, 2016a; 2016b).

Tilleggsnæringer i landbruket er viktig for sysselsetting i Innlandet. For Hedmark var samlet sysselsetting i landbruksbasert tilleggsnæring i 2014 beregnet til 222 årsverk, og for Oppland var tallet 313 årsverk (Østlandsforskning, 2016a; 2016b).

Leiekjøring og turisme var de to driftsgreinene som ga størst sysselsetting i landbruksbasert tilleggsnæring, i Hedmark med henholdsvis 84 og 58 årsverk, og i Oppland med henholdsvis 111 og 97 årsverk. Leiekjøring bidrar både med stor verdiskaping og høy andel av sysselsettingen fra tilleggsnæringene, mens turisme har høy arbeidsinnsats, men bidrar relativt sett mindre til verdiskapingen (Østlandsforskning, 2016a; 2016b).

Tilleggsnæringer er utbredt i Innlandet

Det drives tilleggsnæringer på 67 prosent av gårdene i Trendutvalget for Hedmark og 68 prosent i utvalget for Oppland. Andelen som driver tilleggsnæringer varierer ikke veldig mellom regionene «på tvers» av fylkene. Det er 70 prosent som driver tilleggsnæringer i Fjellregion, 67 prosent i Midtregion, 69 prosent i Mjøsregion og 64 prosent i Sør-region.

Hvilke tilleggsnæringer driver flest med i Innlandet?

På gårdsbrukene i Innlandet drives et mangfold av landbruksbaserte tilleggsnæringer (Tabell nr 2). Leiekjøring, utleie av jakt/fiske og vedproduksjon er de tre tilleggsnæringene som flest bønder i Trendundersøkelsen rapporterer at de driver med. En av tre gårdbrukere driver med en form for leiekjøring, som for eksempel slått, brøyting eller strøing. En av fem gårdbrukere leier ut jakt og/eller fiskerettigheter, og nesten like mange produserer ved eller en annen form for biobrensel.

Tabell nr 2: Prosentandel gårdsbruk der hovedbruker eller ektefelle/samboer driver tilleggsnæring. Innlandet og Norge

Type tilleggsnæring	Innlandet (%)	Norge (%)
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol	33,8	30,5
Utleie av jakt og/eller fiskerettigheter	20,8	18,3
Vedproduksjon, biobrensel	18,1	20,3
Utleie av lokaler, lagerhold ol	11,3	10,8
Annet	9,8	10,1
Overnatting på eller ved gården	6,4	6,1
Gårdsmat	4,6	4,9
Salg av hytter eller tomter	4,6	4
Bygningsarbeid	3,9	4,2
Husdyravløsning	3,4	2,7
Gårdssag	2,9	3,6
Opplevelsestilbud, guiding ol (reiseliv)	2,8	2,6
Rådgiving, regnskap, konsulenttjenester	2,7	2,2
Servering på eller ved gården	2,2	1,7
Helse og omsorg, avlastning	2,1	2,6
Barnehage/skolerelaterte tjenester	1,6	2,2
Kunst og kultur	1,4	1,1
Drift av hyttefelt	1,1	1,5
Småkraftverk	0,5	2,3

Tabell nr 3: Prosentandel gårdsbruk der hovedbrukers eller ektefelle/samboer driver tilleggsnæring. Regionvis fordeling «på tvers» av fylkene

Type tilleggsnæring	Fjellregion (%)	Midtregion (%)	Mjøsregion (%)	Sør-region (%)
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol	30,5	30,8	38,6	35,6
Utleie av jakt og/eller fiskerettigheter	22,4	24,9	19,7	20,6
Vedproduksjon, biobrensel	20,5	15,7	20,6	14,4
Utleie av lokaler, lagerhold ol	8,2	9,2	16,3	13,9
Annet	8,2	11,4	10,3	8,8
Overnatting på eller ved gården	11,5	9,7	3	1,5
Gårdsmat	5,7	5,9	3,9	3,6
Salg av hytter eller tomter	5,1	9,2	4,3	1,5
Bygningsarbeid	5,7	3,2	1,7	4,1
Husdyravløsning	3,3	7	2,6	1,5
Gårdssag	4,5	1,6	2,6	1,5
Opplevelsestilbud, guiding ol (reiseliv)	3,3	3,2	3	1,5
Rådgiving, regnskap, konsulenttjenester	1,5	0	5,6	4,6
Servering på eller ved gården	3,3	2,2	2,6	0,5
Helse og omsorg, avlastning	2,1	1,6	1,3	1
Barnehage/skolerelaterte tjenester	1,8	1,6	1,3	1
Kunst og kultur	1,8	1,1	1,7	0
Drift av hyttefelt	1,8	1,6	0,4	0,5
Småkraftverk	0,6	0	0,9	0,5

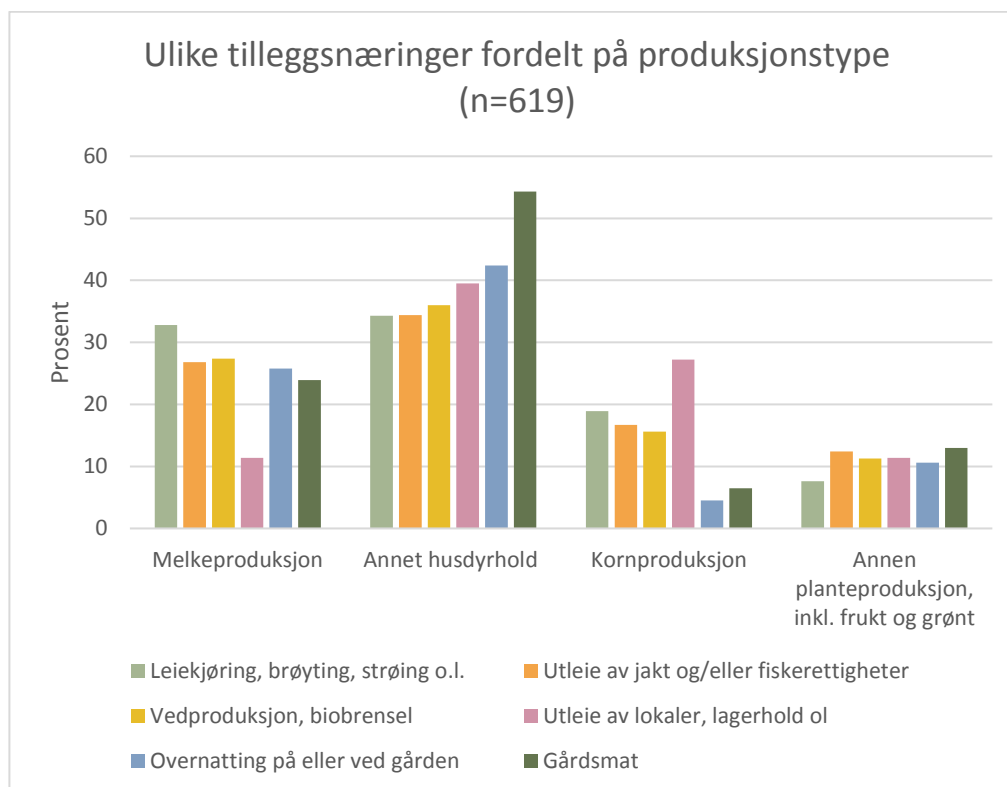
Tallene for hele Norge er jevnt over svært like de for Innlandet (Tabell nr 2). De tre mest utbredte typene av tilleggsnæringer; leiekjøring, jakt/fiskeutleie og vedproduksjon er også de tre største i alle de fire hovedregionene «på tvers» i Innlandet (Tabell nr 3)

Leiekjøring ser ut til å ha blitt veldig vanlig i deler av fylkene. I Mjøsregionen driver nesten 40 prosent med dette, og i Sør-regionen er det 35 prosent. Det er stort behov for personell og utstyr til snømåking og strøing i byene. Gårdsbrukere i bynære strøk har dermed gode muligheter for slike tilleggsnæringer. Det er positivt både for gårdbrukeren selv og i et samfunnsøkonomisk perspektiv, å utnytte ekstra ressurser på gården.

Leiekjøring som tilleggsnæring er vanlig både i Hedmark og Oppland. Foto: Rådhuset Vingelen

Vi har sett litt nærmere på de tilleggsnæringene som er mest utbredt i Innlandet; leiekjøring, utleie av jakt/fiske, vedproduksjon, utleie av lokaler/lager, overnatting og gårdsmat. Vi ser at utbredelsen av disse varierer noe mellom ulike produksjonstyper (Figur 57).

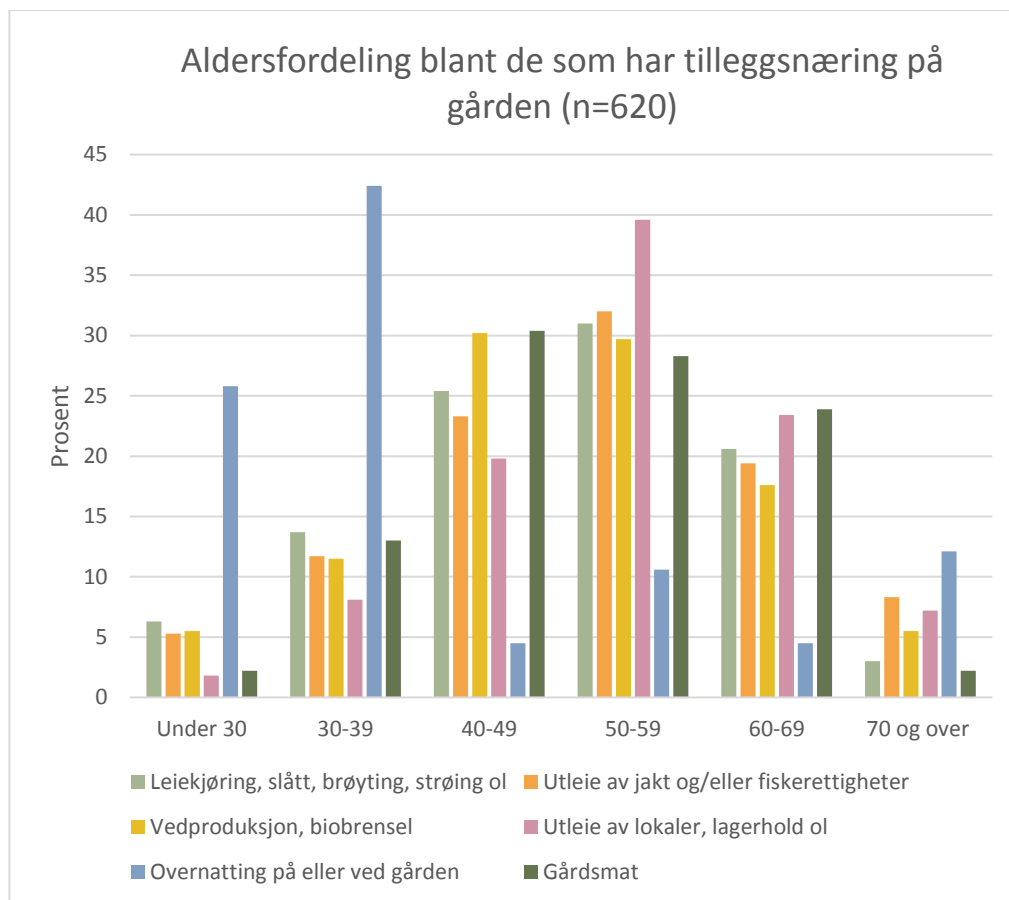

Figur 57: Ulike tilleggsnæring fordelt på produksjonstype, Innlandet

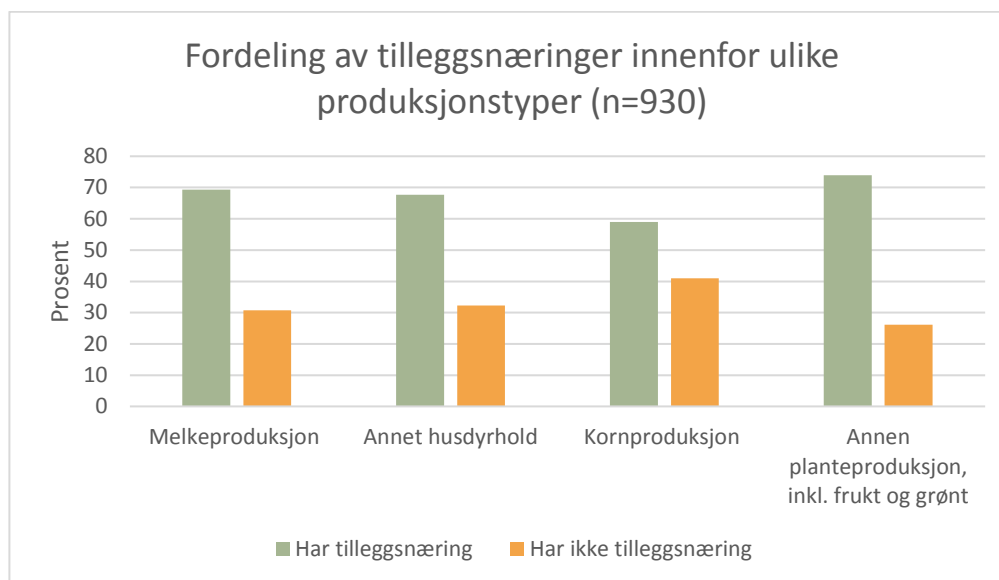
Nesten to av fem bruk driver med vedproduksjon som tilleggsnæring. Foto: Rådhuset Vingelen

Vi ser at det er spesielt en type tilleggsnæring som varierer tydelig med gårdbrukerens alder, og det er overnatting på eller ved gården (Figur 58). Det er en klar tendens at det er de yngste bøndene som driver med overnatting som tilleggsnæring; bortimot 70 prosent av de som driver med overnatting er under 40 år. Det motsatte ser vi når det gjelder gårdsmat. De aller fleste som driver med det (85 prosent) er over 40 år. De andre tilleggsnæringene er jevnt fordelt, og i stor grad noe du driver med etter at du har passert 40 og til du nærmer deg 70 år.

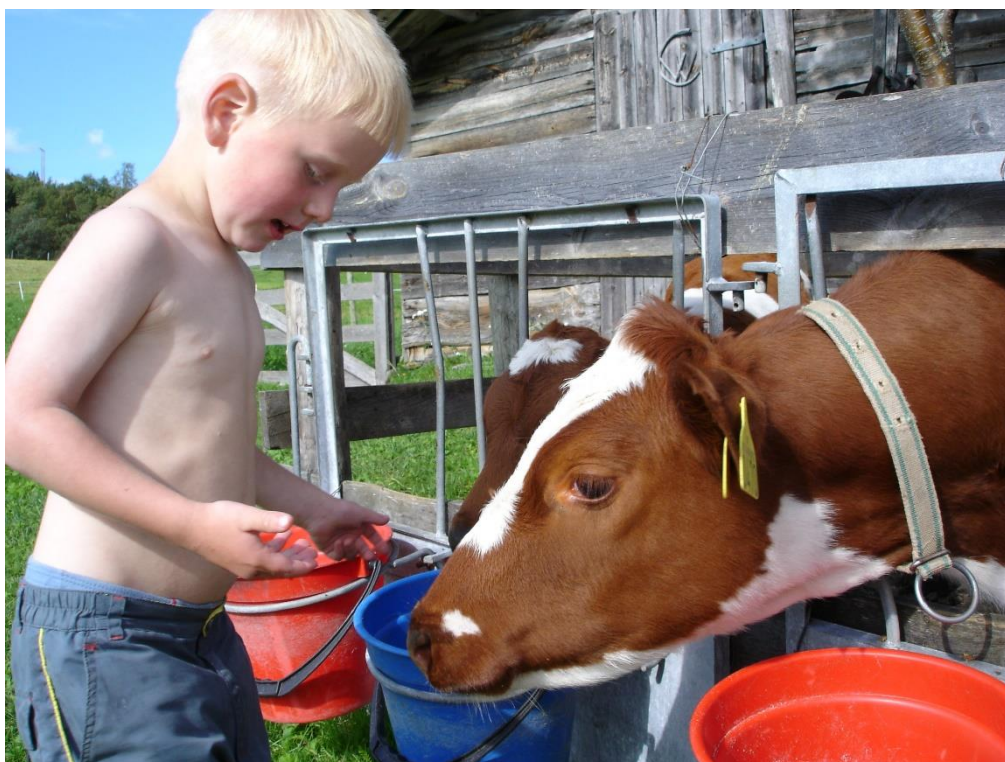

Figur 58: Aldersfordeling innenfor ulike tilleggsnæringer, Innlandet

Det drives tilleggsnæringer innen alle hovedproduksjonstypene melk, annet husdyrhold, korn og annen planteproduksjon, inkl. frukt og grønnsaker (Figur 59). I alle fire gruppene er det fra 60 prosent til over 70 prosent som driver med tilleggsnæringer.

Figur 59: Fordeling av tilleggsnæring innenfor ulike produksjonstyper, Innlandet

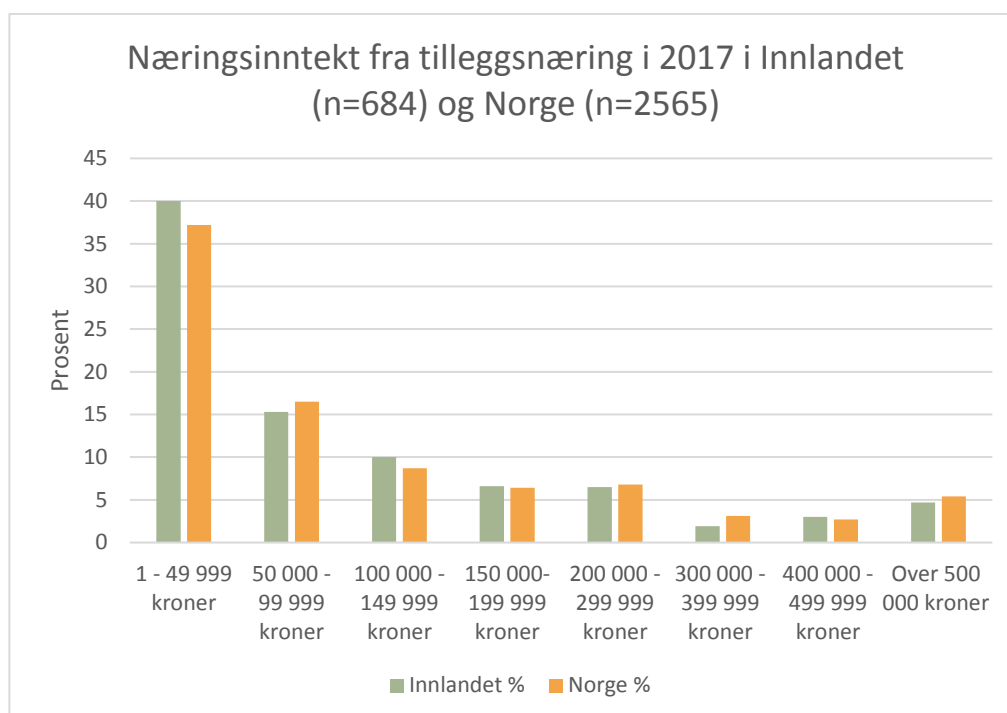

Det drives med avlastningstilbud eller barnehage/skolerelaterte tjenester som tilleggsnæring på fire prosent av gårdsbrukene i Innlandet. Foto: Rådhuset Vingelen

Er det penger å tjene på tilleggsnæringer?

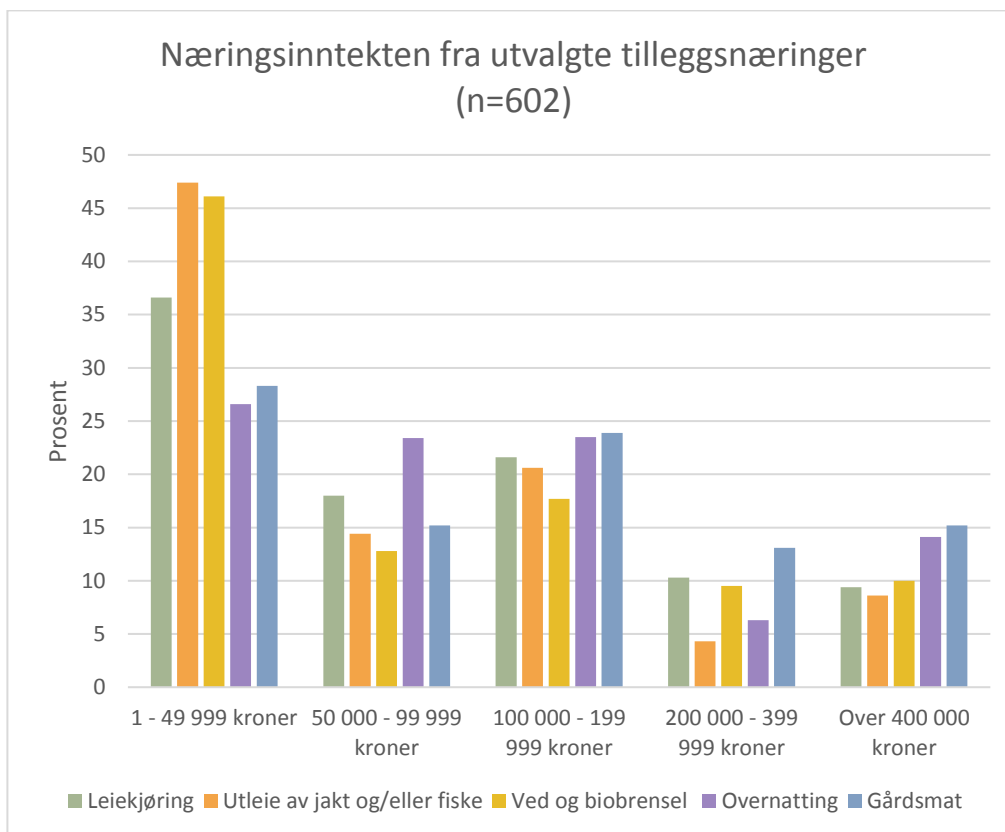
Førti prosent av de som driver annen næringsvirksomhet i Innlandet oppga at de tjente under 50 000 kroner på denne virksomheten i 2017 (Figur 60). 15 prosent tjente mellom 50 000 og 100 000 kroner. Nesten 30 prosent tjente mellom 100 000 og 500 000 kroner. Det viser at tilleggsnæringene i mange tilfeller gir et betydelig bidrag til økonomien i gårdens husholdningsinntekt.

Vi fant ingen tydelige forskjeller mellom de fire hovedregionene (Fjell-, Midt-, Mjøs- og Sør-region) med hensyn til inntekt fra tilleggsnæringene.

Figur 60: Næringsinntekt fra tilleggsnæringene, Innlandet og Norge

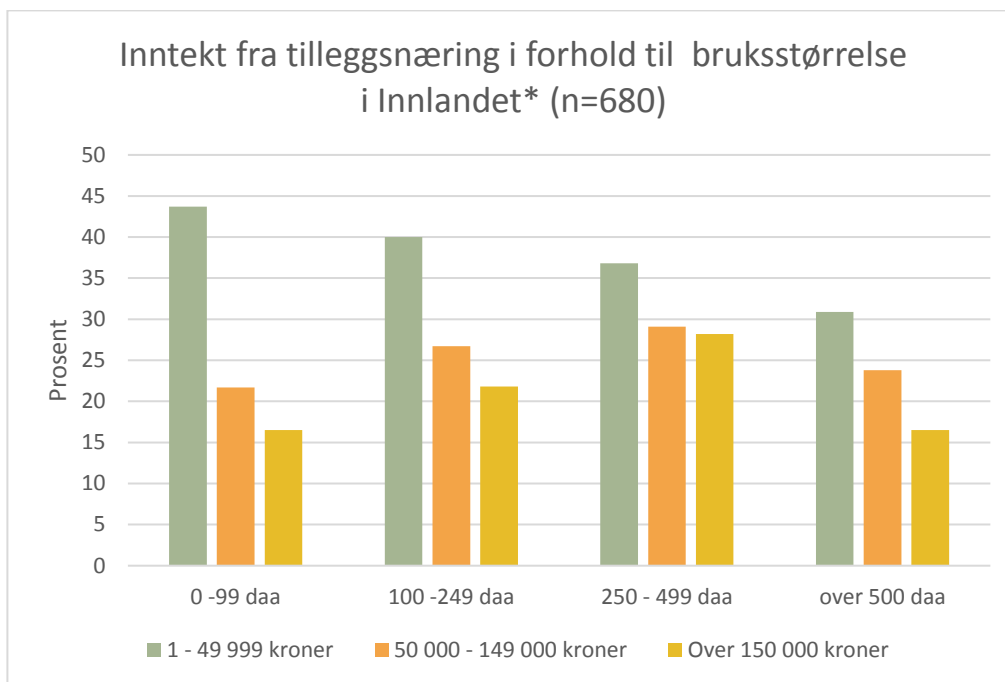
Figur 61 viser hvordan inntekten fra de vanligste tilleggsnæringene fordeler seg. Det er en nokså stor spredning i inntekt i alle næringene, noe som sansynligvis også gjenspeiler stor variasjon i både omfang og innhold. Eksempelvis har bortimot halvparten av gårdbrukerne som driver med hhv. utleie av jakt og fiske eller vedproduksjon inntekter under 50 000 kroner, men det er også om lag ti prosent innen disse næringene som oppgir at de har inntekter over 400 000 kroner.

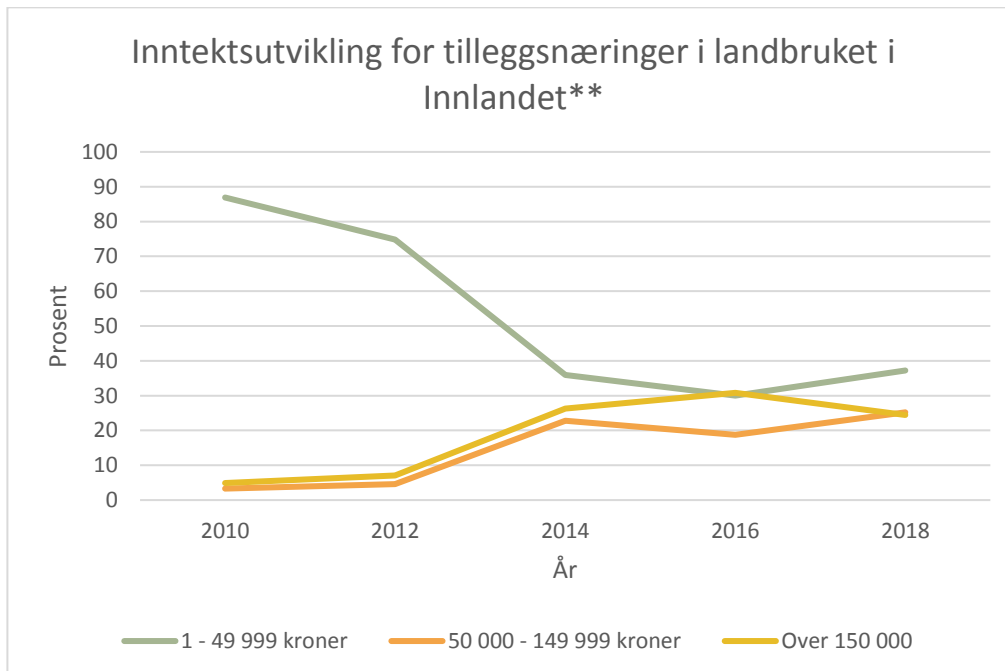
Figur 61: Næringsinntekt fra utvalgte tilleggsnæringer, Innlandet

Vi fant ingen sammenheng med gårdbrukerens alder og inntekten av tilleggsnæringer. Derimot ser vi at det er en viss sammenheng mellom størrelsen på gården (i areal) og inntekten fra tilleggsnæringen (Figur 62). Vi ser at det er de minste brukene (under 100 daa) som tjener minst.

Ser vi på utviklingen i inntektene fra tilleggsnæringer i Innlandet over tid, har det skjedd store endringer det siste tiåret (Figur 63). Den største endringen er at gruppen gårdbrukere som oppgir lav inntekt av tilleggsnæringer (inntil 50 000 kroner) har blitt redusert fra nesten 90 prosent i 2010 til litt under 40 prosent. Gruppen som har tjent mellom 50 000 og 150 000 kroner har økt fra tre til 25 prosent i samme tidsrom. Andelen gårdbrukere som har tjent over 150 000 kroner har økt fra under fem prosent i 2010 til 24 prosent i 2018. Økningen har vært størst i gruppen 150 000 til 300 000 kroner. Jo høyere inntekt, jo lavere har den prosentvise økningen vært.

Figur 62: Inntekt fra tilleggsnæring i forhold til bruksstørrelse, Innlandet

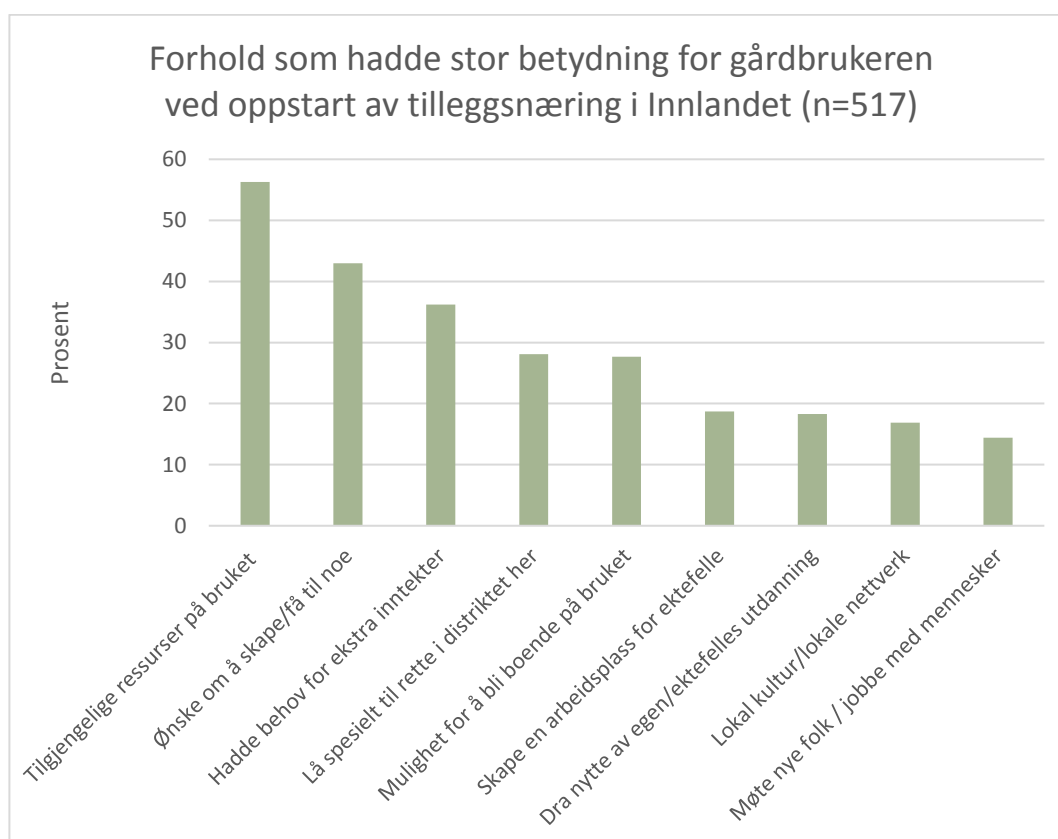

Figur 63: Inntektsutvikling for tilleggsnæring 2002-2018, Innlandet

Det er ingen forskjell mellom de som har tilleggsnæring og de som ikke har det med tanke på tilfredshet med inntekt fra gårdsdriften². Det er imidlertid en forskjell mellom de som har tilleggsnæring og de som ikke har det når vi ser på hvor stor andel av husstandens samlede inntekt kom fra gårdsdriften i 2017³. Effektstørrelsen r^2 er ganske lav ($r^2 = .011$), noe som tilsier at det er lite av forskjellen mellom de som har tilleggsnæringer og ikke, som utelukkende kan forklares med om man har tilleggsnæring eller ikke.

Hvorfor startet bonden med tilleggsnæringer?

Det at man har tilgjengelige ressurser på gårdsbruket, et ønske om å skape eller «få til noe» og behov for ekstra inntekter, er faktorer som har stor betydning for hvorfor gårdbrukeren i Innlandet startet med annen næringsvirksomhet på bruket (Figur 64). Tilgjengelige ressurser handler i stor grad om blant annet å utnytte ledige traktorer på vinterstid og utenom onnene. Men tilgjengelige ressurser trenger ikke bare bety maskiner, utstyr og bygninger, men også tid til overs. Et alternativ til å drive med tilleggsnæringer kan dermed være å få seg en jobb utenom bruket.

Figur 64: Viktige faktorer for oppstart av tilleggsnæring, Innlandet

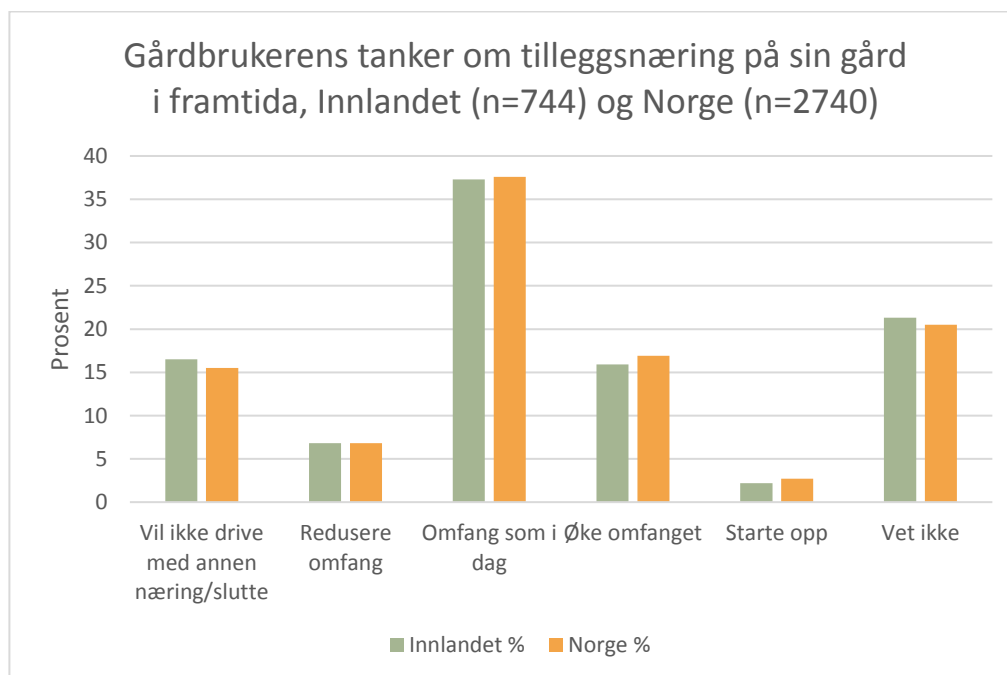
² $t(547,945) = -1,559$, $p = .110$

³ $t(909) = -3,163$, $p = 0,002$

Alle faktorene som listes opp i Figur 64 hadde «noe betydning» for oppstarten. Faktorer som «dra nytte av egen eller ektefelles utdanning», «skape en arbeidsplass for ektefelle», «lokal kultur/lokale nettverk» og «møte nye folk/jobbe med mennesker» er faktorer som kanskje ikke har betydning for det store flertallet de som driver med tilleggsnæringer. Likevel har også disse faktorene «stor betydning» for mellom 15 og 20 prosent av bøndene. Hvilken type tilleggsnæring som drives vil naturlig nok påvirke svarene på dette spørsmålet. Det å «dra nytte av egen eller ektefelles utdanning» vil for eksempel kunne være en svært viktig faktor dersom man ønsker å starte gårdsbarnehage, mens det ikke trenger å ha noen betydning for oppstart av vedproduksjon.

Planer for framtida

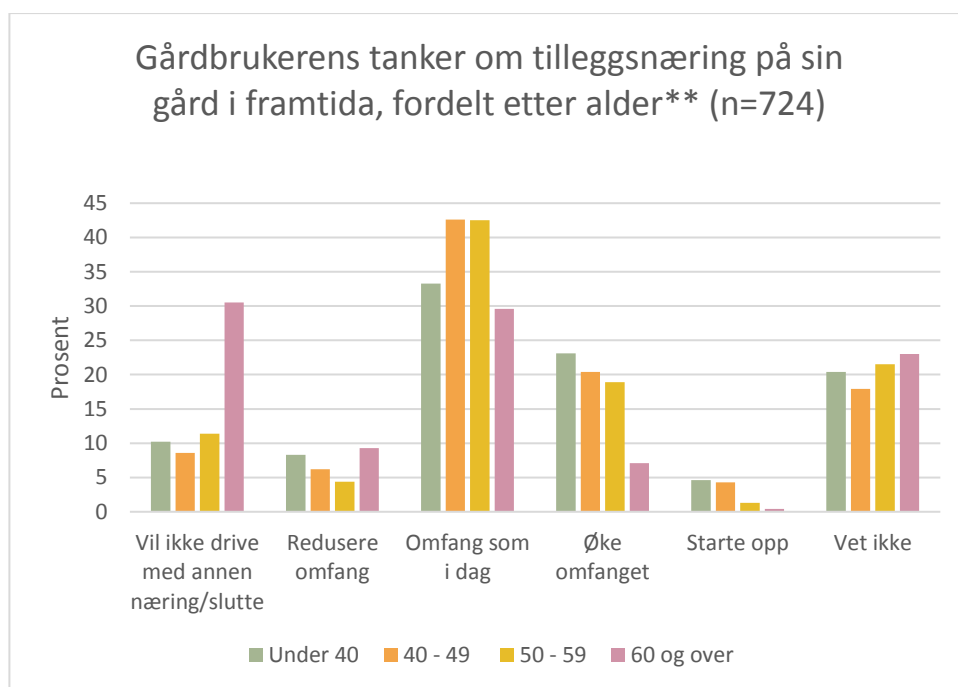
Gårdbrukerne i Innlandet planlegger det framtidige omfanget av tilleggsnæringer svært likt med gårdbrukerne i resten av landet (Figur 65). Trettisju prosent vil fortsette med samme omfang som i dag. 16 prosent planlegger å øke omfanget, mens snaut sju prosent vil redusere omfanget. Det er også 21 prosent som svarer «vet ikke». 17 prosent sier de vil slutte/ikke drive med annen næring. I denne gruppen kan det nok også være noen som ikke driver med tilleggsnæringer i dag, og som heller ikke har tenkt å begynne med det. Det er derfor ikke nødvendigvis så mange som 17 prosent av de som driver i dag som har tenkt å slutte med det.

Figur 65: Tilleggsnæringer i framtida, Innlandet og Norge

Vi har også sett på utviklingen over tid for dette spørsmålet i undersøkelsen, og trenden her er at det er lite endringer. Svarfordelingen på dette spørsmålet (framtidig omfang av tilleggsnæringer) har vært svært lik de siste tolv år, fra 2006 til 2018.

Framtidsplanene for tilleggsnæringer varierer med gårdbrukerens alder (Figur 66). Blant de eldste gårdbrukerne (over 60 år) er det et stort flertall som ikke vil drive med tilleggsnæringer eller som vil slutte, og markert færre som vil øke omfanget.

Figur 66: Tilleggsnæringer i framtida, fordelt på alder, Innlandet

Det er en sammenheng mellom framtidsplaner og næringsinntekt fra tilleggsnæringer. Gruppene med de laveste inntektene er generelt mer usikre hvordan de skal satse framover (svarkategori «vet ikke»). Andelen bønder som ønsker å øke omfanget av tilleggsnæringer øker med økende inntekt av tilleggsnæringer.

Leiejord

OPPSUMMERING:

Om lag en av tre gårdbrukere i Innlandet har leiejord som en del av grunnlaget for driften. Mange leier flere hundre dekar. Det er i størrelsesordenen av fylkene at de største arealene leies.

Undersøkelsen viser at det å leie jord medfører at jorda ligger lengre fra hovedbruket. Det fører til mer transport av fôr og gjødsel. Videre ser vi at leiejorda nedprioriteres når det gjelder vedlikehold som grøfning/drenering.

Ledig jord er etterspurt i Innlandet, og det er på mange måter bra. Alternativet er, som i andre deler av landet; store jordarealer blir liggende brakk og kulturlandskapet gror igjen.

FAKTA:

Leie av tilleggsjord tok til på 1950-tallet. Før den tid forekom jordleie først og fremst som forpaktning av hele landbrukseiendommer, inklusive driftsbygninger og bolighus.

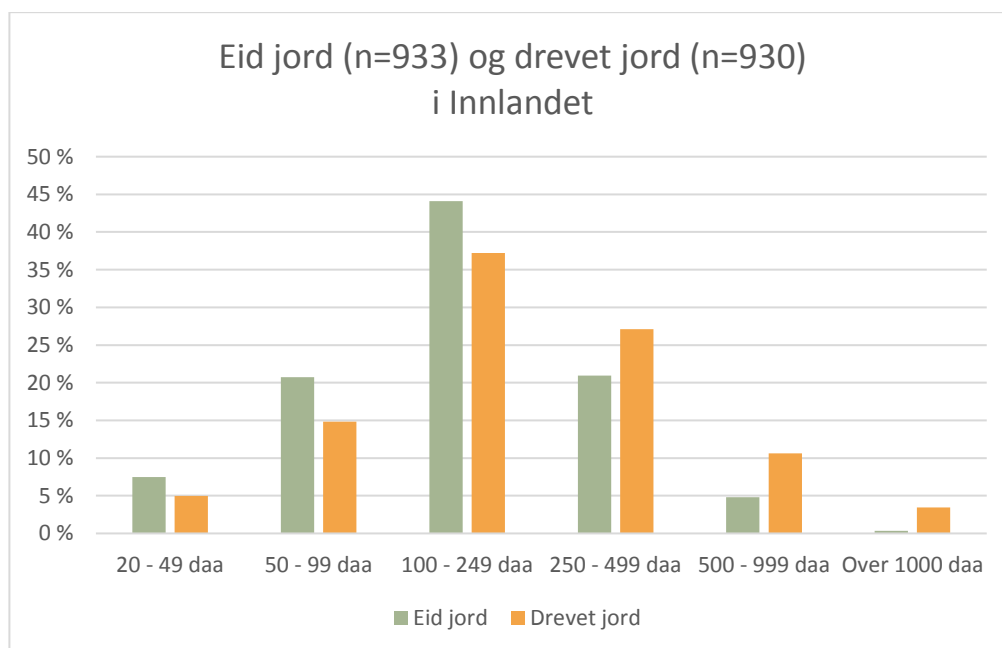
Andelen gårdbrukere som leier jord ble femdoblet fra 1959 til 2010. I 1979 leide 31 prosent av jordbruksbedriftene jordbruksareal. I 2010 hadde andelen leiejord økt til 65 prosent (Rognstad og Steinset, 2012)

Det er utfordringer med å leie jord. En av utfordringene er lengden på leiekontrakter. Mange baserer utbygging og store investeringer på leid areal. Da må det være langsiktighet i leieforholdet. En annen utfordring er at det i mange tilfeller føres kapital ut av landbruket gjennom at jordeier bruker leieinntektene til andre ting enn jordbruksbasert virksomhet.

I dette kapitlet ser vi blant annet på fordeling av eid jord og drevet jord. Vi ser også på forskjeller på eid og leid jord, blant annet når det gjelder kjørevei og vedlikehold av jorda.

En oversikt over jordbruksareal - eid jord, drevet jord og leid jord

Det er en større andel gårdbrukere i Innlandet som *eier* jord under 250 dekar, enn det er som *driver* jord i den arealstørrelsen. Mange bønder i Innlandet *driver* mye mer jord enn det de *eier*; det vil si at mange leier jord. Fordelingskurven som viser andelen i de forskjellige arealkategoriene forskyver seg mot høyre for drevet jord i forhold til eid jord (Figur 67).

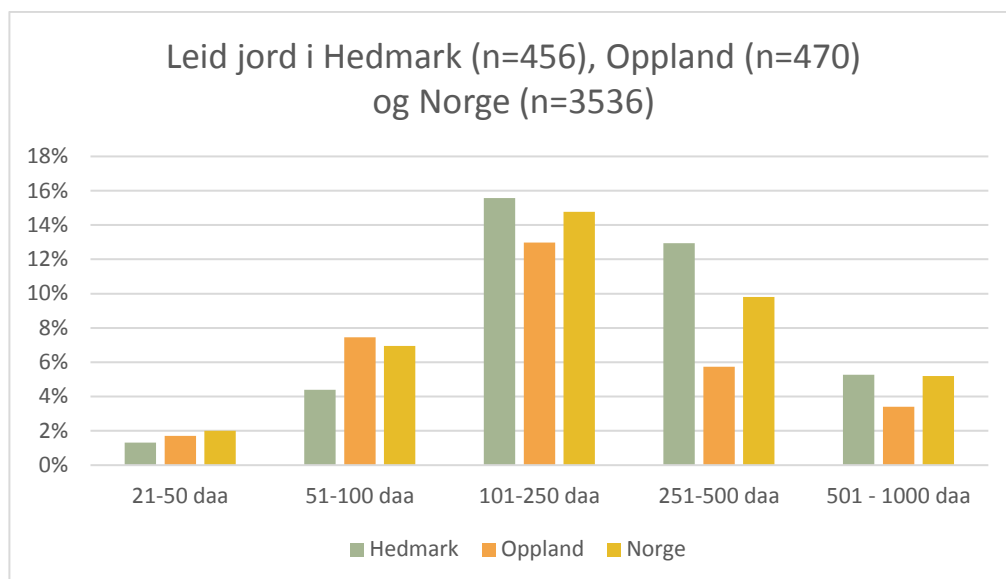

Figur 67: Eid og drevet jord, Innlandet

Vårninn i måneskinn. Foto: Rådhuset Vingelen

Figuren viser fordelingen av areal blant de bøndene som leier jord i Hedmark, Oppland og Norge (Figur 68). I Hedmark er det totalt 39 prosent av bøndene som leier jord, mens tilsvarende tall for Oppland er på 31 prosent. Det leies mer jord i Hedmark enn i Oppland. Arealet leiejord i Norge samlet ligger mellom Hedmark og Oppland. Det er gårdbrukerne i sørdelen av fylkene som leier mest jord.

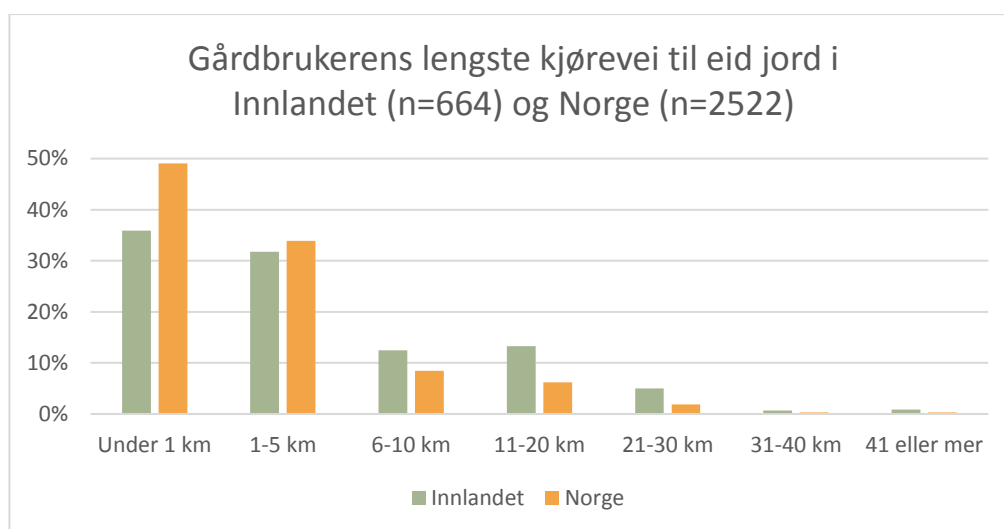
Figur 68: Leid jord. Hedmark, Oppland og Norge

Åkerlandskap i Gjøvikregionen. Foto: Andreas Karlsen

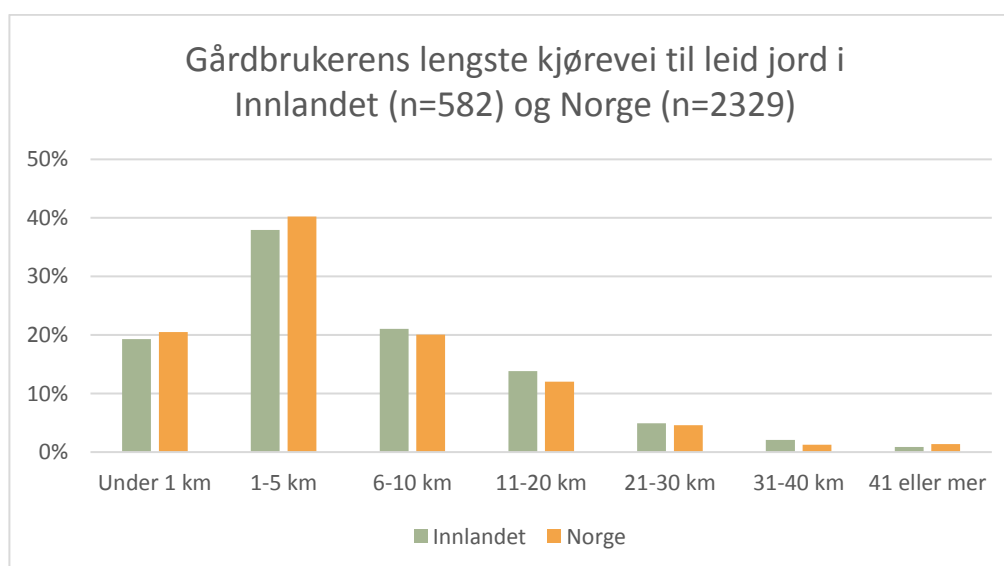
Kjørevei

Bortimot halvparten av brukene i Norge og 36 prosent av brukene i Innlandet har under én km til det eide jordstykket som ligger lengst fra hovedbruket (Figur 69). Om lag 30 prosent av brukene i Innlandet har lengre kjørevei enn seks km til eid jord.

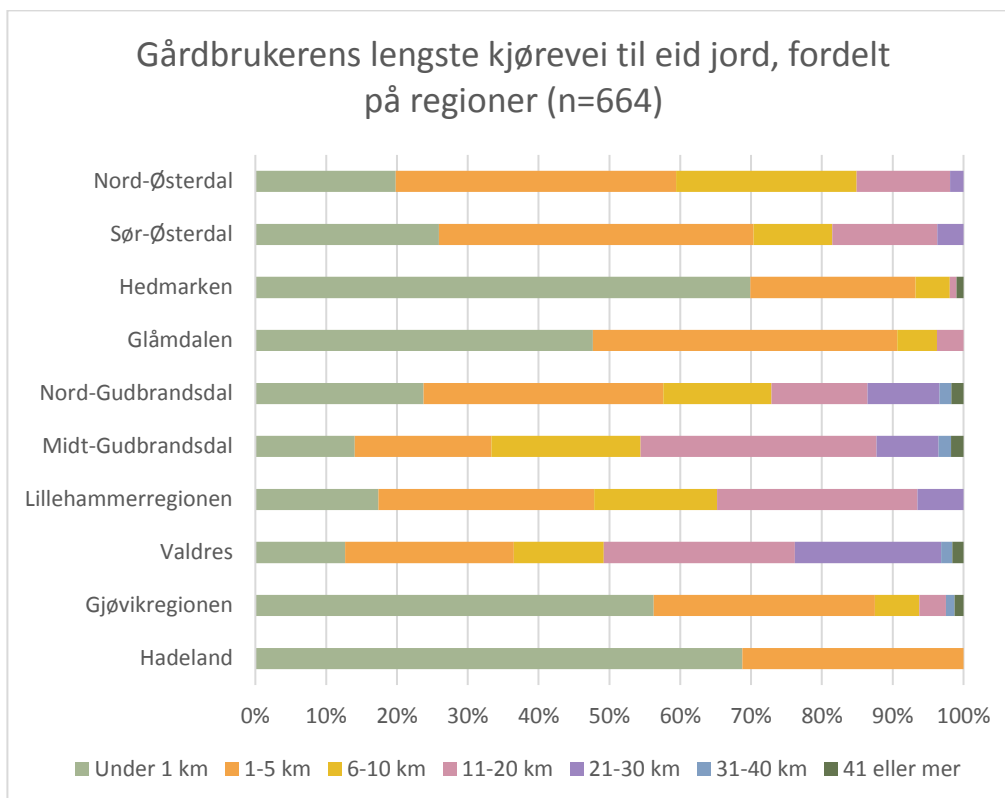

Figur 69: Lengste kjørevei til eid jord, Innlandet og Norge

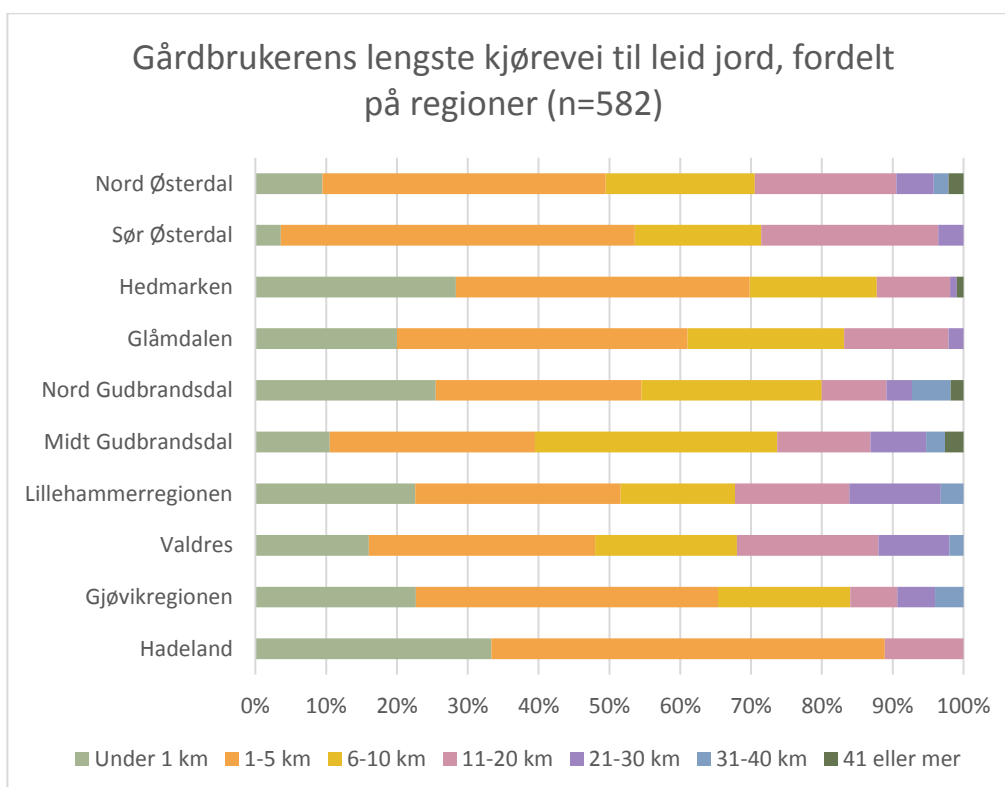
Gjør vi samme undersøkelse med leiejord, ser vi at avstandene øker (Figur 70). Det er fortsatt de som har under fem km kjørevei som utgjør den største andelen, men hovedtyngden har flyttet seg fra under én km til under fem km. Over 40 prosent har kjørevei over seks km. Lang kjørevei fører til store transportutgifter, og krever også mye tid til forflytning.

Figur 70: Lengste kjørevei til leid jord, Innlandet og Norge

Figur 71: Lengste kjørevei til eid jord, fordelt regionvis i Hedmark og Oppland

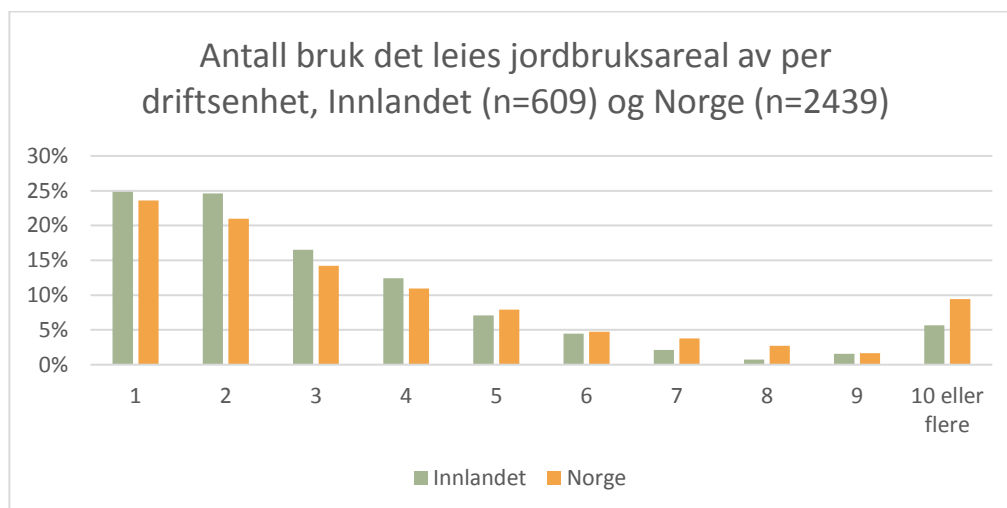

Figur 72: Lengste kjørevei til leid jord, regionvis i Hedmark og Oppland

Kjøreveien med hensyn til eid jord varierer veldig mellom regionene. Det er på Hedmarken, i Gjøvikregionen og på Hadeland bøndene har mest eid jord i nærheten av bruket, mens det er omvendt; altså store avstander til eid jord i Midt-Gudbrandsdal, Valdres og delvis i Lillehammerregionen (Figur 71). Forskjellene mellom regionene er noe mindre når det gjelder kjøreavstanden til leid jord (Figur 72).

Antall bruk det leies fra

Nesten 25 prosent av de som leier jord i Innlandet leier jorda fra kun ett bruk (Figur 73). Andelen for Norge som helhet er litt lavere. Mange leier fra flere bruk, og en ganske stor andel (ni prosent i Norge og seks prosent i Innlandet) leier jord fra ti eller flere bruk.

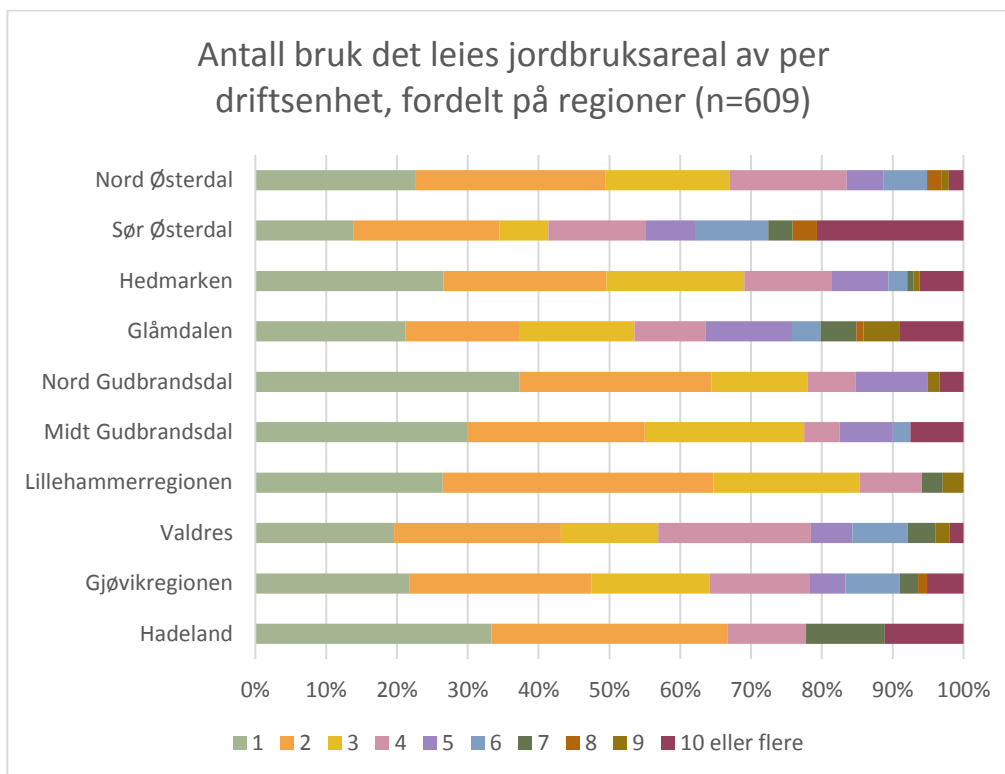

Figur 73: Antall bruk det leies jord fra per driftsenhet, Innlandet og Norge

Ser vi på det samme spørsmålet på regionnivå ser vi at de fleste leier fra færre enn tre. Regionene Sør-Østerdal, Glåmdalen og Hadeland skiller seg ut; der sier over 20 prosent at de leier fra sju og flere (Figur 74).

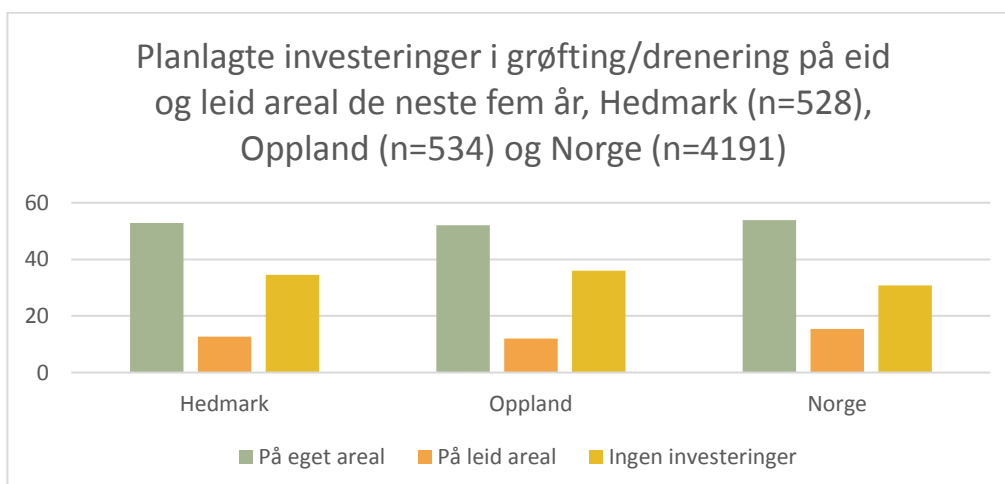
Åkerlandskap på Hedmarken. Foto: Andreas Karlsen

Figur 74: Antall bruk det leies jord fra per driftsenhet, regionvis i Hedmark og Oppland

Grøfting/drenering

Om lag 12 prosent planlegger å investere i grøftesystem/drenering på den leide jorda i Innlandet. Tilsvarende tall for eget areal er på i overkant av 52 prosent (Figur 75). Sier dette oss at vedlikehold av leid jord nedprioriteres, for eksempel fordi bøndene kvir seg for å investere i leid jord på grunn av korte leieavtaler, eller blir den "dårligste" jorda ikke utleid?

Figur 75: Planlagt grøfting og drenering på eid/leid jord, Hedmark, Oppland og Norge

Referanser

Forskrift om hold av storfe. Forskrift av 22.04.2004 om hold av storfe. Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2004-04-22-665>

Heggem, Reidun & Bjørkhaug, Hilde (2006) *Kvinner i landbruket – tilpasning til eller utfordring av en etablert mannlig driftskultur* Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning

Innovasjon Norge (2018) *Årsrapport 2017*. Hentet fra https://www.innovasjon Norge.no/no/arsrapport2017/#side=no_470284_slide=7

Landbruksdirektoratet (2017) *Søknad om produksjonstilskudd 2017*. Hentet fra https://www.landbruksdirektoratet.no/filserver/statistikkgrafikk/pt-910_2017_fylke.html

Løwe, Torkil (2004) *Gårdbrukere flest fornøyd med livet* Samfunnsspeilet 5/2004

Rognstad, Ole & Steinset, Trond Amund (2012) *Landbruket i Norge 2011. Jordbruk – Skogbruk – Jakt* SSB

Ruralis faktaark 2/17 (2017) *En større andel av bøndene har hatt positiv økonomisk utvikling på sine bruk*

SSB (2018a) *Strukturen i jordbruket*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/statbank/list/stjord?rxid=159a21ab-4855-4c57-9835-3555b814ecaf>

SSB (2018b) *Jordbruksareal i drift over tid*. Hentet fra <https://www.ssb.no/statbank/table/04496/tableViewLayout1/?rxid=159a21ab-4855-4c57-9835-3555b814ecaf>

SSB (2018c) *Strukturen i jordbruket*. Hentet fra <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/stjord>

SSB (2018d) *Kvinnelige bønder, andel over tid*. Hentet fra <https://www.ssb.no/statbank/table/05972/tableViewLayout1/?rxid=159a21ab-4855-4c57-9835-3555b814ecaf>

SSB (2018e) Gjennomsnittsalder. Hentet fra
<https://www.ssb.no/statbank/table/05976/tableViewLayout1/?rxid=4bba8dfc-dd6c-4644-9ff8-3f9c87206ac9>

SSB (2018f) Overdragelser av landbrukseiendommer. Hentet fra
<https://www.ssb.no/statbank/table/09004/tableViewLayout1/?rxid=7ad315db-b4be-479c-a7b8-78b77e8ba359>

Østlandsforskning (2016) ØF rapport 09/2016. Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Hedmark.

Østlandsforskning (2016) ØF rapport 10/2016. Verdiskaping i landbruk og landbruksbasert virksomhet i Oppland.

Foto: Andreas Karlsen